

Razvoj turizma na
rubnim područjima
NP Krka

Ulaganje u budućnost

Plan upravljanja razvojem i marketingom turizma drniškog područja

KNJIGA I

Održivim aktivnim turizmom do aktivnog održivog razvoja

Drniš, 2016.

Izrađivač:

 eupolisgrupa

Autori

Ranko Milić, voditelj tima, Eupolis grupa d.o.o. Split

Robert Bačac, stručni voditelj

Krešimir Grubić

Zdravko Bogdan

Tonći Lučić

Matej Jurić

Antonio Morić Španić

Ova publikacija izrađena je u okviru Projekta „Razvoj turizma na rubnim djelovima NP Krka“.

Projekt je sufinancirala Europska unija iz Europskog fonda za regionalni razvoj.

Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost autora i naručitelja, Turističke zajednice Grada Drniša.

Prijavitelj projekta i potpisnik ugovora

Grad Drniš

Adresa: Trg Kralja Tomislava 1, 22320 Drniš, Šibensko-kninska županija, Hrvatska

Telefon: 022 888 830

Fax: 022 888 831

Web: <http://www.drnis.hr>

Suprijavitelji

Turistička zajednica Grada Drniša

<http://www.tz-drnis.hr/> - info@tz-drnis.hr

Muzej Grada Drniša

<https://www.facebook.com/Gradski-muzej-Drni%C5%A1-531093593632557/> - gradski.muzej.drnis@si.t-com.hr

Javna ustanova za zaštićena područja Šibensko-kninske županije

<http://zasticenapodrucja.com/hr/sibensko-kninska/o-nama/> - zastitapriode@zpv-sibenik.hr

Razvojna agencija Šibensko-kninske županije

<http://www.rra-sibenik.hr/> - rra@rra-sibenik.hr

Provedbena tijela

Središnja agencija za financiranje i ugovaranje programa i projekata Europske unije

Ulica grada Vukovara 284 (objekt C), 10 000 Zagreb, Hrvatska

E-pošta: info@safu.hr, Web stranica: <http://www.safu.hr>

Ministarstvo regionalnoga razvoja i fondova Europske unije

Račkoga 6, 10000 Zagreb, Hrvatska

E-pošta: e-pisarnica@mrrfeu.hr, Web stranica: <https://razvoj.gov.hr>

Za više informacija o EU fondovima posjetite stranicu

Ministarstva regionalnog razvoja i fondova Europske unije

<http://www.strukturnifondovi.hr>

SADRŽAJ

A. POLAZNE OSNOVE	5
A.1. Uvod.....	5
A.2. Strateški ciljevi izrade Plana.....	6
B. STRATEŠKI I PROSTORNI PLANOVI	9
B.1. Strateški dokumenti.....	9
B.1.1. Strategija razvoja turizma RH do 2020. godine.....	9
B.1.2. Master i marketing plan turizma Šibensko – kninske županije.....	13
B.1.3. Razvojna strategija Šibensko-kninske županije.....	14
B.1.4. PUR Grada Drniša i općina Murter-Kornati, Pirovac, Promina, Ružić i Tisno.....	17
B.1.5. Strategija razvoja Općine Promina 2014.-2020.	18
B.1.6. Program ukupnog razvoja Primoštena i Unešića.....	19
B.1.7. Plan upravljanja NP Krka.....	20
B.2. Prostorno planska dokumentacija.....	23
B.2.1. Prostorni plan uređenja Grada Drniša – Izmjene i dopune.....	23
B.2.2. Prostorni plan Općine Promina.....	24
B.2.3. Prostorni plan Općine Ružić.....	25
C. ODRŽIVI I ODGOVORNI TURIZAM	26
D. TURIZAM U HRVATSKOJ	30
D.1. Stanje i vizija hrvatskog turizma.....	30
D.2. Institucionalno pravni okvir.....	32
D.2.1. Institucije turističkog sustava u Republici Hrvatskoj.....	32
D.2.2. Zakonska regulativa turizma u Republici Hrvatskoj.....	35
E. ANALIZA SITUACIJE	36
E.1. Teritorijalni obuhvat i prostorni obuhvat.....	36
E.2. Prirodno-geografska obilježja.....	38
E.2.1. Reljef.....	38
E.2.2. Geološke osobine.....	43
E.2.3. Hidrogeografska obilježja.....	44
E.2.4. Klimatske karakteristike.....	45
E.2.5. Vegetacija.....	46
E.2.6. Turističke konotacije prirodno-geografske osnove.....	47
E.3. Demografska obilježja.....	48
E.4. Gospodarska obilježja.....	52
E.4.1. Poljoprivreda.....	52
E.4.2. Industrija.....	62
E.4.3. Ugostiteljstvo i turizam.....	63
E.5. Društveni sektor.....	64
E.5.1. Odgoj i obrazovanje.....	64
E.5.2. Zdravstvo.....	65
E.5.3. Kultura.....	66
E.5.4. Civilni sektor.....	71
E.5.5. Sport.....	76
E.6. Infrastruktura.....	76
E.6.1. Prometna infrastruktura.....	76
E.6.2. Energetska infrastruktura.....	82
E.6.3. Telekomunikacijska infrastruktura.....	83
E.6.4. Vodoopskrba.....	83
E.6.5. Gospodarenje otpadom.....	84
E.6.6. Minski sumnjiva područja.....	85
E.6.7. Rezime analize stanja infrastrukture.....	86
E.7. Turizam.....	87
E.7.1. Turistička ponuda i potražnja.....	87
E.7.2. Resursno-atraktivna osnova.....	93
E.7.2.2. Kulturna baština.....	106
F. SWOT analiza	140
G. TRENDOVI U TURIZMU	143
G.1. Globalni turistički trendovi.....	143
G.1.1. Preferencije turista treće generacije.....	144
G.2. Trendovi u Hrvatskoj.....	145
G.3. Trendovi u Šibensko-kninskoj županiji.....	148
H. ANALIZA OGLEDNIH PRIMJERA U PRAKSI (BENCHMARKING)	151
PRILOZI ANALITIČKOM DIJELU DOKUMENTA	156
LITERATURA I IZVORI	158

A. POLAZNE OSNOVE

A.1. Uvod

Izrada Plana upravljanja razvojem i marketingom turizma drniškog područja rezultat je potrebe, ali i prepoznavanja aktualnih prilika i mogućnosti održivog društveno-gospodarskog razvoja grada Drniša i njegovog okruženja u svjetlu aktualnih globalnih kretanja i trendova, ali i nacionalnih, županijskih i lokalnih strateških smjernica.

Zadatak izrade ovog dokumenta proizašao je iz snažnog opredjeljenja lokalnih dionika za razvojnim iskorakom ovog područja koji bi se temeljio na kvalitetnijem, a to znači sustavnijem, cjelovitijem, ali i bolje koordiniranom upravljanju prostorom i svim njegovim značajkama na dobrobit stanovnika, lokalnih zajednica, ali i ukupnog eko-sustava. Kao rezultat ovog opredjeljenja, lokalni dionici okupljeni oko Grada Drniša kao nositelja inicijative, pokrenuli su ambiciozan projekt „Razvoj turizma na rubnim područjima NP Krka“ koji je prijavljen na natječaj za sufinanciranje kroz fondove Europske unije, kroz program pretpriputne pomoći IPA IIIc - Operativni program regionalna konkurentnost 2007.-2013.

Prepoznavši kvalitetu inicijative partnerskog konzorcija koji, pored Grada Drniša, uključuje Turističku zajednicu Grada Drniša, Muzej Grada Drniša, Javnu ustanovu za zaštićena područja Šibensko-kninske županije i Razvojnu agenciju Šibensko-kninske županije, projektna prijava je ocijenjena uspješnom te je 16. lipnja 2014. godine potpisan Ugovor o dodjeli bespovratnih sredstava Europske unije pod referentnim brojem IPA2007/HR/16IPO/001-0407 između Grada Drniša i partnera, s jedne, te Središnje agencije za financiranje i ugovaranje, s druge strane.

Ukupna vrijednost projekta iznosi 632.133,51 eura, od čega je iznos bespovratnih sredstava Europske unije iznosi 532.382,84 eura ili 84,22%, a ostatak sredstava će biti osiguran iz vlastitih sredstava Grada Drniša i partnera.

Cilj projekta je razvoj i promocija autentične i atraktivne turističke ponude na rubnim dijelovima NP Krka čije su kulturne, prirodne i prostorne vrijednosti nedovoljno prepoznate, a time i slabo promovirane i iskorištene u diversifikaciji ukupne turističke ponude Šibensko-kninske županije, Dalmacije i Republike Hrvatske.

Predviđeno trajanje provedbe projekta je 18 mjeseci, a tijekom tog razdoblja predviđene su aktivnosti uređenja i promocije vrijednih lokaliteta, koji su prepoznati kao ključni pokretači razvoja turizma ovog kraja, kao i aktivnosti izgradnje kapaciteta lokalnog stanovništva i ostalih relevantnih sudionika.

Ovaj projekt ima za cilj pomoći postojećim, ali i budućim, novim turističkim djelatnicima ovog područja, a to znači sadašnjim i budućim vlasnicima seoskih domaćinstava, iznajmljivačima, te malim i srednjim poduzetnicima povećanje poslovnih učinaka i održivosti kroz produljenje turističke sezone, odnosno razvoj izvansezonske ponude, povećanje broja dolazaka, ali i produljenje trajanja njihovog zadržavanja, te time povećanje prihoda ne samo djelatnika u turizmu, već i mnogobrojnih ostalih povezanih djelatnosti. Povećanje prihoda dionika u privatnom, ali i javnom sektoru u konačnici otvara prostor za nova ulaganja, nova radna mjesta, a time i cijeli niz drugih povezanih gospodarskih, društvenih, demografskih i drugih razvojnih učinaka.

A.2. Strateški ciljevi izrade Plana

Jedna od ključnih aktivnosti projekta „Razvoj turizma na rubnim područjima NP Krka“ jest izrada Plana upravljanja razvojem i marketingom turizma drniškog područja.

Izrada ovog Plana predstavlja strateški i operativni okvir razvoja konkurentne turističke ponude u potencijalno atraktivnom, ali još uvijek turistički nerazvijenom i neprepoznatom odredištu u zaleđu Šibensko-kninske županije. Također, predstavlja i poticaj za jaču koheziju već postojećih ponuđača osnovnih usluga kao što su pružatelji usluga smještaja, seljačka domaćinstava, NP Krka kao ustanova, poljoprivredni proizvođači, ugostitelji (restorateri) i drugi dionici turističke ponude drniškog područja s ciljem unapređenja kakvoće i količine poslovnih interakcija dionika u cilju maksimiziranja kapaciteta i postojećih resursa, povećanja tržišnog udjela, unapređenja poslovnih rezultata te produženja turističke sezone kroz disperziju dolazaka tijekom cijele godine kreirajući poboljšanu turističku uslugu u obliku atraktivnih turističkih proizvoda.

Ovaj je dokument, stoga, polazišna osnova od strateške važnosti za budućnost razvoja turizma, ali i ukupnog društveno-gospodarskog razvoja cijelog područja. Nositelj ove aktivnosti jest Turistička zajednica Grada Drniša, a operativno ju provodi uz podršku vanjskog stručnog tima sastavljenog od stručnjaka s bogatim iskustvom kako u ovom sektoru, odnosno izradi strateških i marketinških planova, tako i u sličnim razvojnim projektima i nastojanjima na području Šibensko-kninske županije, Dalmacije i Republike Hrvatske.

Osnovni strateški ciljevi ovog elementa projekta, odnosno Plana upravljanja razvojem i marketingom turizma drniškog područja jesu:

1. Doprinijeti strateškom povezivanju, koordinaciji i suradnji ključnih dionika razvoja turizma tijekom procesa izrade, ali i na dugoročnoj osnovi

Kroz proces izrade Plana upravljanja razvojem i marketingom turizma Grada Drniša, nužno je stvoriti strateški okvir za okupljanje, povezivanje i koordinirano djelovanje svih bitnih dionika prvenstveno na lokalnoj, ali u drugom dijelu i na široj razini (uža gravitirajuća područja, županija, ostali ključni dionici u širem prostoru, nacionalno te međunarodno). Izrada ovog dokumenta stoga predstavlja mogućnost stvaranja prostora i vremena za međusobno kvalitetnije upoznavanje, prepoznavanje pojedinačnih i zajedničkih potreba i mogućnosti, a posebice prednosti zajedničkog tržišnog nastupa, koordinacije razvoja kvalitetne, raznovrsne i zaokružene ponude, unapređenja kvalitete i prepoznatljivosti iste, te u konačnici kvalitetnije pojedinačne i zajedničke promocije turističkih i s turizmom povezanih proizvoda i usluga ovog prostora. Naime, bez sudjelovanja svih bitnih dionika koji će u prvoj fazi identificirati prioritetne razvojne potrebe i mogućnosti, ali i ključne prepreke i probleme koje treba rješavati, potom prepoznati prednosti i mogućnosti koje donosi aktivnije sudjelovanje u ovom procesu, te osobnom doprinosu razvoju okruženja u skladu i s njihovim pojedinačnim potrebama, planovima i interesima, sam dokument neće imati značajnu vrijednost jer iza njega neće stajati volja, interes i kapacitet za provedbu. Stoga nam je cilj kroz zajedničke sastanke, radionice te komunikaciju uživo i putem interneta, postupno unapređivati međusobno povjerenje i komunikaciju između dionika unutar sektora i između pojedinih sektora te stvarati osnovu za njihovo održivo povezivanje i suradnju u provedbi i ostvarenju ključnih ciljeva, zaključaka i preporuka Plana upravljanja razvojem i marketingom turizma drniškog područja. U tom smislu, možemo zaključiti da je proces izrade ovog Plana jednako važan kao i sam dokument.

2. Analizirati trenutačno stanje razvoja turizma Drniša i gravitirajućih područja, kako u smislu razvojnih snaga, mogućnosti i prilika, tako i u smislu ograničenja, prepreka, slabosti i prijetnji

Analiza trenutačnog stanja zamišljena je kao sustavan i obuhvatan proces identifikacije relevantnih društvenih, gospodarskih, kulturnih, povijesnih, prirodnih, prostornih i drugih vrijednosti, resursa i potencijala ovog prostora, te njihovo povezivanje sa suvremenim trendovima i mogućnostima razvoja turizma. S druge strane, analiza stanja podrazumijeva i prepoznavanje svih problema i poteškoća, ali i mogućih opasnosti vezanih uz upravljanje, zaštitu, ali i turističku valorizaciju, promidžbu i održivo korištenje svih razvojnih resursa i potencijala ovog područja. Da bi ovaj zadatak mogao biti obavljen na kvalitetan način, potrebno je uključivanje svih relevantnih dionika u prikupljanju informacija, ali i njihovom povezivanju i interpretaciji. Analiza stanja podrazumijeva razgovore i komunikaciju s dionicima u turizmu, subjektima u povezanim djelatnostima (npr. proizvođačima autohtonih proizvoda, subjektima u kulturi, sportu, upravi, itd.), kao i onima koji u ovom trenutku nisu niti u turizmu, niti u povezanim djelatnostima, ali imaju interes, potencijale i/ili resurse od značenja za razvoj kvalitetne i raznovrsne ponude turističkih proizvoda i usluga ovog područja. U tom smislu, proces izrade Plana nastojat će otvoriti mogućnost uključivanja i doprinosa svih ovih dionika tijekom faze analize, ali i kasnijih faza s ciljem doseganja „kritične mase“ kako planskih i razvojnih podloga, tako i budućih nositelja aktivnosti razvoja i ponude turističkih proizvoda i usluga te u konačnici njihovog povezivanja s ključnim izvorima razvojnog financiranja.

3. Stvoriti razvojne smjernice, alate i metode koje će omogućiti stvaran razvoj i promociju turizma, svih dionika i njihovih ponuda turističkih proizvoda i usluga u ciljanom području na načelima društveno-gospodarske i ekološke održivosti na dobrobit svih ciljnih skupina, budućih gostiju te svih uključenih lokalnih zajednica

Temeljem provedenih analiza i njihovih zaključaka i preporuka, stvorenih okvira koordinacije te izgrađenih kapaciteta ključnih dionika, cilj ovog Plana jest stvoriti realan skup ciljeva, uputa i modela koji će omogućiti svim zainteresiranim dionicima plansko i usklađeno djelovanje, upravljanje, komunikaciju, koordinaciju te učinkovitu promociju i plasman postojećih i novih turističkih proizvoda i usluga uz povećanje poslovnih učinaka kroz povećanje broja gostiju, noćenja, produženje sezone, povećanje izvanpansionske potrošnje, ali i kroz povećanje kvalitete, povećanje i prihoda po jedinici proizvoda i usluge, te sve ostale relevantne pozitivne učinke koji se mogu ostvariti kvalitetnim upravljanjem i marketingom turističkim proizvodima i uslugama ovog područja. Povezujući Plan i njegove elemente s ključnim budućim nositeljima te mogućim izvorima financiranja, Plan upravljanja razvojem i marketingom bit će i alat podrške svih dionika u turizmu i povezanim djelatnostima u razvoju vlastitih gospodarskih i drugih aktivnosti. Popisom konkretnih preporuka, informacija i smjernica, Plan će nastojati pomoći svim dionicima u sektoru turizma i povezanim djelatnostima u usmjeravanju njihovih poslovnih planova, razvoju poslovnih aktivnosti i kvalitetnijem korištenju razvojnih resursa zajednice (uključivo i EU fondova) uvezivanjem njihovih specifičnih vrijednosti, resursa i potencijala u širi kontekst razvojnih potreba i mogućnosti.

4. Potaknuti pokretanje procesa, aktivnosti i inicijativa koje će doprinijeti stvarnom razvoju turizma i cijele zajednice na načelima održivosti

Kroz proces izrade Plana upravljanja razvojem i marketingom turizma drniškog područja, poželjno je potaći širenje svijesti, informacija, ali i stjecanje znanja i vještina lokalnih dionika bitnih za kvalitetno razvojno planiranje, djelovanje, praćenje i procjenu učinaka Plana u pravcu daljnjeg razvoja i promocije postojeće i nove turističke i prateće ponude. Kroz sastanke, radionice i Internet komunikaciju koja se temelji na visokoj razini uključenosti svih ključnih lokalnih dionika, želimo prenijeti i ključne informacije, znanja i iskustva koji će biti poticaj razvoju poslovnih aktivnosti, te kvalitetnih turističkih i pratećih proizvoda i usluga i u privatnom i u javnom sektoru. Lokalni dionici trebali bi tijekom, ali i nakon ovog procesa steći znanja i izgraditi kapacitete koji će im pomoći kvalitetno, sustavno i održivo planirati i provoditi svoj razvoj u skladu s okruženjem u kojem djeluju, kao i s globalnim, europskim i hrvatskim trendovima, mogućnostima, strategijama, ali i dostupnim izvorima razvojnog financiranja.

Iz definiranih strateških ciljeva, mogu se postaviti i sljedeći specifični (operativni) ciljevi izrade Plana upravljanja razvojem i marketingom turizma drniškog područja:

1. identificirati organizacijski koncept, model i strategiju poslovanja kao i provedbeni program poslovnog funkcioniranja destinacijskog turističkog proizvoda s naglaskom na poslovnu interakciju svih dionika turističke ponude te dionika ostale (indirektne) ponude;
2. stvoriti osnovu za oblikovanje novog, konkurentnog i na tržištu prepoznatljivog turističkog proizvoda odredišta grada Drniša i gravitirajućeg prostora kao dijela ukupne turističke ponude Šibensko-kninske županije te Republike Hrvatske.

Polazeći od razumijevanja postojeće situacije na drniškom području povezane s organizacijom turističke destinacije, zaključuje se kako potreba za izradom Plana proizlazi iz sljedećih obilježja:

1. Visokovrijedni resursi na kojima se temelji turistička ponuda drniškog kraja

Drniško područje raspolaže s nedvojbeno iznimno vrijednim prirodnim, kulturno-povijesnim te društvenim i tradicijskim nasljeđem;

2. Postojanje kritične mase ponuđača turističkih usluga na području drniške mikroregije

Na području Grada Drniša i okolice registriran je određen broj pružatelja ugostiteljskih i turističkih usluga te je detektiran respektabilan broj potencijalnih pružatelja usluga kod kojih postoji potreba za poslovnom interakcijom te artikuliranjem profesionalne poslovne organizacije poradi postizanja boljeg tržišnog udjela, podizanja konkurentnosti i podizanja kvalitete usluga kao i kreiranja inovativnih turističkih proizvoda;

3. Kreiranje kompleksnije usluge i poboljšanje uvjeta boravka turista na ciljanom području

Na drniškom području, danas još uvijek nisu u dovoljnoj mjeri prepoznate razvojne mogućnosti složenih usluga (kreiranje paketa proizvoda – paketiranje, kreiranje doživljaja, umrežavanje u jedinstvenu uslugu s ostalim ponuđačima turističkih usluga). Također, ukazuje se velika potreba za poboljšanjem kakvoće i bogatstva ponude, a time i u konačnici turističkih doživljaja i zadovoljstva posjetitelja u destinaciji kroz unapređenje tehničkih uvjeta ponude kroz primjerice interpretacijske centre, markiranje terena, tematske itinerere itd.

4. Turistički proizvod koji eliminira opasnost od devastiranja prostora

Obzirom na prostor obuhvata na koji će se odnositi Plan, a koji obuhvaća područje uz NP Krka, turistički proizvod treba se razvijati na načelima održivog razvoja što u prvom redu uključuje iskorištavanje već postojećih građevina, objekata i prostora dajući im na taj način novu funkciju i novu vrijednost te odgovoran pristup u tzv. *greenfield* investicijama. Izrada Plana, stoga, predstavlja regulacijski okvir organizacije razvoja destinacijskog turističkog proizvoda koji je u funkciji prostora u kojem se oblikuje, po načelu prilagođavanja sadržaja zadanom prostoru. Ujedno, dokument je polazna osnova za moguće uključivanje potencijalnih zainteresiranih ponuđača turističkih usluga te stavljanje u funkciju trenutno neiskorištenih prostora i zgrada bez obzira na vlasničku strukturu.

S obzirom na sve navedeno, zaključuje se da će, Plan upravljanja razvojem i marketingom turizma drniškog područja stvoriti okvire za realnu implementaciju odgovarajućeg organizacijskog oblika destinacijskog turističkog proizvoda s ciljem stvaranja novog, konkurentnijeg turističkog sadržaja s boljim tržišnim udjelom, kao i doprinijeti brendiranju drniškog područja kao atraktivnog turističkog odredišta stacionarnog tipa.

B. STRATEŠKI I PROSTORNI PLANOVI

B.1. Strateški dokumenti

B.1.1. Strategija razvoja turizma RH do 2020. godine

Izvjeshno najrelevantniji strateški dokument koji je potrebno uzeti u obzir pri izradi ovog Plana, a daje smjernice razvoja ukupnog turizma na nacionalnoj razini je Strategija razvoja turizma RH do 2020. Kao krovni razvojni dokument hrvatskog turizma, ova Strategija daje odgovor na pitanje kakav turizam Hrvatska želi i treba razvijati te utvrđuje ključne aktivnosti turističke politike usmjerene na osiguravanje proizvodnih, institucionalnih, organizacijskih i ljudskih pretpostavki za poboljšavanje konkurentne sposobnosti hrvatskog turizma, ali i korištenje resursne osnove na načelima odgovornog i održivog razvoja.

Pri izradi ovog Plana nužno je uzeti u obzir turističke trendove koje strategija vidi kao perspektivu razvoja, a koji su primjenjivi na ciljano područje Plana te njegovu prostornu i resursnu osnovu. Također, potrebno je uskladiti budući razvoj turizma na ovom području sukladno mjerama i projektima koje je Strategija predvidjela kao prioritete uvažavajući lokalne specifičnosti.

Strategija navodi više od stotinu i pedeset detektiranih razvojno-investicijskih projektnih prijedloga (*greenfield* i *brownfield* investicije), koji predstavljaju ideje koje zahtijevaju daljnje nadopune i razrade, kao i osmišljavanje detaljnijih i konkretnijih provedbenih sadržajno-programskih osnova. To, uz ostalo, uključuje i procjenu tržišne i ekonomske održivosti kao i primjenu primjerenih poslovno-upravljačkih modela te njihovu prostorno plansku prihvatljivost. Stoga, u budućnosti, listu predloženih turističkih razvojno-investicijskih projekata valja pretočiti u dobro osmišljene razvojno-investicijske projekte (investicijski portfelj) koji će se međunarodno oglašavati.

Strategija ističe neke od problema razvoja hrvatskog turizma koji se izravno tiču i prostora ovog Plana upravljanja. Naime, unatoč bogatstvu prirodnih atrakcija i kulturno-povijesne baštine, Hrvatska se u strategiji ocjenjuje izrazito siromašnom u novostvorenim turističkim atrakcijama kao što su¹ tematski i/ili zabavni parkovi, centri za posjetitelje, kvalitetno osmišljene tematske rute, te slični sadržaji turističke ponude bez kojih je izuzetno teško uspostaviti pretpostavke za proširenje međunarodno prepoznatljivog proizvodnog miksa, turističko aktiviranje kontinentalnog prostora, uključivo i prostor priobalnog zaleđa, te produljenje sezone. Hrvatskoj danas, prema zaključku ove Strategije, nedostaju centri cjelogodišnjeg planinskog i sportskog turizma, kvalitetne biciklističke staze s potrebnom infrastrukturom i suprastrukturom, te drugi sadržaji nužni za kvalitetno i dugoročno održivo tržišno pozicioniranje na tržištu posebnih interesa.

Što se tiče opće infrastrukture, unatoč uspostavljenoj mreži autocesta, razvoj državnih, regionalnih i lokalnih cesta nije dosegnuo željenu razinu ulaganja, kao ni unapređenje prometne i turističke signalizacije, niti su na zadovoljavajući način izgrađeni prateći uslužni objekti uz ceste. Izraženi su i problemi organizacije prometa u destinacijama, naročito kada je riječ o javnom prijevozu, biciklističkim stazama, pješačkim zonama i mogućnostima parkiranja. Osobito je problematična situacija sa željezničkim prometom koji zbog lošeg stanja mreže i male brzine vožnje trenutačno ima vrlo malu ili gotovo nikakvu važnost za turizam.

¹ Izdvajamo one sadržaje koji smatramo posebno relevantnim i primjenjivim za područje obuhvata ovog Plana

Također, unatoč dovoljnom broju zračnih luka (a ovdje su za nas relevantne zračne luke Split i Zadar), problem je nedovoljnosti komercijalnog interesa zračnih prijevoznika za uspostavom stalnih ili povremenih izvansezonskih linija.

Komunalna infrastruktura također je prepoznata kao ograničavajući faktor na prostoru cijele RH, a on je izvjesno izražen i na prostoru obuhvata ovog plana pri čemu poseban problem predstavlja otpadna odvodnja i gospodarenje svim vrstama otpada. Hrvatska svakako još uvijek ima kvalitetne vodne resurse i dobru vrsnoću vode za piće iz javnih vodoopskrbnih sustava, što nije dovoljno prepoznato kao dio turističke prepoznatljivosti Hrvatske što mnoge konkurentske destinacije (Turska, Tunis, Maroko i dr. uključivo i mnoge u EU) nemaju.

Od proizvoda s posebno izraženom perspektivom razvoja koji se trebaju uzeti u obzir i u ovom Planu spadaju:

- **Sunce i more** će i dalje rasti, ali sve sporije. Uslijed sve veće konkurencije na globalnoj razini, izrazite segmentacije tržišta, usmjerenosti na 'nove' vrijednosti i rastuće sofisticiranosti kupaca, ovaj proizvod imat će potrebu za sve većom raznolikošću sadržaja, aktivnosti i usluga u destinaciji, širenje oblika smještajne ponude i rast 'kombiniranih' odmora 'sunca i mora' s drugim turističkim proizvodima. Ovo znači da će i prostori poput drniškog dobiti priliku za „svoje mjesto pod suncem“ u diversifikaciji ponude priobalnih i otočnih destinacija. Slično vrijedi i za goste **nautičkog turizma** koji sve više ide u smjeru ekološke odgovornosti, te tematskih iskustava na koje se može nadovezati ponuda jednodnevnih izleta u zaleđe.
- **Poslovni turizam**, unatoč velikoj ovisnosti o ekonomskim trendovima, donosi stabilnih 10-15% ukupnih hotelskih gostiju (individualni i grupni poslovni gosti), unatoč nedostatku potrebne poslovne infrastrukture (npr. kongresni centri) i nekonkurentnom sustavu upravljanja i komercijalizacije proizvoda poslovnog turizma. Na području drniškog kraja, moguće je razmatrati ponude u sektoru programa „*team-buildinga*“, specijaliziranih višednevnih poslovnih događanja i sl.
- **Kulturni turizam** se na razini RH razvija kao posljedica donošenja strategija razvoja kulturnog turizma, sustavnog rada na kreiranju regionalnog i globalno prepoznatih događanja i pojačanom otvaranju kulturnom turizmu od strane sve većeg broja pojedinačnih destinacija. Strategija ističe kako se očekuje daljnji rast ovog proizvoda, ali i važnost ovog proizvoda za održiv rast turističkog sektora u cjelini. Također, Strategija ističe trend daljnje diversifikacije potražnje i rast nišnih proizvoda koji će podržavati rast manjih, specijaliziranih ponuđača usluga. Posebice se očekuje rast „kreativnog turizma“ koji omogućuje aktivnije uključivanje posjetitelja u lokalnu kulturu, usmjerenost na „odgovorni“ i „održivi“ turizam koji promiče brigu za okoliš i lokalnu društvenu zajednicu. Sve ovo otvara brojne mogućnosti u razvoju ponude u drniškom prostoru. Međutim, Strategija ističe kako je ključni izazov integracija sustava komercijalizacije u svjetske sustave, te posebice u sustave destinacijskog upravljanja kojim bi se kulturni sadržaji na pravi način integrirali u pozicioniranje i isporuku ukupnog doživljaja na razini pojedinih destinacija. Kao posebno relevantni proizvodi kulturnog turizma, koje treba uzeti u obzir i u ovom Planu su: (i) gradski turizam (Grad Drniš), (ii) turizam baštine (kulturna i prirodna baština cijelog prostora obuhvata), (iii) turizam događanja (poput okupljanja pjevačkih zborova koja su već dio ponude Drniša), (iv) kreativni turizam (poput arheološkog turizma, karnevala, rekonstrukcije povijesnih događanja i narodnih običaja uz aktivno sudjelovanje gostiju i sl.) te (v) vjerski turizam (pri čemu se može vrednovati vjerska kulturna baština različitih vjerskih skupina koje su obitavale ili obitavaju na ovom prostoru).
- **Zdravstveni turizam** raste 15-20% godišnje. Sa starenjem populacije i sve većom orijentacijom prema zdravom životu i zdravstvenoj prevenciji, očekuje se da će ovaj vid turizma postati jedan od

glavnih motiva putovanja u budućnosti, a on se po svojoj samoj naravi sve više usmjerava na inovativne, autentične, zelene i holističke teme. Zbog svoje prirodne ljepote i povoljne klime, sigurnosti zemlje, duge tradicije i konkurentnih cijena, otvara se značajna mogućnost za *wellness* i lječilišni turizam u ciljanom prostoru Plana.

- **Cikloturizam** ima procjene rasta od 10% i više u EU za segmente u kojima je bicikliranje glavna aktivnost ili glavno prijevozno sredstvo, a još i više za one kojima je to važna dodatna aktivnost tijekom odmora, što otvara iznimne mogućnosti upravo za ciljani prostor Plana, ali uz svakako potrebnu sustavnu valorizaciju i komercijalizaciju.
- **Gastronomija i enologija** kao ključni poriv putovanja još uvijek se oslanja prvenstveno na domaće goste gdje oko 160.000 građana RH posjećuje primjerice vinske ceste, od čega 61% kupuje lokalna vina, a 63% lokalne prehrambene proizvode iako je sustavan pristup razvoju gastro-enološke ponude nedovoljno valoriziran posebice na prostorima poput ovoga obuhvaćenog ovim Planom.
- **Ruralni i planinski turizam** čini 3% svih međunarodnih putovanja, uz godišnji rast od 6%, ali se isti razvija vrlo sporo (izuzev Istre i Osječko-baranjske županije), prije svega zbog nerazvijene domaće potražnje i nepoticajnog okruženja te nepostojanja kvalitetnih inicijativa usmjerenih prema cjelogodišnjem poslovanju. Područje ovog Plana svakako spada u prostore u kojima oba ova turistička proizvoda trebaju biti posebno razmotrena s jasnim smjernicama daljnjeg razvoja jer upravo oni predstavljaju komparativnu prednost ovog prostora s bogatstvom mogućnosti za cjelogodišnju ponudu.
- **Golf turizam** je u strategiji naveden kao jedan od proizvoda velikog potencijala koji je u Hrvatskoj posebno slabo razvijen iako je u mediteranskim zemljama prepoznat kao jedan od najznačajnijih segmenata turističke potražnje. Moramo istaći da golf u Hrvatskoj nailazi na prepreke prije svega i zbog velikih utjecaja na okoliš i prostor, što izaziva i opravdani otpor velikog broja ekoloških udruga. Ovi utjecaji posebno mogu biti relevantni na prostoru krških reljefa kao što je prostor obuhvata ovog Plana. Ipak, važno je napomenuti da postoje rješenja tzv. ekološkog ili održivog pristupa razvoju golfa koji ne samo da ne ugrožavaju okoliš već i doprinose njegovom očuvanju, ali i unapređenju društvenog i ekonomskog razvoja načelima, rješenjima i tehnologijama koje su primjenjive i na ovaj prostor.
- **Pustolovni i sportski turizam** prema nekim operatorima raste i do 30% godišnje, a od čega su za ovaj prostor potencijalno zanimljivi lov, adrenalinski sportovi, ribolov, špiljarenje, *paragliding*, sportski programi, kajaking, kanuing, rafting na okolnim rijekama (uz potrebne mjere zaštite okoliša i autohtonih vrijednosti prostora, odnosno razmatranje mogućnosti i ograničenja razvoja istih uz aktivno sudjelovanje NP Krka i nadležnih županijskih javnih ustanova za upravljanje zaštićenim područjima). Ovi oblici turizma, kao i cikloturizam i drugi oblici aktivnog turizma rezultat su sve veće potrebe za aktivnim, zdravim i okolišno odgovornim odmorom. Nadalje, Strategija prognoza daljnju diversifikaciju i „kombiniranje“ proizvoda koji povezuju pustolovni i sportski turizam primjerice s gastronomijom, kulturom ili nekom društveno-korisnom aktivnošću u sklopu „putovanja sa značenjem“. Strategija posebice ističe mogućnosti razvoja ove ponude u tradicionalno neturističkim destinacijama, kao i potrebu kvalitetnijeg korištenja komparativnih prednosti prostora za razvoj ove skupine proizvoda u kojima je područje obuhvata ovog Plana vrlo konkurentno upravo zbog široke palete razvojnih mogućnosti ukupnosti ovog segmenta turističke ponude.
- **Ekoturizam** čini oko 3% međunarodnih odmorišnih putovanja s rastom od 10-20% godišnje, a Hrvatska, unatoč raspoloživosti, atraktivnosti i očuvanosti prirodnih resursa, ima izrazito slabo razvijen ovaj segment ponude čak i u većini zaštićenih prirodnih lokaliteta. Ovo ukazuje na nedostatak svijesti, ali i potrebnih znanja i kapaciteta za sustavan rad na kapitaliziranju ovih mogućnosti koje su posebno relevantne i za područje obuhvata ovog Plana.

Ljepota krajolika i ekološka očuvanost elementi su turističke ponude u kojima RH ima prednost u odnosu na konkurente, ali se ta prednost u odnosu na glavne konkurente postupno smanjuje. Strategija stoga naglašava važnost daljnjeg unapređenje zaštite okoliša, očuvanju kvalitete prirodnih resursa te odgovornom i održivom upravljanju razvojem sadržaja turističke ponude. Međutim, sadržaji i raznolikost mogućnosti za zabavu, sport i kupnju tradicionalno su slabe točke hrvatske ponude koja unatoč nastojanjima poboljšanja u zadnjim godinama, još uvijek značajno zaostaje za konkurencijom i čak s daljnjim povećanjem negativne percepcije u odnosu na konkurente. Percepcija kvalitete ugostiteljske i smještajne ponude stagnira, a percepcija vrijednosti za novac, iako je još uvijek bolja od konkurencije u Španjolskoj i Grčkoj, naša prednost se smanjuje, a Turska nas je uspjela i preći.

Kao ključna pitanja razvoja hrvatskog turizma, Strategija ističe premalo razloga (proizvoda i usluga) za putovanja i boravak izvan ljetne sezone, što zbog izostanka poduzetničkog interesa, a što zbog razvojno-poslovnih barijera i nedovoljno aktivno vođenih procesa od strane javnog sektora.

Kao ključna negativna obilježja navode se:

- nedovoljna diferenciranost proizvoda i usluga;
- pomanjkanje inovativnih i kvalitetnijih sadržaja boravka gostiju;
- rast temeljen ponajviše na ekspanziji obiteljskog smještaja u kućanstvima;
- nedostatak kvalitetne hotelske ponude praćen nedovoljnom investicijskom aktivnošću;
- nedovoljno dobra povezanost zračnim i morskim putem;
- statičan sustav nacionalnog marketinga;
- premalen broj globalno brendiranih destinacija;
- neadekvatna destinacijska turistička infrastruktura;
- naslijeđena orijentacija lokalnog stanovništva prema sezonskom poslovanju

Kao ključne preporuke, ističu se:

- stvaranje razvojno stimulativnih institucionalnih uvjeta za jače privlačenje poduzetničkog interesa i ulaganja u turistički sektor, posebno hotele i *resorte*
- kvalitativnu transformaciju smještaja u kućanstvima
- unapređenje turističkog lanca vrijednosti u turističkim destinacijama s naglaskom na maksimalno korištenje raspoloživih sredstava fondova EU
- razvoj turizma potpomagati proaktivnim poticajnim mjerama u funkciji ubravanja turističkog razvoja u kontinentalnom dijelu zemlje, ali i primjene suvremenih tehnologija i ekološki održivog poslovanja, stvaranjem preduvjeta za pokretanje investicijskih projekata i privlačenje međunarodne investicijske potražnje, upravljanjem razvojem putem različitih oblika suradnje institucija u sferi javnog sektora, ali i kroz uspostavljanje vertikalnih i horizontalnih oblika javno-javne, javno-privatne i privatno-privatne suradnje koja danas često izostaje.

Strategija nadalje ističe pet globalnih tržišnih trendova koje bi hrvatski turizam trebao kapitalizirati do 2020. godine, a koji su relevantni i za ovaj Plan:

- Otvaranje novih tržišta - podrazumijeva penetraciju na nova geografska tržišta i privlačenje novih tržišnih segmenata kupaca različitih demografskih i psihografskih profila. Rast novih značajnih emitivnih tržišta, izrazita segmentacija tržišta, odnosno rast niza specifičnih segmenata kupaca baziranih na životnim stilovima, interesima i hobijima te, nadalje, razvoj informacijskih tehnologija koje omogućuju stalnu, globalnu, jeftinu i precizno ciljanu komunikaciju s potencijalnim kupcima kao i razvoj transportnih tehnologija pridonose značajnim mogućnostima širenja ciljnih tržišta.

- Razvoj proizvoda - obuhvaća unapređenje postojećih i stvaranje novih proizvoda. Ovaj kontinuirani proces počiva ponajprije na prilagođavanju turističkih proizvoda potrebama i očekivanjima 'novog turista' koji je aktivan, informiran, izbirljiv i kritičan, koji želi biti sudionikom i teži vlastitom unapređenju i koji je, iznad svega, kupac životnih iskustava, doživljaja i priča te, nadalje, na prilagođavanju ponude potrebama različitih ciljnih segmenata gostiju. Takvi trendovi u konačnici rezultiraju značajnim mogućnostima stvaranja sadržajno bogatog, kvalitativno unaprijeđenog te diversificiranog proizvodnog portfelja.
- Zauzimanje okolišno odgovorne pozicije - podrazumijeva proaktivan odnos prema očuvanju prostora, bioraznolikosti, prirodnih i društvenih resursa. Implementacija 'zelenih' koncepata na svim organizacijskim i razinama poslovanja otvara mogućnosti istinskog održivog razvoja turizma te sukladnog tržišnog pozicioniranja.
- Razvoj novih komunikacijskih i prodajnih vještina - korištenje stalno rastućih mogućnosti i sve veće razine tržišne penetracije novih informacijskih tehnologija, preduvjet je povećane efikasnosti u dopiranju do postojećih, ali i novih ciljnih segmenata kupaca.
- Razvoj novih i inovacija postojećih poslovnih i upravljačkih modela - umrežavanje razvojnih dionika (npr. klasteri) i strateško upravljanje na destinacijskoj razini preduvjet je povećanja efikasnosti privatnog i javnog sektora, ali i preduvjet rasta konkurentnosti.

Sve ove analize i preporuke smatramo iznimno relevantnima i za ovaj Plan upravljanja te će se iste prenijeti u provedbeni dio kroz konkretne prijedloge njihove implementacije u razvoju turizma drniškog kraja. Strategija posebice apostrofira drniško područje kao područje usmjereno razvoju cikloturizma i eko-turističke ponude pa će se te preporuke očitovati i u ovom Planu.

B.1.2. Master i marketing plan turizma Šibensko – kninske županije

Sljedeći strateški dokument koji je potrebno uzeti u obzir je svakako Master i marketing plan turizma Šibensko – kninske županije koji, iako iz 2005. godine, predstavlja dokument višeg ranga čije je smjernice potrebno implementirati, posebice one vezane za marketing plan. U ovom pregledu izvukli smo najbitnije zaključke i smjernice relevantne za razvoj turizma na području unutrašnjosti županije i području obuhvata ovog Plana.

Ovaj strateški dokument naglašava da se Šibensko - kninska županija mora razlikovati u svojoj ponudi i nastupu od drugih obalnih županija kako bi dobila vlastiti profil i kako se ne bi utopila u uniformnosti. Diferencijacija se mora nastaviti unutar županije, da bi na takav način i ovdje raznovrsnost tvorila ukupnu sliku uokolo neke središnje ponude. Ona svoj završetak nalazi u specijalizaciji samog sustava ponude smještaja, te u svemu onome što je na licu mjesta posebno: gastronomija, tradicije i običaji, nošnje, plesovi i sl. Master plan Šibensko - kninsku županiju određuje kao destinaciju sa 6-7 mjeseci dugom sezonom oslonjenom na glavne naglaske ponude – kupanje, prirodu i raznovrsnost krajolika, dalmatinsku kulturu i hrvatsku povijest, sportske aktivnosti i rekreaciju u prirodi, fitnes-wellness, doživljaje i zabavu što svakako daje jasan strateški smjer i za područje obuhvata ovog Plana jer se gotovo svi navedeni elementi (čak i kupališni, uz ulaganje, primjerice, u riječna kupališta ukoliko je moguće ili bazensku infrastrukturu za koju postoji i potražnja, ali i odgovarajući poticaji) mogu ostvariti i na prostoru drniškog kraja. Ovakvo pozicioniranje proširuje spektar ciljnih skupina gostiju, povećava interes i pomaže produžetku sezone.

Grad Drniš se u Master planu locira kao dio Klastera 8 koji povezuje gradove Knin i Drniš u jednu integralnu cjelinu turističke ponude koja bi se optimalno nadopunjavala s okolnim klasterima koji su

vezani uz obalni pojas i koji bi se trebali razvijati koordinirano, u pomno osmišljenim fazama razvojnih ulaganja.

Grad Drniš bi se prema preporuci Master i marketing plana turizma Šibensko-kninske županije trebao usmjeriti na izletnike, bicikliste, planinare i turiste koji traže doživljaj i tematizirane programe usmjerene odabranim optimalnim tržišnim nišama. Master plan preporuča korištenje potencijala kulturno-povijesnih znamenitosti (stare tvrđave, sela i vodenice), prirodne ljepote (Promina, Čikola), te blizinu NP Krka.

Naime, dok su u prošlosti dominirale relativno jednostavne potrebe, budući turizam je u sve većoj mjeri povezan sa samoostvarenjem i kretanjem k *individualizaciji*. Istaknuta je potraga za posebnim, a zahtjevi vezani za to su sve ambiciozniji. Pritom je u prvom planu želja za *autentičnošću*.

Već prije 10 godina ovaj dokument identificirao je četiri „mega-trenda“ koji bi mogli biti od značaja za županiju, a to su *eko-turizam, kulturni turizam, doživljajni ili tematski turizam i avanturistički turizam*, a i danas su itekako prepoznati i primjenjivi na području unutrašnjosti županije i TZ Drniš. Tu svakako spadaju segmenti *planinarenja, biciklista i brdskih biciklista, turizma u prirodi, eko-turizma te seoskog i agro-turizma*.

Potiče se i bolja povezanost i korištenje potencijala NP Krka korištenjem dobre prakse američkih nacionalnih parkova koji postižu optimalan spoj gospodarskog korištenja i zaštite prirode kroz:

- usmjerenost na doživljaj uz pomoć visoko-kvalificiranih rendžera,
- tematske sadržaje,
- inteligentnu trgovinu suvenirima te
- sustavno i kontrolirano uređenje staza za pješaćenje i bicikle s vidikovcima i mjestima za odmor unutar parkova.

Master plan još ističe nekoliko točaka relevantnih za ovo područje:

- wellness turizam u kombinaciji s proizvodnjom eko-hrane te ljekovitog bilja koji bi mogli postati USP (engl. *unique selling point* ili jedinstvena prodajna ponuda) područja posebice ukoliko se poveže s prethodnom spomenutim seoskim turizmom, cikloturizmom i brdskim biciklizmom, pješaćenjem, planinarenjem, itd.,
- prirodni krajolik koji rijekom Krkom i Čikolom njenim dubokim kanjonom spaja zaleđe s obalom na čudesan način, s najstarijim elementima hrvatske povijesti, predstavljaju drugi USP u kojem i drniški prostor može i treba razvijati i tržišno diferencirati svoj vlastiti turistički proizvod,
- promotivni materijali trebali bi biti usmjereni na USP i buđenje želje za odmorom, usmjerene na posebnosti svake pojedine ciljne skupine i lokalne zajednice, ciljajući različite motive putovanja i snove, koji će pozivati odlazak u svijet „suprotan od svakodnevice“, svijet opuštanja i životne radosti.

Unatoč činjenici da se radi o relativno starom dokumentu, mnoge njegove analize i preporuke čine se čvrsto utemeljenima na iskustvu, opsežnom terenskom istraživanju, te sustavnom promišljanju na svim razinama, zbog čega se doimaju relevantnima i danas, pa će se uz određenu dozu kritičkog odmaka i ažuriranja podataka, ali i preporuka, iste vrlo pažljivo razmotriti i kod izrade ovog Plana.

B.1.3. Razvojna strategija Šibensko-kninske županije

U ovu analizu uvrstili smo zadnju aktualnu Razvojnu strategiju Šibensko-kninske županije 2011.-2013., a nova Strategija za razdoblje 2016.-2020. je upravo u izradi.

Važno je istaći da ova prva strategija izrijekom prepoznaje turizam kao prioritetnu razvojnu granu gospodarstva. Prema našim saznanjima, ništa drugačije neće biti ni za novu Strategiju.

Razvoj turizma u Razvojnoj strategiji Šibensko-kninske županije definiran je izravno kroz sljedeće elemente:

- CILJ C1: Konkurentno gospodarstvo bazirano na stranim i domaćim ulaganjima u turizam i prateće usluge, tradicionalnoj poljoprivredi i industriji temeljenoj na inovacijama i naprednim tehnologijama u gospodarstvu,
- PRIORITET C1-P1: Podrška razvoju MSP-a, promocija izvoznih programa i udruživanje poslovnog, znanstveno-istraživačkog i javnog sektora,
- MJERA C1-P1-M3: Unaprjeđenje postojeće turističke ponude, razvoj novih selektivnih oblika turizma i održivi razvoj turizma u zaštićenim područjima, te
- REZULTAT I RAZVOJNI UČINAK: Povećana turistička ponuda županije, razvijeni selektivni oblici turizma (agroturizam, kulturni, vjerski, kongresni, rekreativni turizam, gastroturizam, kratki obilasci itd.)

Izravna potpora lokalnim zajednicama u obuhvatu ovog Plana spominje se kroz:

- Cilj C2; Brži razvoj potpomognutih područja koja uključuje mjere
- MJERU C2-P1-M1: Poticanje gospodarstva povoljnijim kreditiranjem i davanjem jamstava, te
- MJERU C2-P1-M2: Ulaganje u infrastrukturu za razvoj poljoprivrede i ostalih gospodarskih djelatnosti.

Posredna potpora razvoju turizma vidljiva je kroz ostale mjere razvoja infrastrukture poput:

- C3-P1-M1: Modernizacija postojeće i izgradnja osnovne infrastrukture (odvodnja, vodoopskrba, elektroopskrba, pročišćavanje otpadnih voda),
- C3-P1-M2: Razvoj i unaprjeđenje prometne infrastrukture i logistike,
- C3-P2-M2: Razvoj kapaciteta za zaštitu i spašavanje,
- REZULTAT: Nastavak izgradnje državne ceste Šibenik – Knin,
- C3-P2-M3: Zbrinjavanje otpada i gospodarenje njime,
- REZULTAT: „Izgrađen cjelovit sustav gospodarenja otpadom RCGO Bikarac, transfer stanice, uklonjena i sanirana divlja odlagališta“,
- C3-P2-M5: Očuvanje bioraznolikosti i jačanje kapaciteta za očuvanje i upravljanje prirodnim i kulturnim vrijednostima,
- C3-P3-M2: Izgradnja i modernizacija obrazovnih i kulturnih objekata (škola, studentskih domova, vrtića, knjižnica, muzeja, itd.

Od ostalih elemenata strategije, relevantni elementi od velikog utjecaja su:

- Izrazito negativni demografski trendovi (izrazita depopulacija u cijeloj županiji, grad Drniš i općine Ružić, Unešić i Promina imaju trend izumiranja!) s velikom centralizacijom svih sektora, te zapostavljanjem ruralnih područja i nedovoljnim ulaganjem u iste.
- Visoka stopa nezaposlenosti (21,7% u odnosu na 16% u RH) pri čemu je čak 27% zaposlenih na državnom proračunu i 35% zaposlenih iznad 45 godina starosti.
- Indeks razvijenosti Županije je na 63% prosjeka RH, pa se nalazi u prvoj skupini prema razvijenosti. U drugoj skupini razvijenosti nalaze se Općine Ružić, Unešić i Promina, dok se Grad Drniš nalazi u trećoj skupini razvijenosti.

- Strategija ističe stihijski razvoj turizma, s razvojnom vizijom masovnog turizma i visokom koncentracijom infrastrukture i kapaciteta na obalnom području dok je potencijal unutrašnjeg dijela županije gotovo u potpunosti neiskorišten.
- Poljoprivredni sektor je također iskoristio mali dio raspoloživih potencijala. Posebice se spominje vrijednost pršuta, ali i problemi sa sirovinom (1% sirovine za pršute) što onemogućava dobivanje oznake zaštite podrijetla. Eko-poljoprivreda i promicanje održivog razvoja poljoprivrede i sela dio su županijskih razvojnih ciljeva, ali je na nezadovoljavajućoj razini unatoč Programu poticanja zelenog poduzetništva.
- Županija ima 17 lovišta i 25 lovačkih udruga, a glavna divljač su šumski zec, jarebica, kamenjarka i divlja svinja.
- Strategija ističe nedostatne hotelske kapacitete u gradovima, te ostale turističke kapacitete posebice u ruralnom prostoru unatoč prirodnim preduvjetima za razvoj turizma.
- Poseban problem čine divlja odlagališta, nepostojanje sustava odvodnje i pročišćavanja, a priliku čine obnovljivi izvor energije.
- Kao prednosti se ističu blizina autoceste te zračnih i morskih luka, ali su nedostatak slaba mreža cesta prema zaleđu i turističkim mjestima, kao i nekonkurentna željeznička pruga.
- Postoji značajan broj udruga, a posebice je zanimljivo što postoji značajan broj udruga iz područja športa i zaštite okoliša, s potencijalom korištenja EU fondova, dok je slabost nedostatak suradnje unutar sektora i između različitih sektora.
- Postoji interes struke za gospodarskim i društvenim razvojem, spremnost na timski rad, ali je problem neumreženost institucija u realizaciji planova razvoja, izradi zajedničkih projekata, te povećanju konkurentnosti.
- Više od 50% županije spada u područje posebne državne skrbi za koje je izradila i posebne strategije razvoja, a za nas je posebno relevantna „Potencijali i ograničenja budućeg razvoja područja posebne državne skrbi Šibensko-kninske županije“. Problem je složen i unatoč brojnim mjerama, značajnijih pomaka nema što je ocijenjeno posljedicom pogrešnog pristupa utemeljenog na humanitarnoj pomoći umjesto razvoja sustava održivog razvoja potpomognutih područja. Kao resursi ističu se središnja pozicija na Jadranu, iznimni prirodni potencijali, čisto more, izvori vode, klima, mineralne sirovine, poljoprivredne površine, prostor kao neiskorišten potencijal (uključivo i očuvane poljoprivredne površine), tradicija (gradnja, običaji, folklor, ali tradicija mediteranskih kultura, proizvodnje, zadruga, turizma s prepoznatljivošću na velikim emitivnim tržištima), kulturna baština, ljekovita blata, dva NP, dva parka prirode i sedam zaštićenih područja, bioraznolikost i krajobrazna raznolikost.
- Negativnosti su, između ostalih, kadrovska osiromašenost, neprimjerenost postojećih zakona, te velik broj JLS-ova, nedovoljno razvijeno poduzetništvo posebice žena i mladih, niska razina umreženosti gospodarstva, nedostatan kapital i ulaganja, neorganiziranost i visoka starosna dob poljoprivrednih proizvođača, nedovoljna razvijenost eko-poljoprivrede, usitnjenost posjeda, mali broj športsko-rekreacijskih zona, uređenih plaža, neiskorištenost intermodalnog prijevoza, nedostatni smještajni kapaciteti posebice visoke kategorije, nedovoljno razvijeni oblici selektivnog turizma, a posebice neiskorištenih turistički resursi ruralnog prostora, slaba informiranost gostiju, slaba „smeđa“ signalizacija, nedovoljna povezanost domaćih proizvođača s hotelsko-ugostiteljskim sektorom, neodgovarajuće riješen problem gradskog u i prigradskog prijevoza, nedostatak kapaciteta za upravljanje i zaštitu okoliša i bioraznolikosti na lokalnim razinama, nepostojanje planova upravljanja za zaštićena područja, neodgovarajuće upravljanje otpadom, nedovoljno iskorišteni turistički potencijali zaštićenih područja, nedovoljna razina svijesti i informiranosti stanovništva o zaštiti okoliša i održivom razvoju.
- Rezultati provođenja prijašnjih strategija potakli su razvoj tradicionalne poljoprivrede i agroturizma, unaprijeđena je cestovna i vodoopskrbna te kanalizacijska infrastruktura te završen

tunel na brznoj cesti Šibenik-Knin. Osnovana je Javna ustanova za upravljanje zaštićenim područjima koja je u vrlo kratko vrijeme pripremila i realizirala nekoliko vrlo vrijednih projekata korištenjem EU fondova u segmentu turističke valorizacije prirodne baštine.

- Od prilika ističemo porast interesa stranih ulagača, razvojni poticaji, interes za izgradnju zračne luke, pristupanje EU, LAG-ovi, interes za gradnju golf terena, porast potražnje za selektivnim oblicima turizma, autohtonim proizvodima, produljenje turističke sezone.
- Od prijetnji ističemo smanjenje radnog kontingenta, iseljavanje mladih školovanih ljudi, siva ekonomija, daljnje ugrožavanje prostora divljom gradnjom i apartmanizacijom, nepostojanje svijesti o potrebi cjeloživotnog obrazovanja, devastacija prirodnih i kulturnih dobara, spor proces razminiranja, imovinsko-pravni odnosi, nedostatno/neodgovarajuće sufinanciranje poduzetničkih i drugih razvojnih projekata, problemi s poljoprivrednim zemljištem i zemljištem općenito (neodgovarajuća prenamjena, sporo okrupnjavanje), te daljnji problemi s gospodarenjem otpadom i otpadnim vodama.
- Nedostaju sredstva za izradu tehničke dokumentacije kako kod JLS-a, tako i kod OPG-ova i zadruga što smanjuje mogućnost korištenja EU fondova za daljnji razvoj županije i njezinog gospodarstva.

B.1.4. PUR Grada Drniša i općina Murter-Kornati, Pirovac, Promina, Ružić i Tisno

Navedeni Projekt ukupnog razvoja (PUR) iz 2006. godine proveden je na način da su lokalne samouprave grupirane u dvije logičke i prostorne cjeline sa svim njihovim specifičnostima – Zagora i priobalje. Ono što je zajedničko jest mogućnost valorizacije njihovih komparativnih prednosti i finalnih proizvodnji upravo kroz djelatnost turizma.

Navodi se kako turističke sadržaje treba pozicionirati u okvir strateškoga gospodarskog planiranja. Prije svega to znači razraditi turističke sadržaje i turističku ponudu koji će biti osnova dolaska turista. Da bi se iskoristili postojeći resursi u potpunosti te obogatila postojeća ponuda, općine/grad trebaju osmisliti viziju turističkog razvoja, a potom i strategiju pomoću koje bi se ta vizija ostvarila.

Ovim dokumentom ističe se da *turistički identitet* mora sačuvati sva jedinstvena obilježja Drniša, osigurati održivi razvoj te predvidjeti tržišno orijentirane doživljaje, identificirati ciljne skupine za koje regija može postati privlačna kao mjesto za odmor i rekreaciju, utvrditi njihove motive putovanja i rekreacije, u skladu s time formulirati ideje za proizvode koji:

- u središte stavljaju potrebe, mogućnosti i sposobnosti domaćeg stanovništva te iste integriraju i uključuju u ponudu,
- dalje razvijaju prirodne i kulturne vrijednosti Grada,
- određuju prioritete,
- u obzir uzimaju tendencije tržišta i istodobno
- traže međunarodno priznanje kako bi Drniš postao poznat.

Smjernice za razvoj turizma

- Šume i šumsko zemljište obuhvaćaju 15,5% površine drniškog područja, od čega 3.692 ha zauzimaju takozvane gospodarske šume; 1.524 ha ili 41,3% su šume u državnom vlasništvu, 2.168 ha (58,7%) šuma je u privatnom vlasništvu. Pogodne su kao resurs za korištenje radi razvoja lovnoga gospodarstva, odnosno *lovnog turizma* (zec, fazan, jarebica, kuna, lasica, divlja svinja). Ovdje se međutim ne spominju ostali oblici selektivnog turizma (pješačenje, cikloturizam, brdski biciklizam, itd.).

- Turističku ponudu potrebno je obogatiti kroz djelatnosti poljoprivrede i *ugostiteljstva*, odnosno kroz plasiranje prepoznatljivog proizvoda i ponude (prepoznatljivog tradicionalnog identiteta).
- Jedan od glavnih čimbenika programa razvitka ruralnog turizma u Županiji mora biti *kontinuirano obrazovanje*. To se prije svega odnosi na informatičke tečajeve, korištenje interneta, tečajeve stranih jezika, seminare o marketingu, zakonskoj regulativi, povijesti i turističkim atrakcijama destinacije, informacije, posjete sajmovima, posjete stranim zemljama s razvijenim ruralnim turizmom, kao što su Italija, Slovenija, Austrija, Mađarska. Putem poticajnih mjera, stipendija i subvencija potrebno je stimulirati mlade ljude da se opredijele za zanimanja korisna za razvoj turizma (eko-poljoprivreda, ugostiteljstvo, stari zanati, turistički vodiči...). Ovo je posebno važno i radi poticanja ostanka mladih u ovom području te očuvanja temeljne ljudske i društvene resursne osnove potrebne za održivi razvoj turizma, ali i gospodarstva i društva ovog prostora općenito.
- *Biciklističke staze* moraju biti legalizirane, ucrtane na kartama, obilježene i opremljene kemijskim toaletom, odmorištem, putokazom. Jedinice lokalne samouprave potrebno je potaknuti da pronalaze nove moguće lokacije biciklističkih staza i njihovo umrežavanje.
- Svaka turistička zajednica treba inicirati da jedinice lokalne samouprave naprave organizirana i obilježena *parkirališta za turističke autobuse* u gradovima i turističkim destinacijama. Time će se podići turistički rejting i omogućiti bolje funkcioniranje turističke ponude.
- Potrebno je informirati sve zainteresirane da na svojem imanju, seoskom ili prigradskom, mogu oformiti *kamp* u skladu sa Zakonom o ugostiteljskoj djelatnosti, što je potrebno popratiti turističkom signalizacijom i kvalitetnim marketingom.
- *Turističku signalizaciju* potrebno je postaviti planski, od kvalitetnih materijala, uz angažman profesionalaca - arhitekata, dizajnera, građevinaca i marketing stručnjaka. Turističku signalizaciju na cestama potrebno je postaviti i izraditi u skladu s Pravilnikom o turističkoj i ostaloj signalizaciji na cestama.
- *Uređenje seoskoga gospodarstva u skladu s regionalnim značajkama* kako bi ista imala relevantan turistički potencijal u stvaranju zaokružene i prepoznatljive ponude kulturnog turizma s obilježjima autohtonosti ciljanog područja te omogućila cjelovit doživljaj različitim skupinama posjetitelja.²

B.1.5. Strategija razvoja Općine Promina 2014.-2020.

I ovaj „najsvežiji“ strateški dokument naglašava kako turistički identitet mora sačuvati sva jedinstvena obilježja ciljanog prostora Općine Promina, osigurati održivi razvoj te predvidjeti tržišno orijentirane doživljaje, identificirati ciljne skupine za koje regija može postati privlačno mjesto za odmor i rekreaciju, utvrditi njihove motive putovanja i rekreacije, u skladu s time formulirati ideje za proizvode koji:

- u središte stavljaju potrebe, mogućnosti i sposobnosti stanovništva te ih integriraju u ponudu,
- dalje razvijaju prirodne i kulturne vrijednosti Općine,
- određuju prioritete,
- u obzir uzimaju tendencije tržišta i istodobno,
- traže međunarodno priznanje kako bi Općina postala poznata.

U okviru strateškog cilja 1. Razvoj lokalnog gospodarstva, prioriteta 1.2. Razvoj postojećih i uvođenje selektivnih alternativnih oblika turizma predviđene su sljedeće mjere:

- 1.2.1. Osiguranje preduvjeta za formiranje turističke zone
- 1.2.2. Zaštita kulturno povijesne baštine Općine Promina

² Detaljno obrađeno u poglavlju „Turistički proizvodi“

1.2.3. Zaštita krajobraza, suhozida, poljskih puteva, „bunje“, „kućere“, itd.

1.2.4. Izgradnja turističke infrastrukture poput pješačkih, biciklističkih i konjičkih staza

Čitav je niz infrastrukturnih projekata u ovoj strategiji koji, osim što generalno doprinose razvoju i unaprjeđenju kvaliteti života, znatno doprinose razvoju turizma kao nužna podloga za njegovo ostvarenje. To su primjerice:

- sanacija ilegalnih odlagališta otpada,
- izgradnja reciklažnog dvorišta,
- sanacija nerazvrstanih cesta,
- rekonstrukcija/izgradnja distribucijske vodovodne mreže,
- izgradnja protupožarnih putova,
- obnova i zaštita seoskih gusterni s vodozahvatom, bunara, lokava i česmi,
- osiguranje uvjeta za športske i rekreativne aktivnosti.

B.1.6. Program ukupnog razvoja Primoštena i Unešića

Za područje općine Unešić, izrada lokalne razvojne strategije je u tijeku, a strateškim dokumentom iz 2007. godine predlaže se turističko pozicioniranje kao:

«Mjesto neotkrivene prirode, gastronomije i stila življenja»

Predlažu se također sljedeće ture, specijalni interesi i kratki odmori:

Ture: vidikovci i odmorišta na okolnim brdima, ture u Pakovo Selo (razgledavanje starih obrtničkih zanata), posjet tvrđavi u Drnišu i Kninu, odlasci na jednodnevne izlete u NP Krka, jutarnji odlasci na plaže primoštenske, šibenske i trogirke rivijere i poslijepodnevni povratak, razgledavanje gradova Drniša, Knina, Šibenika, Trogira i Splita.

Specijalni interesi: šparoge, ljekovito i aromatično bilje, lov, izleti na planinama, ture razgledavanja sela u naseljima općine, gastronomske ture, razgledavanje arheoloških lokaliteta, biciklizam, nogomet, razgledavanje prostora iz zraka, razgledavanje crkve Sv. Jurja.

Kratki odmori: gastronomska ponuda (sir, pršut, janjetina), razgledavanje prostora, tematska područja, noć u Zagori i sl.

U svrhu ostvarenja pozicioniranih pretpostavki za turistički razvoj svake od promatranih jedinica lokalne samouprave, potrebno je da općinske vlasti Primoštena i općinske vlasti Unešića u suradnji s postojećim ili budućim turističkim uredima ili turističkim zajednicama učine sljedeće:

- odrede područje gdje se mogu uvesti pješačke zone za vrijeme sezone,
- dizajniraju spomenike, parkove, fontane, zone s ponudom lokalnih suvenira,
- redovito kose i održavaju bankine uz cestu, uređuju centar cvjetnim nasadima,
- porade više na označavanju parkirališnih mjesta,
- porade na postavljanju informacijskih panoa sa osnovnim sadržajima (ugostiteljskim, zdravstvenim, lovačkim, športskim i dr.),
- izrade propagandni materijal s turističkom kartom grada i općine,
- postave oznake za crkvene i sakralne objekte, arheološka nalazišta, zaselke i eko-etno sela,
- poboljšaju pristup arheološkim lokalitetima-urede ulaze i pješačke staze do lokacije,

- definiraju okvir u kojemu se stare kuće i spomenici moraju očuvati (npr. paleta boja za fasade, upotrebljivi materijali i sl.),
- sudjeluju u kreiranju kriterija za lokalne poduzetnike i obrtnike (svjetlo, boje, fasade),
- kreiraju kriterije za estetiku terasa (vrsta suncobrana, boje i dizajn, dekoracija terasa i vrtova, oglašavanje jelovnika, osvjetljenja itd.),
- osmisle program zaštite i očuvanja suhozida,
- pomognu pri uređenju okućnica s podjelom lončanica po nižim cijenama,
- kreiraju program za pomoć lokalnom stanovništvu u obnovi i završetku kuća (fasade, balkonske ograde).

B.1.7. Plan upravljanja NP Krka

Plan upravljanja NP Krka je relevantan strateški dokument koji značajno zahvaća u gotovo sve elemente Plana upravljanja i marketinga razvoja turizma drniškog kraja. Naime, nedvojbeno je da rijeka Krka (sa svojim pritocima Radljevac, Butišnica, Orašnica, Kosovčica i Čikola), odnosno sa svojim ukupnim prirodnim, kulturnim, znanstvenim, odgojno-obrazovnim, estetskim, turističkim i rekreativnim vrijednostima, odnosno izvornim biljnim, životinjskim, hidrografskim, geomorfološkim, geološkim i krajobraznim bogatstvom predstavlja jedan od ključnih atraktora ne samo za područje obuhvata našeg Plana, već i cijele županije, ali i šire gravitirajuće regije.

Stoga, razumijevanje međuodnosa, mogućnosti, ograničenja, a posebice preporuka i smjerova razvoja aktivnosti unutar NP Krka predstavlja ključan okvir za razumijevanje i planiranje smjerova razvoja turizma cijelog prostora.

Slika 1 - Područje obuhvata NP Krka

Vizija NP Krka definira ovaj prostor kao jedinstveno područje suživota čovjeka i rijeke u kršu, sačuvanih prirodnih procesa, biološke raznolikosti, krajobraznih vrijednosti te kulturne i tradicijske baštine. Već u obrazloženju vizije ističe se potreba uspostave suradnje svih sudionika i lokalne samouprave na

očuvanju i unapređenju prirodnih i kulturnih vrijednosti ovog prostora u smjeru održivog razvoja i upravljanja Parkom s dugoročnim ciljevima:

- očuvanja kakvoće vode rijeke Krke i procesa taloženja sedre,
- očuvanja i unapređenja jedinstvene krške biološke raznolikosti na području NP-a,
- očuvanja kulturno povijesne baštine NP-a,
- osiguranja održivog razvoja posjećivanja NP-a koji će posjetitelja omogućiti istinski doživljaj netaknute prirode i duhovni mir u jedinstvenom prirodnom ambijentu („povratak prirodi“),
- osmisliti i provoditi edukacijske programe za lokalno stanovništvo i posjetitelje NP-a,
- ulagati u usavršavanje stručnih znanja i vještina djelatnika Javne ustanove NP Krka,
- poticati i ojačati suradnju s lokalnom zajednicom u održivom gospodarenju prirodnim dobrima s ciljem lokalnog/regionalnog razvoja.

Naglasak je stavljen na aktivnu zaštitu i očuvanje izvornih staništa NP Krka, na vrednovanje staništa u održivom razvoju lokalne zajednice i na mogućnost sudjelovanja lokalne zajednice u njihovom očuvanju. Ova solidno postavljena vizija međutim u značajnom je raskoraku s praksom u kojoj se suradnja NP Krka i okolnih zajednica u ostvarenju dugoročnih ciljeva ne događa na željeni način te se stvara jaz i percepcija samoživosti, nerazumijevanja pa čak i sukoba, umjesto sinergije interesa NP Krka i dionika u okruženju. Ipak, promjene su u posljednje vrijeme sve vidljivije, pa se višegodišnja tenzija postupno pretvara u sve izraženiju volju za sinergiju i suradnju.

Ključne prijetnje vrijednostima NP Krka čine:

- **Vodoopskrba** s rastom potrošnje vode i planovima izgradnje novih vodozahvata, što dovodi do presušivanja (primjerice rijeka Čikola koja je nizvodno od Drniša gotovo osam mjeseci suha i beživotna), a što sada ugrožava i druge lokacije (vodovod Miljacka, crpna stanica uzvodno od Skradinskog buka) iako se od nekih privremeno odustalo nakon izrada studija utjecaja na okoliš.
- **Otpadne vode i očuvanje vodnih resursa** pri čemu se najveći izvori onečišćenja industrijske i nepročišćene komunalne vode gradova Knina i Drniša koje se ispuštaju izravno u izvor i vodotoke Krke i Čikole, te izvorišta Torak. Sustavi odvodnje oba grada su u vrlo lošem stanju, a gospodarski objekti otpadne vode ispuštaju nepročišćene u javnu kanalizaciju ili izravno u vodotok.
- **Zbrinjavanje krutog komunalnog i glomaznog otpada** uz prilazne putove te oko naselja.
- **Ceste i željeznica** stalna su prijetnja prije svega kroz mogućnost istjecanja goriva ili drugih opasnih tereta.
- **Šume i šumsko zemljište** ugrožene su krčenjem, požarima i sječom za ogrjev pa se očuvana visoka šuma nalazi samo na malim površinama, dok se s druge strane, prestankom stočarenja događa nestanak antropogenih staništa travnjaka i lokvi što ugrožava biološku raznolikost u NP Krka.
- **Hidroelektrane** mijenjaju režim voda i narušavaju ekosustav rijeke pri čemu je najveća prijetnja akumulacijsko jezero HE „Miljacka“ na Brljanskom jezeru jer zadržava niske i srednje vode i zbog čega su četiri slapa (Brljan, Manojlovački buk, Rošnjak i Miljacka slap) i tri kilometra vodotoka više od šest mjeseci potpuno suhi što ugrožava sedrotvorce i sprječava taloženje sedre.
- **Speleološki objekti** s oko stotinjak špilja i jama i devedesetak podzemnih kopnenih i vodenih životinja od koje su više od polovice endemi RH i Dinarida, ugrožene su urbanim onečišćivanjima voda, izgradnjom hidroenergetskih i melioracijskih sustava, koji ugrožavaju tokove podzemnih voda i odlaganjem krutih otpada.
- **Poljoprivreda** (tradicijska poljoprivreda) zbog depopulacije je zapuštena pa se kultivirane površine i kamenjarski pašnjaci pretvaraju u šikare, a zbog poticaja maslinarstvu, šire se maslinici što prijeti razvojem monokulturne poljoprivrede.
- **Tradicijska arhitektura** se degradira iseljavanjem stanovništva, te pretvaranjem tradicijskih kuća u objekte za privremeni boravak uz izgledom, konstrukcijom i materijalima neprimjerene dogradnje.

- **Posjećivanje** je svojom distribucijom izrazito nepovoljno (sezonalnost i fokus na Skradinski buk dovodi do toga da je broj posjetitelja blizu predviđenog dnevnog maksimuma od 10.500) što dovodi do onečišćenja, emisije štetnih plinova, uznemiravanja životinja posebice ptica, erozije tla i sedrenih barijera zbog gaženja izvan pješačkih staza, te eroziju obale i vodene vegetacije zbog kupanja u rijeci.
- **Lovišta** unose alohtone svojte u lovišta koje prijete širenjem, a postoje i slučajevi krivolova i uznemiravanja ptica za vrijeme jesenske i proljetne migracije.
- **Ribolov** i ribolovna društva približavaju rijeku alohtonim svojtima i time ugrožavaju autohtone i posebice endemske svojte, a neovlaštenim ribarenjem i korištenjem nedopuštenih alata (mreža, parangala) dodatno se ugrožava eko-sustav.

Plan upravljanja nabrojio je niz ključnih ciljeva upravljanja, akcija i pokazatelja, te 58 akcijskih planova. Od ciljeva upravljanja i akcijskih planova, za ovaj dokument su posebice relevantni oni koji se tiču turizma, te prostora koje izravno zahvaća u prostor obuhvata Plana upravljanja i razvoja turizma drniškog kraja.

Na žalost, već na prvi pogled vidljivo je da neki važni ciljevi nedostaju (primjerice zaštita gornjeg vodotoka od onečišćenja otpadnim vodama i krutim otpadom u suradnji s jedinicama lokalne samouprave te županijskim i nacionalnim odgovornim tijelima), a većina navedenih ciljeva nije dovoljno konkretizirana posebice u smislu načina njihove realizacije, uključanja bitnih lokalnih dionika, definiranja mjerljivih pokazatelja, te izvora/načina (su)financiranja pojedinih akcija.

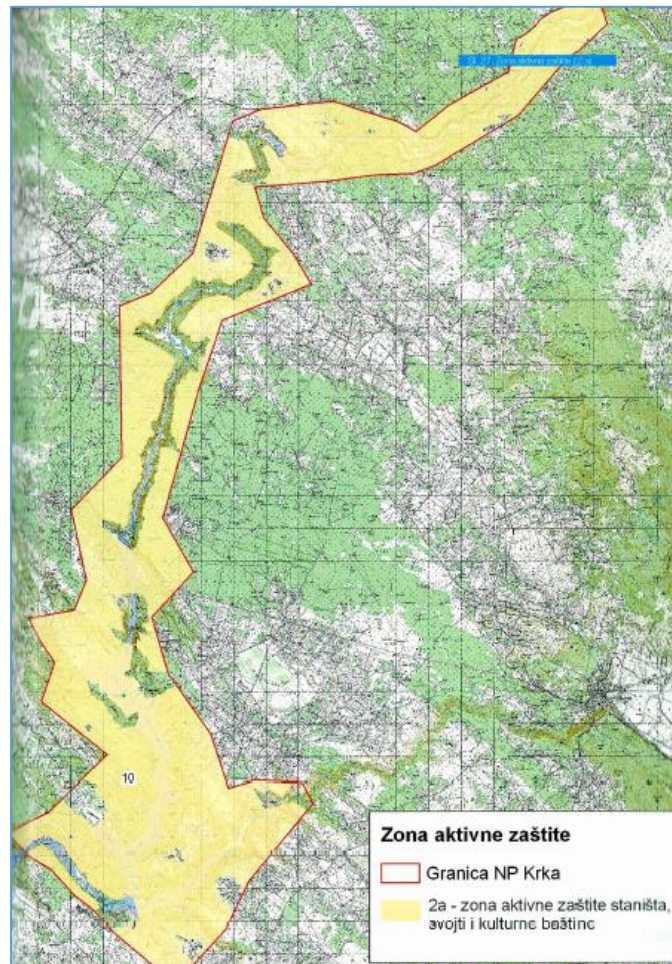
Posebice nedostaje dio koji se odnosi na izgradnju i održavanje partnerstava s okolnim zajednicama i drugim dionicima u rješavanju ključnih izazova zaštite i održivog korištenja prirodne i kulturne baštine prostora, definiranju načina redistribucije posjetitelja i razvoja turističkih proizvoda i ponude održivog turizma unutar i na rubnim područjima, a posebice sjevernim dijelovima Parka, zaustavljanju daljnjih degradacijski procesa (depopulacija, rizici neprimjerenih zahvata u prostor, itd.), odnosno poticanju održivog razvoja cijelog prostora te snažnije i sustavnije uloge NP Krka kao aktivnog partnera održivog razvoja cijelog prostora na svestranu korist i NP Krka, posjetitelja, te stanovnika cijelog područja.

Područje NP Krka, na temelju vizije, procjene geomorfoloških, hidroloških, bioloških, krajobraznih, socioekonomskih i turističkih vrijednosti podijeljeno je na nekoliko zona:

1. Zona stroge zaštite
 - a) zona najstrože zaštite
 - b) zona vrlo stroge zaštite
2. Zona aktivne zaštite staništa, svojti i kulturne baštine
3. Zona korištenja
 - a) zona naselja
 - b) zona rekreacije i turističke infrastrukture

Najveći dio nacionalnog parka obuhvaća zona 2 (83,27 %) - glavninu područja rubnih naselja Grada Drniša i Općine Promina. Dozvoljene aktivnosti u ovom području su: znanstvena istraživanja, nadzor područja, praćenje stanja (monitoring), košnja, ispaša i tradicijska poljoprivreda te manje intervencije u prostoru vezane uz izgradnju posjetiteljske infrastrukture. Značajan gospodarski i ekološki problem karakterističan za gornji tok rijeke Krke, uzvodno od jezera Brljan, predstavljaju brojne nakupine otpada zaglavljenog među tršćacima, rogozom i šašom uz riječnu obalu, a koje su nanijete uslijed visokog vodostaja te su prilikom spuštanja razine vode ostale zaglavljene među riječnom vegetacijom. Sudeći prema podacima lokalnog stanovništva iz Općine Promina, koji posjeduju zemljišta uz rubni dio

rijeke, očigledno je kako je ovaj ekološki problem dugotrajnijeg karaktera, obzirom da se na nekim dijelovima rijeke smeće sa ruba obala spojilo u jedinstvenu tvorevinu. Obzirom da se glavina turističkog prometa obavlja južnije od jezera Brljan, sanaciji ovog ekološkog problema nužno je što prije pristupiti, prvenstveno zbog negativnog utjecaja na autohtonu riblju mlađ. Autohtona riblja vrsta klen, gotovo je u potpunosti nestao, kao i zlatousta pastrva, dok danas uglavnom prevladava alohtona vrsta kalifornijska pastrva. Ribolov je u drugoj zoni, dozvoljen isključivo lokalnom stanovništvu, koje posjeduje zemljište u rub rijeke Krke.

Izvor: Plan upravljanja NP Krka (ur. Marguš, D.), Javna ustanova NP Krka, Šibenik, 2011

Slika 2 - Zona aktivne zaštite staništa, svojiti i kulturne baštine

B.2. Prostorno planska dokumentacija

B.2.1. Prostorni plan uređenja Grada Drniša – Izmjene i dopune

Prostornim planom Grada Drniša određene su izdvojene zone ugostiteljsko turističke namjene (hoteli, moteli s pratećim sadržajima, turistička naselja, kamp – autokamp i pojedinačne ugostiteljsko-turističke građevine koje mogu formirati i zasebne cjeline), a to su:

- Pokrovnik,
- Brištane,
- Pakovo Selo i
- Kružine.

Zona ugostiteljsko turističke namjene na lokalitetu Kružine planirana je za smještaj sekundarnog ulaza u NP Krka (oznaka u PPŽ-u Šibensko-kninske županije Roški slap – lijevo) s recepcijsko informacijskim i izložbenim punktom, motelom do 150 ležajeva, parkiralištima i pratećim ugostiteljskim sadržajima. Detaljni uvjeti smještaja građevina unutar ovih turističkih zona, definirani su detaljnije u ovom PP-u. Obveza izrade detaljnih planova uređenja (DPU) utvrđena je za ugostiteljsko turističke zone u naselju: Pakovo Selo i Brištane te recepcijski i informacijski punkt Roški slap.

	zona	post/plan	Građevinsko područje (ha)		
			ukupno	postojeće*	planirano
1	Brištane	postojeće/planirano	8,6	7,7	0,9
2	Brištane-Kružine	planirano	4,8	-	4,8
3	Pakovo selo	postojeće	23,6	5,0	18,6
4	Pokrovnik	planirano	1,4	-	1,4
	ukupno		38,4	12,7	25,7

*prethodnom dokumentacijom je bilo utvrđeno kao gp naselja

Tablica 1: Zone turističke namjene na području Grada Drniša

Prostorni plan ugostiteljsko-turističke djelatnosti unutar građevinskih područja naselja podrazumijeva kao prvenstveno usluge pružanja smještaja. Obavljanje ugostiteljsko-turističke djelatnosti omogućuje se u prostorima (unutar građevina drugih namjena) ili turističko-ugostiteljskim građevinama na zasebnoj građevnoj čestici čije su vrste, kategorije i standardi utvrđeni posebnim propisima. Ovim prostornim planom utvrđeni su i kriteriji koje pojedina ugostiteljsko-turistička građevina treba zadovoljavati.

Obzirom na značaj sporta i rekreacija za turizam ovom prilikom iznosimo pregled planiranih zona sportsko – rekreacijske namjene na području Grada Drniša, a to su:

- Brištane/Karalić
- Ključ/Kaočine
- Parčić

Građevinsko područje sportsko rekreacijske namjene namijenjeno je smještaju sportskih građevina (zatvorenih i otvorenih sportskih terena) i rekreacijskih sadržaja (pješačke, biciklističke i trim staze, uređena travnata sportska igrališta, streljana i sl.) te uz njih pratećih sadržaja (klupska kuća s pomoćnim građevinama, priručna skladišta alata, strojeva i materijala za održavanje igrališta) i ugostiteljsko turističkih građevina (restoran, bistro, kavana i sl.).

Svakako je poželjno definirati postojeće stanje u smislu iskaza interesa i planova ulaganja na ovim područjima, ali i eventualne mjere i poticaje za ostvarenje istih od strane lokalne, županijske, nacionalne i EU razine.

B.2.2. Prostorni plan Općine Promina

Ovaj dokument nije precizirao točne lokacije zona ugostiteljsko-turističke namjene kao što je to slučaj s Prostornim planom Grada Drniša, već se više zadržao na strateškim smjernicama razvoja turizma u budućnosti pa se tako navodi da poticanje turističke djelatnosti treba vezati uz intenziviranje i prepoznavanje vrijednosti zapadnog dijela Općine u kojem se nalazi dio NP Krka u zapadnom dijelu i planine Promina u sjeveroistočnom dijelu.

Također navodi da kroz se poticanje poljoprivrednih djelatnosti i općenito kroz vraćanje ruralnim načinima privređivanja i života, otvara put posebnom vidu turizma koji je u zadnje vrijeme sve popularniji, a to je turizam na seljačkim gospodarstvima. Tvrdi se da će se uz ovu ponudu nadovezat i brojne mogućnosti bavljenja vanjskim aktivnostima (biciklizam, trčanje, hodanje) što je sve širi trend u načinu provođenja slobodnog vremena.

Ovim prostornim planom utvrđeni su i kriteriji koje pojedina ugostiteljsko-turistička građevina treba zadovoljavati.

Nedostatci ovog plana vidljivi su iz neusklađenosti istog sa Strategijom razvoja Promine koja je napravljena nakon prostornog plana pa turističke zone niti park za „bajkere“ nisu dijelom prostorno planskog dokumenta. U tom smislu, potrebno je definirati načine njihovog uvrštenja kao i evidenciju iskaza interesa i planova ulaganja na ovim područjima, ali i eventualne mjere i poticaje za ostvarenje istih od strane lokalne, županijske, nacionalne i EU razine.

B.2.3. Prostorni plan Općine Ružić

S ciljem poticanja razvoja turističkog gospodarstva vezanog na mogućnost razvoja lovnog i izletničkog turizma planirana je ugostiteljsko-turistička zona Krakovača uz naselje Mirlović polje uz obale planirane akumulacije Čikola s ciljem iskorištavanja potencijala buduće akumulacije u turističke svrhe. Za ovu zonu veličine 15,5 ha predviđena je i obvezatna izrada Urbanističkog plana uređenja (UPU).

Planom su određene nove sportsko rekreacijske zone:

- zona u Čavoglavama koja je vezana uz aktivnosti obilježavanja Dana pobjede i Domovinske zahvalnosti,
- sportsko rekreacijske zone u Ružiću i Mirlović Polju za smještaj otvorenih sportskih terena i pratećih sadržaja u cilju podizanja kvalitete i standarda života na području Općine.

C. ODRŽIVI I ODGOVORNI TURIZAM

Ovaj plan se, kako u svom analitičkom promišljanju trenutačne situacije, a posebice u svom dijelu prijedloga ciljeva, mjera i aktivnosti, u cijelosti zasniva na načelima održivog i odgovornog turizma.

Održivi razvoj je ključan interes ljudske civilizacije u trećem tisućljeću što je jasno iskazano u rujnu 2015.g. kada su Ujedinjeni narodi svoje milenijske ciljeve na povijesnom summitu u New Yorku redefinirali u obliku 17 ciljeva održivog razvoja (COR) i koji stupaju na snagu 1. siječnja 2016.g.

Na tom skupu, 193 zemlje su se usuglasile oko sljedećih ciljeva održivog razvoja: (1) Ne siromaštvo; (2) Ne gladi; (2) Dobro zdravlje; (3) Kvalitetno obrazovanje; (4) Jednakost spolova; (5) Čista voda i kanalizacija; (6) Obnovljiva i pristupačna energija; (7) Dobra radna mjesta i dobra gospodarstva; (8) Inovacije i dobra infrastruktura; (9) Poništiti nejednakosti; (10) Održivi gradovi i zajednice; (11) Odgovorno upotrebljavati resurse; (12) Osigurati održivu potrošnju i načine proizvodnje; (13) Zaštititi podneblje; (14) Održivi oceani; (15) Održivo iskorištavati zemlju; (16) Mir i pravdu; (17) Partnerstvo za održivi razvoj. Svi ovi ciljevi mogu se prenijeti i na kontekst razvoja održivog turizma.

Održivi rast je i jedan od tri cilja europske strategije Europa 2020. za pametan, održivi i uključivi rast. I Republika Hrvatska je 2009. godine usvojila Strategiju održivog razvitka Republike Hrvatske koja definira načela na kojima će se razvitak RH usmjeravati: (a) zaštita ljudskog zdravlja; (b) promicanje i zaštita temeljnih ljudskih prava; (c) solidarnost unutar generacija i među generacijama; (d) ostvarivanje otvorenog i demokratskog društva; (e) uključivanje građana; (f) uključivanje poslodavaca i socijalnih partnera; (g) socijalna odgovornost poslodavaca; (h) integracija gospodarskih, socijalnih i okolišnih sastavnica u izradi svih politika (smjernica); (i) obrazovanje za održivi razvoj; (j) usklađenost politika svih razina uprave i lokalne samouprave; (k) upotreba najbolje moguće dostupne tehnologije; (l) obnavljanja (npr. ponovnim korištenjem ili recikliranjem) prirodnih resursa; (m) promicanje održive proizvodnje i potrošnje; (n) predostrožnost i prevencija; (o) „onečišćivač plaća« za onečišćenja koja nanosi okolišu.

Strategija razvoja turizma RH do 2020. temelji se na načelima održivosti i odgovornosti. Štoviše, taj dokument u definiciji svojih polazišta navodi da Strategija razvoja turizma RH do 2020. nudi „odgovor na pitanje kakav turizam Hrvatska želi i treba razvijati te utvrđuje ključne aktivnosti turističke politike usmjerene na osiguravanje proizvodnih, institucionalnih, organizacijskih i ljudskih pretpostavki za poboljšavanje konkurentne sposobnosti hrvatskog turizma i korištenje resursne osnove na načelima odgovornog i održivog razvoja.“

Iako ne postoji neka globalno usvojena definicija pojmova „održivi turizam“ i „odgovorni turizam“, najčešće korištena definicija održivog turizma je ona Svjetske turističke organizacije Ujedinjenih naroda (UNWTO). UNWTO ga tako, u skladu s općim konceptom održivosti, definira kao turizam koji zadovoljava potrebe turista i receptivnih regija u sadašnjosti, pri čemu se čuvaju i unapređuju mogućnosti za budućnost (UNWTO, 1998: 21). Održivost uključuje tri ključne dimenzije: ekološku, društvenu i gospodarsku. Stoga, održivim turizmom može se smatrati samo onaj turizam koji ne samo da ne uništava, već čuva i održivo koristi prirodnu i kulturnu resursnu osnovu, koji ne samo da nije u koliziji s potrebama i interesima sadašnjeg, ali i budućeg lokalnog stanovništva, samih turista, već koji na isti način pomaže ostvarenjima njihovih potreba i interesa, ali i koji osigurava odgovarajuće ekonomske učinke za sve njegove dionike i to na dugoročno održiv način.

Institut za turizam ističe kako je „integrirani pristup turističkom planiranju i upravljanju važan za postizanje održivog turizma. U posljednje vrijeme raste prepoznatljivost i važnost kombiniranja potrebe tradicionalnog, urbanog upravljanja (prijevoz, planiranje iskoristivog zemljišta, marketing, gospodarski razvoj, zaštita od požara i sl.) s potrebama turističkog planiranja.“

Neka od najvažnijih načela održivog turizma koje navodi Institut za turizam su:

- turizam bi se trebao pokrenuti pomoću obuhvatnih doprinosa i uključivanja najšire zajednice, koja bi trebala kontrolirati razvoj turizma;
- turizam bi trebao osigurati kvalitetno zapošljavanje stanovnika zajednice i uspostaviti vezu s domaćim poduzećima;
- kodeks prakse se treba uspostaviti za turizam na svim razinama – nacionalnim, regionalnim i lokalnim – na temelju međunarodno prihvaćenih standarda;
- važno je uspostaviti smjernice za turističke djelatnosti koje ću omogućiti alate i načine procjene utjecaja, praćenja kumulativnih utjecaja i definirati granice prihvatljivih promjena;
- trebaju se uspostaviti programi obuke i obrazovanja za poboljšanje i upravljanje baštinom i prirodnim resursima.

Odgovorni turizam također ima brojne interpretacije koje se često podudaraju ili nadovezuju na načela i praksu održivog turizma. Međutim, temeljna dimenzija ovog pojma jest činjenica da se održivi turizam neće dogoditi tako što će netko drugi preuzeti odgovornost za osiguranje načela održivosti. Odgovorni turizam, stoga, podrazumijeva da svaki dionik u turizmu preuzima svoj dio odgovornosti za unapređenje razine održivosti turizma na lokalnoj i globalnoj razini. Dakle, od lokalne zajednice i jedinica lokalne samouprave, preko turističkih operatera, davatelja smještaja, ugostitelja, lokalnih ljudi i gostiju, bitno je da svatko preuzme svoj dio odgovornosti kako bi turizam imao pozitivne društvene, ekološke i ekonomske učinke za sve dionike.

Europa pojmove održivog i odgovornog turizma koristi istodobno. Tako je Europska komisija u svojoj Komunikaciji o turizmu pod nazivom „Europa mora ostati vodećom svjetskom destinacijom“ donesenoj 30. lipnja 2010.g. obuhvatila 21 akcijsku mjeru za europsku turističku industriju i njezin zamah u 21. stoljeću, pri čemu je jedna od mjera izrada Povelje održivog i odgovornog turizma s ciljem poticanja politike održivog i odgovornog turizma diljem Europe. Iako je povelja usmjerena na turizam u Europi, osmišljena je i da može poslužiti kao vodič europskim investitorima, turoperatorima i putnicima širom svijeta. Povelja promiče obvezu tijela javne vlasti i institucija na svim razinama i destinacijama, lokalnih zajednica, turističkih poduzeća, turista i drugih dionika ključnih za razvoj turizma u poštivanju dogovorenih ciljeva i načela. Povelja nastoji doprinijeti održivom i odgovornom razvoju turizma, kroz poticanje slijedećih inicijativa:

- jačanje slike i percepcije Europe kao skupa visoko kvalitetnih i održivih destinacija;
- promicanje održivog upravljanja destinacijama kao i promicanje najboljih primjera odgovornog turizma;
- promicanje odgovornih stavova europskih građana koji putuju unutar EU-a i van nje;
- jačanje europskog socijalnog modela u skladu s Lisabonskim ugovorom i Strategijom Europa 2020;
- podizanje svijesti o turističkoj industriji, posebice o malim i mikro poduzećima, kao i o važnosti načela održivosti i odgovornosti u turizmu³.

³ https://www.hgk.hr/djelatnost/gosp_turizamugostiteljstvo/konzultacije-o-europskoj-povelji-za-odrzivi-i-odgovorni-turizam

U publikaciji Održivi turizam u deset koraka Odjela za turizam i baštinu pri Ministarstvu okoliša i baštine Vlade Australije⁴, navode se sljedeći koraci u uspostavi održivog turizma na razini destinacije:

1. KORAK - Što želimo postići?

U prvom koraku, tražimo odgovor na pitanje što želimo postići kratkoročno i dugoročno, odnosno koja je vizija, misija ili svrha našeg nastojanja i u kojim vremenskim okvirima, u kojem društvenom, ekonomskom, političkom, kulturnom i prirodnom kontekstu i s kojim resursima raspolazemo.

2. KORAK - Tko je, tko bi mogao ili trebao biti uključen?

U drugom koraku, definiramo sudionike (zainteresirane strane, interesne skupine), identificiraju se interesi, potrebe i ograničenja dionika, način i vrijeme njihovog uključivanja, te uspostavu i razvoj dobrih odnosa s dionicima kroz razvoj konkretnih oblika zajedničkog djelovanja (npr. projekti, partnerski poduzetnički poduhvati, razvoj zajedničkih proizvoda ili usluga, udruživanja/klasteri, itd.).

3. KORAK - Što nam je poznato?

Ovaj korak identificira izvore informacija, strateške i druge dokumente (poput planova i programa razvoja, prostornih planova i sl.), kao i same informacije koje uključuju i informacije o trenutačnim i potencijalnim tržištima, kapitalu prirodne i kulturne baštine, njezinoj vrijednosti i tematici.

4. KORAK - Što čini vašu regiju, destinaciju ili proizvod posebnim?

Ovim korakom identificiramo posebnosti regije ili destinacije ili turističkog proizvoda, načine prepoznavanja posebnosti ili vrijednosti te njihovog predstavljanja, kao i istraživanje mogućnosti za daljnje korištenje tih vrijednosti u turizmu i turističkoj interpretaciji. Ovo podrazumijeva i definiranje i razumijevanje vrijednosti lokaliteta prirodne i kulturne baštine, ali ostalih vrijednosti destinacije (npr. društveni, gospodarski, kulturni, rekreacijski i dr. sadržaji) kao atrakcijske osnove ključne za razvoj proizvoda, planiranje, promidžbu, upravljanje i interpretaciju.

5. KORAK - Koja su glavna problemska pitanja?

Ovaj korak pomaže identifikaciji glavnih područja, tema i važnih, neriješenih pitanja koja utječu ili mogu utjecati na regiju, destinaciju i proizvod. Ovo podrazumijeva i identifikaciju sukobljenih interesa, očekivanja i doživljaje posjetitelja, stavove lokalne zajednice, načine upravljanja baštinom, pitanja infrastrukture, tržišta i marketinga, dostupnost turističkog proizvoda, raspoložive ljudske kapacitete, zakonodavstvo i dozvole i slično. Također, ovaj korak definira barijere, opasnosti i izazove.

6. KORAK - Analiza

U šestom koraku, analiziramo, razjašnjavamo i definiramo prioritete. Ova analiza uključuje analizu tržišta, zaštite baštine, SWOT analizu, analizu situacije, troškova i dobiti i analizu prioriteta. Sve ove analize dio su procesa strateškog planiranja koje su uključene i u ovaj Plan upravljanja razvojem i marketingom drniškog područja. Cilj ovoga jest definirati smjerove djelovanja.

7. KORAK - Načela i ciljevi aktivnosti

⁴ Održivi turizam u deset koraka: planiranje održivog turizma zasnovanog na baštini i prirodnom naslijeđu: priručnik za upravljanje i razvijanje turističkih regija, destinacija i proizvoda, preveo, prilagodio i uredio Hrvoje Carić, Zagreb, Institut za turizam, Odraz - Održivi razvoj zajednice, 2006.

U ovom koraku, u trenutku kada smo stvorili sliku i bolje razumijevanje ključnih pitanja, definiraju se ključna načela i ciljevi temeljem kojih ćemo u budućnosti usmjeravati naše aktivnosti korištenjem uravnoteženog pristupa koji objedinjava brigu o baštini i razvoj turizma na održiv i odgovoran način, ali u skladu sa stvarnošću te uz visoku razinu suglasja s ključnim dionicima koji ova načela i/ili ciljeve doživljavaju kao vlastite jer su aktivno sudjelovali u njihovom definiranju. Ovo se najčešće definira pisanim zajednički usuglašenim izjavama o načelima i/ili ciljevima.

8. KORAK - Koje su vaše ideje i opcije?

Ovaj korak pomaže detaljnije razraditi ideje i opcije s ključnim dionicima i odgovornima za donošenje odluka, ali i potiče pokretanje konkretnih akcija u smjeru testiranja, provjere prikladnosti, odabira najprikladnijih opcija te donošenja odluka o pokretanju pojedinih aktivnosti. Ove ideje i opcije trebale bi obuhvatiti doživljaje posjetitelja, uključivanje lokalne zajednice, brigu o vrijednostima baštine, infrastrukturu, marketing, razvoj proizvoda, komunikaciju sa sudionicima, trening i podizanje kapaciteta, te nužne resurse i potporu.

9. KORAK - Provedba

U devetom, pretposljednem koraku, pristupa se razvoju aktivnosti bitnih za realizaciju ideja, prijedloga i opcija. To znači jasno i logično predstavljanje ideja i opcija, njihovo uključivanje u relevantne planove i strategije, razvijanje metoda praćenja i ocjenjivanja, te uključivanje dionika u procese kako bi mogli aktivno utjecati u svim fazama provedbe i ostvarenja zacrtanih ciljeva. Ovo se najčešće ostvaruje izradom „akcijskog plana“ ili „plana rada“ koji je sastavni dio i ovog dokumenta.

10. KORAK - Smjernice

U posljednjem, desetom koraku, proces zaključujemo sažetkom zaključaka ključnih vrijednosti regije, destinacije ili proizvoda, ključnih tema ili područja razvoja, te sporazume i rezultate dogovora dionika koji će omogućiti i jasan uvid u rezultate i postignuća.

U Planu upravljanja razvojem i marketingom turizma drniškog područja, načela održivog i odgovornog turizma integrirani su u sve elemente dokumenta, sljedeći prethodno navedene preporuke kako u sadržajnom, tako i u metodološkom smislu.

Održivi i odgovorni turizam nisu samo etički imperativ razvoja turizma na ciljanom području. Štoviše, oni su i poslovna prilika jer u prostoru koji do sada nije bio značajnije pod negativnim utjecajem masovnog turizma moguće je izgraditi poseban izričaj koji će upravo usmjerenjem na sva prethodno navedena načela održivog i odgovornog turizma stvoriti jasnu prepoznatljivost i svojevrsnu konkurentsku prednost drniškog kraja u odnosu na ona područja koja su ovaj aspekt zanemarila ili su se kasno u njega uključila, onda kada je već značajan dio izvornih vrijednosti i posebnosti prostora nepovratno izgubljen. Tim više, ovaj Plan nastoji kapitalizirati ovu priliku snažnim usmjerenjem prema upravo ovom vidu turizma ne samo zbog standarda i normi koje mu primjerice nameće blizina Nacionalnog parka Krka već prije zbog činjenice da je to jedna od ključnih jedinstvenih prodajnih vrijednosti (*unique selling point*) koja može donijeti kvalitetne ekonomske učinke, istodobno čuvajući i održivo koristeći kulturnu i prirodnu baštinu prostora, ali i unapređujući socijalnu koheziju i društvenu održivost prostora koji je već ugrožen primjerice izazovom depopulacije i starenja.

D. TURIZAM U HRVATSKOJ

D.1. Stanje i vizija hrvatskog turizma

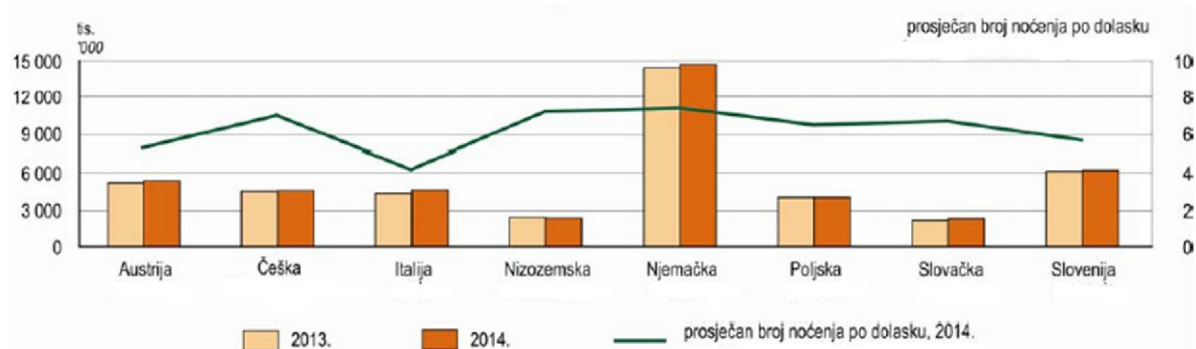
U 2014. godini zabilježeno je 13.128.416 dolazaka i 66.483.948 noćenja turista u turističkim smještajnim objektima u Republici Hrvatskoj. Ostvareno je 5,6% više dolazaka i 2,6% više noćenja turista u 2014. u odnosu na 2013. u turističkim smještajnim objektima. U strukturi ukupno ostvarenih dolazaka turista, 88,5% čine dolasci stranih turista, a 11,5% dolasci domaćih turista, a od ukupno ostvarenih noćenja strani turisti ostvarili su 92,2%, a domaći 7,8%.⁵

	Dolasci			Noćenja			2014.	
	2013.	2014.	Indeks 2013./2014.	2013.	2014.	Indeks 2013./2014.	Struktura noćenja, %	prosječan broj noćenja po dolasku
Domaći turisti	1.485.361	1.505.455	101,4	5.138.485	5.160.376	100,4	7,8	3,4
Strani turisti	10.948.366	11.622.961	106,2	59.679.630	61.323.572	102,8	92,2	5,3
Ukupno	12.433.727	13.128.416	105,6	64.818.115	66.483.948	102,6	100,0	5,1

Izvor: DZS, Priopćenje 4.3.2/2014.

Tablica 2 – kretanje broja dolazaka i noćenja u 2013. i 2014.

U strukturi noćenja stranih turista najviše noćenja ostvarili su turisti iz Njemačke (24,1%), Slovenije (10,2%), Austrije (8,8%), Češke (7,5%), Italije (7,3%), Poljske (6,6%) te Nizozemske i Slovačke (obje po 3,9%), što je ukupno 72,3%. Najveći prosječan broj noćenja, od prethodno navedenih zemalja, ostvarili su gosti iz Njemačke, zatim Nizozemske i Češke. Turisti iz ostalih zemalja ostvarili su 27,7% noćenja. Najviše noćenja ostvareno je u sljedećim županijama: 29,4% u Istarskoj, 18,4% u Primorsko-goranskoj, 18,3% u Splitsko-dalmatinskoj, 10,8% u Zadarskoj i 8,8% u Dubrovačko - neretvanskoj županiji, što je ukupno 85,7%.⁶

Izvor: DZS, Priopćenje 4.3.2/2014.

Slika 3 – Struktura turista u RH u 2013. i 2014. po zemlji dolaska

Hrvatska pripada zemljama koje privlače posjetitelje više odlikama svoga prirodnog prostora i bogatstvom kulturno-povijesne baštine nego kvalitetom, raspoloživošću i/ili raznovrsnošću novostvorenih turističkih atrakcija. Među prirodnim atrakcijama najvažnije mjesto imaju more, razvedena obala te mnoštvo otoka, ali i brojne očuvane prirodne plaže, kao i zelenilo i šumovitost

⁵ DZS: Priopćenje – Dolasci i noćenja turista u 2014.

⁶ DZS: Priopćenje – Dolasci i noćenja turista u 2014.

velikog dijela teritorija. Bogatstvo hrvatske kulturno-povijesne baštine također čini veliku snagu resursno-atraksijske osnove Hrvatske.

Za razliku od prirodnih atrakcija i kulturno-povijesne baštine, Hrvatska je izrazito siromašna u novostvorenim turističkim atrakcijama kao što su suvremeno opremljeni kongresni centri, tematski i/ili zabavni parkovi, golfska igrališta, centri za posjetitelje, kvalitetno osmišljene tematske rute te slični sadržaji turističke ponude bez kojih je izuzetno teško uspostaviti pretpostavke za proširenje međunarodno prepoznatljivog proizvodnog miksa, turističko aktiviranje kontinentalnog prostora, uključujući i prostor priobalnog zaleđa. Hrvatskoj danas nedostaju centri cjelogodišnjeg planinskog i sportskog turizma, kvalitetne biciklističke staze s potrebnom infrastrukturom i suprastrukturom, ronilački i jedriličarski centri te drugi sadržaji nužni za kvalitetno i dugoročno održivo tržišno pozicioniranje na tržištu posebnih interesa.⁷

Prema rezultatima *Travel and Tourism Competitiveness Index 2015.*, kojeg objavljuje *World Economic Forum*, hrvatski je turizam prema svojoj međunarodnoj konkurentnosti, zauzeo 33. mjesto u svijetu, što predstavlja rast za dva mjesta na ljestvici u odnosu na *Index 2013*. Pritom je primjetno zaostajanje u odnosu na druge turistički razvijene zemlje Mediterana (Francuska, Španjolska, Italija, Grčka), dok su se iza Hrvatske pozicionirale Slovenija, Crna Gora Cipar, Malta i Turska.

Hrvatska je međunarodno najkonkurentnija u sferi broja hotelskih soba, bankomata i rent-a-car usluga po stanovniku odnosno po ukupnoj turističkoj infrastrukturi (rang 6), a zatim u pogledu zdravstvene zaštite te opće sigurnosti. Povoljna je okolnost i to što je, prema pokazatelju cjenovne konkurentnosti, Hrvatska bolje rangirana od svih razvijenih zemalja Mediterana. S druge strane, zabrinjava relativno loša ocjena konkurentnosti poslovnog okruženja te hrvatskog ljudskog potencijala, osobito stoga što su sve turistički razvijene zemlje Mediterana u ovom segmentu bolje rangirane. Zanimljivo je da je Hrvatska najlošije ocijenjena prema dostupnosti toliko hvaljenih kulturnih atrakcija (iako je po broju nematerijalne kulturne baštine na 4. mjestu u svijetu).⁸

Poželjan razvoj hrvatskog turizma podrazumijeva upravljanje resursima koje udovoljava osnovnim ekonomskim, socijalnim i estetskim kriterijima dugoročno održivog poslovanja uz rast blagostanja, očuvanje kulturnog integriteta te vitalnih ekoloških sustava i biološke raznolikosti.

Vizija razvoja hrvatskog turizma do 2020. glasi:

Hrvatska je u 2020. godini globalno prepoznatljiva turistička destinacija, konkurentna i atraktivna za investicije, koja stvara radna mjesta i na održiv način upravlja razvojem na svom cjelokupnom prostoru, njeguje kulturu kvalitete, a svojim gostima tijekom cijele godine pruža gostoljubivost, sigurnost i jedinstvenu raznovrsnost autentičnih sadržaja i doživljaja.

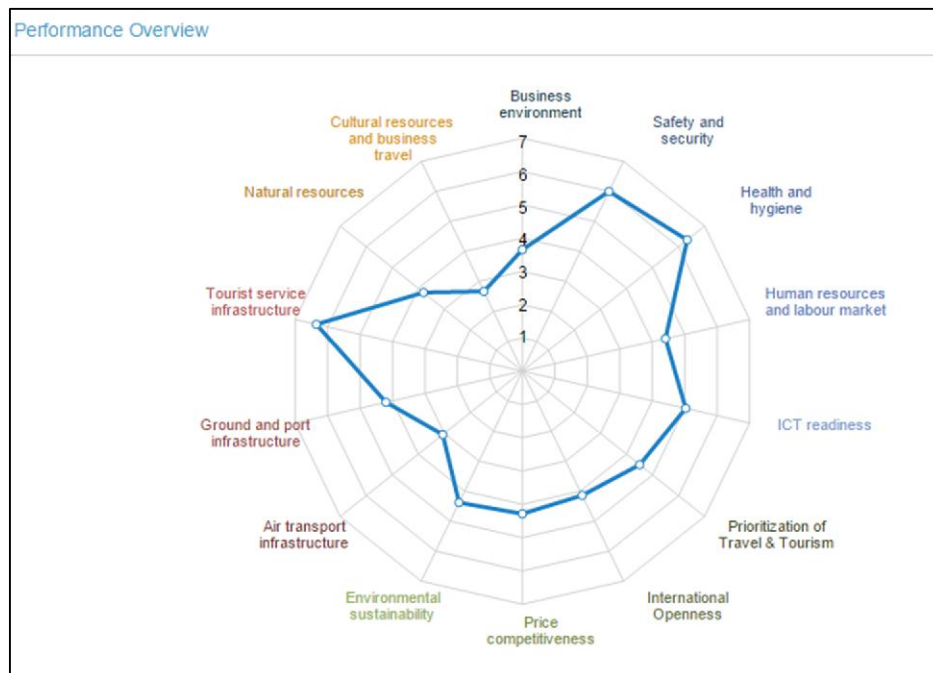
Ova vizija ima dalekosežno značenje za ciljani prostor drniškog kraja kako zbog potencijala radnih mjesta, tako i važnosti doprinosa održivom razvoju, te diversifikaciji turističke ponude, ali i gospodarstva u cjelini.

Problem atraktivnosti ulaganja međutim nadilazi mogućnosti jedinica lokalne samouprave iako i one mogu biti važan čimbenik privlačenja ulaganja proaktivnom promotivnom i investicijskom politikom koja će biti sposobna povezati postojeće županijske, nacionalne i EU poticaje s vlastitom operativnošću,

⁷ Strategija razvoja turizma RH do 2020.

⁸ Travel and Tourism Competitiveness Report 2013, World Economic Forum

poduzetnošću i vizijom razvoja pretvorenom u konkretne akcijske planove i mjere kako kroz ovaj Plan tako i kroz nove PUR-ove.

Izvor <http://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2015/economies/#economy=HRV>

Slika 4: Struktura TTCR Index-a 2015 za Republiku Hrvatsku

D.2. Institucionalno pravni okvir

D.2.1. Institucije turističkog sustava u Republici Hrvatskoj

<p>Ministarstvo turizma</p>	<p>Ministarstvo turizma obavlja upravne i druge poslove koji se odnose na: turističku politiku RH, strategiju razvitka hrvatskog turizma; razvoj i investicije u turizmu; razvitak kongresnoga, seoskoga, lovnoga, zdravstvenoga, omladinskoga i drugih selektivnih oblika turizma; unapređivanje i razvoj malog poduzetništva u turizmu i ugostiteljstvu; sanacijske programe u svezi s restrukturiranjem hotelsko-ugostiteljskih tvrtki, praćenje i sudjelovanje u procesu privatizacije; turističku informatiku, promicanje hrvatskog turizma u inozemstvu; sustav turističkih zajednica; turističku i ugostiteljsku statistiku; stanje i pojave na području turističkih i ugostiteljskih usluga; međunarodnu suradnju u svezi s turizmom; djelovanje instrumenata gospodarskog sustava i mjera gospodarske politike na razvoj ponude i pružanje turističkih i ugostiteljskih usluga i poslovanje turističkih i ugostiteljskih gospodarskih subjekata; uvjete obavljanja turističke i ugostiteljske djelatnosti, praćenje i analiziranje kvalitete turističke ponude, turističkih i ugostiteljskih usluga, uvođenje međunarodnih standarda kvalitete ponude smještaja i usluga; kategorizaciju turističkih i ugostiteljskih objekata; unapređivanje turističke i ugostiteljske djelatnosti. Ministarstvo obavlja poslove koji se odnose na sudjelovanje RH u radu tijela EU u područjima iz njegove nadležnosti te druge poslove koji su mu stavljani u nadležnost posebnim zakonom. Ministarstvo dodjeljuje bespovratna sredstva širokom krugu korisnika (javna tijela, pravne i fizičke osobe) u različite svrhe koje uključuju: financiranje projektne dokumentacije, strukovno obrazovanje, izrada javne infrastrukture, sufinanciranje privatnih projekta itd. Sredstva se temelje na proračunskim izdacima. U 2015. raspisani su sljedeći javni pozivi, koji se mogu očekivati i u narednim godinama:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Fond za razvoj turizma,
------------------------------------	--

	<ul style="list-style-type: none"> • Programu poticanja obrazovanja kadrova u ugostiteljstvu i turizmu, • Sufinanciranje dodatnih timova medicinske pomoći koje na svojem području organiziraju županije tijekom turističke sezone, • Konkurentnost turističkog gospodarstva, • Hotspot Croatia, • Programa poticanja razvoja centara za posjetitelje, • Program poticanja regionalnih programa uređenja i upravljanja morskim plažama, • Sufinanciranje projekata strukovnih udruga u turizmu i/ili ugostiteljstvu, • Promocija i jačanje kompetencija strukovnih zanimanja za turizam.
Turistička inspekcija	<p>Turistička inspekcija obavlja inspekcijski nadzor nad primjenom zakona i drugih propisa kojima se uređuju način i uvjeti pod kojima pravne i fizičke osobe obavljaju ugostiteljsku djelatnost ili pružaju ugostiteljske usluge i/ili pružaju usluge u turizmu, uključujući obavljanje ugostiteljske djelatnosti odnosno pružanje ugostiteljskih i/ili usluga u turizmu suprotno izdanom rješenju nadležnog tijela, osim u slučaju neregistriranog obavljanja ugostiteljske djelatnosti ili neregistriranog pružanja ugostiteljskih usluga i/ili usluga u turizmu. Turistička inspekcija, također, obavlja inspekcijski nadzor provedbe i drugih propisa kada je to propisano posebnim zakonom.</p>
Hrvatska turistička zajednica	<p>HTZ je nacionalna turistička organizacija, a osnovana je radi stvaranja i promicanja identiteta i ugleda hrvatskog turizma, planiranja i provedbe zajedničke strategije i koncepcije njegove promocije, predlaganja i izvedbe promidžbenih aktivnosti u zemlji i inozemstvu od zajedničkog interesa za sve subjekte u turizmu, te podizanja razine kvalitete cjelokupne turističke ponude RH. Najznačajnije zadaće HTZ-a su da: objedinjuje sveukupnu turističku ponudu RH; ustrojava i provodi operativno istraživanje tržišta za potrebe promocije hrvatskog turizma; izrađuje programe i planove promocije hrvatskog turističkog proizvoda; ustrojava, provodi i nadzire sve poslove oko promocije turističkog proizvoda RH; analizira i ocjenjuje svrhovitost i djelotvornost poduzetih promidžbenih poslova; ustrojava hrvatski turistički informacijski sustav; potiče i koordinira poticanje svih Turističkih zajednica kao i svih gospodarskih te drugih subjekata u turizmu koji djeluju neposredno i posredno na unapređenju i promidžbi turizma u RH; osniva turistička predstavništva i ispostave u inozemstvu, organizira i nadzire njihov rad; surađuje s nacionalnim turističkim organizacijama drugih zemalja i specijaliziranim međunarodnim regionalnim turističkim organizacijama; na temelju izvješća turističkih zajednica županija prati, analizira i ocjenjuje izvršavanje planovima i programima utvrđenih zadaća i uloga sustava turističkih zajednica poduzima mjere i aktivnosti za razvitak i promicanje turizma u turistički nerazvijenim dijelovima RH. HTZ dodjeljuje bespovratna sredstva putem programa potpora s ciljem unapređenja proizvoda, stvaranje prepoznatljivog imidža hrvatskog turizma i zemlje u cjelini, te obogaćivanja ponude u pred i posezoni. Projekti, inicijative i događanja odabiru se sukladno razrađenim kriterijima, dok odluku o izboru i visini potpora donosi Turističko vijeće Hrvatske turističke zajednice na prijedlog sukladnog Povjerenstva.</p> <p>Programi u 2015. godini:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Potpore događanjima – financiranje kulturna/zabavna, sportska te eno-gastronomska i ostala događanja (povijesna, tradicijska i dr.) • Potpore turističkim zajednicama na turistički nerazvijenim područjima – odobravanje sredstava potpore za razvoj i unapređenje turističke ponude, za stručno usavršavanje i treninge, korištenje javne turističke infrastrukture te unapređenje djelovanja turističkih zajednica • Potpore projektima turističkih inicijativa i proizvoda na turistički nerazvijenim područjima(širi krug korisnika uključujući pravne i fizičke osobe)–za razvoj i unapređenje ključnih proizvoda u razdoblju pred i posezone, razvoj turističkih inicijativa i proizvoda, razvoj ponude s većom dodanom vrijednošću • Potpore razvoju DMK – za složene višetematske destinacijske proizvode u Hrvatskoj te za složene specifične jednotematske proizvode u Hrvatskoj <p>HTZ unazad nekoliko godina periodički ponavlja ove natječaje te je stoga izvjesno da će se ponavljati i u narednim godinama.</p>
Županijske turističke zajednice	<p>Zadaće turističke zajednice županije su sljedeće: promocija turističke destinacije na razini županije samostalno i putem udruženog oglašavanja; upravljanje javnom turističkom infrastrukturom danom na upravljanje od strane županije; sudjelovanje u definiranju ciljeva i politike razvoja turizma na nivou županije u svezi s politikom planiranja razvoja turizma na nacionalnom nivou;</p>

	<p>izrada strategije razvoja turizma na nivou županije; promocija turističke ponude županije u zemlji i inozemstvu u koordinaciji s Hrvatskom turističkom zajednicom; obogaćivanje ukupne turističke ponude županije i kreiranje novih proizvoda turističke regije, a poglavito u selektivnim oblicima turizma (seoski, kulturni, zdravstveni turizam i dr.); pružanje stručne i svake druge pomoći turističkim zajednicama s područja županije u pitanjima važnim za njihovo djelovanje i razvoj, te poticanje i pomaganje razvoja turizma na područjima koja nisu turistički razvijena; koordinacija djelovanja i nadzor izvršavanja ciljeva i zadaća turističkih zajednica općina i gradova s područja županije; sudjelovanje u izradi planova razvoja turizma i strateškoga marketinškog plana hrvatskog turizma; donošenje strateškoga marketinškog plana za područje županije, sukladno strateškom marketinškom planu hrvatskog turizma; poticanje, očuvanje, unapređivanje i promicanje svih postojećih turističkih resursa i potencijala, te turističke ponude županije; prikupljanje i tjedna i mjesečna obrada podataka o turističkom prometu i svih drugih podataka bitnih za praćenje izvršenja postavljenih ciljeva i zadaća (zbirno izvješće općina i gradova); obavljanje informativnih poslova u svezi s turističkom ponudom; izrada polugodišnjih i godišnjih izvješća, analiza i ocjena ostvarenja programa rada i financijskog plana turističke zajednice županije; ustrojavanje jedinstvenog turističkog informacijskog sustava, sustava prijave i odjave turista i statističke obrade prema turističkim zajednicama nižeg ustroja i Hrvatskoj turističkoj zajednici; objedinjavanje zajedničkih razvojnih projekata turističkih zajednica općina i gradova, te turističkih zajednica područja od značaja za županiju; obavljanje i drugih poslova propisanih ovim Zakonom ili drugim propisom.</p>
<p>Turističke zajednice općine ili grada</p>	<p>Zadaće turističke zajednice općine ili grada su sljedeće: promoviranje turističke destinacije na razini općine ili grada samostalno i putem udruženog oglašavanja; upravljanje javnom turističkom infrastrukturom danom na upravljanje od strane općine ili grada; sudjelovanje u definiranju ciljeva i politike razvoja turizma na nivou općine ili grada; sudjelovanje u stvaranju uvjeta za efikasnu koordinaciju javnog i privatnog sektora; poticanje optimalizacije i uravnoteženje ekonomskih i društvenih koristi i koristi za okoliš; izrada strateških i razvojnih planova turizma na nivou općine ili grada; poticanje i sudjelovanje u uređenju općine ili grada u cilju unapređenja uvjeta boravka turista, osim izgradnje komunalne infrastrukture; redovito, a najmanje svaka 4 mjeseca, prikupljanje i ažuriranje podataka o turističkoj ponudi, smještajnim i ugostiteljskim kapacitetima (kulturnim, sportskim i drugim manifestacijama) radnom vremenu zdravstvenih ustanova, banaka, pošte, trgovina i sl. i drugih informacija potrebnih za boravak i putovanje turista; izdavanje turističkih promotivnih materijala; obavljanje informativnih poslova u svezi s turističkom ponudom; poticanje i organiziranje kulturnih, zabavnih, umjetničkih, sportskih i drugih manifestacija koje pridonose obogaćivanju turističke ponude; koordinacija djelovanja svih subjekata koji su neposredno ili posredno uključeni u turistički promet radi zajedničkog dogovaranja, utvrđivanja i provedbe politike razvoja turizma i obogaćivanja turističke ponude; poticanje, organiziranje i provođenje akcija u cilju očuvanja turističkog prostora, unapređivanja turističkog okružja i zaštite čovjekova okoliša, te prirodne i kulturne baštine; poticanje, unapređivanje i promicanje specifičnih prirodnih i društvenih vrijednosti koje općinu ili grad čine turistički prepoznatljivom i stvaranje uvjeta za njihovo gospodarsko korištenje; vođenje jedinstvenog popisa turista za područje općine ili grada, poglavito radi kontrole naplate boravišne pristojbe i stručne obrade podataka; dnevno prikupljanje, tjedna i mjesečna obrada podataka o turističkom prometu na području općine ili grada; provjera i prikupljanje podataka o prijavi i odjavi boravka turista u cilju suradnje s nadležnim inspekcijskim tijelima u nadzoru nad obračunom, naplatom i uplatom boravišne pristojbe, te prijavom i odjavom turista; poticanje i sudjelovanje u aktivnostima obrazovanja stanovništva o zaštiti okoliša, očuvanju i unapređenju prirodnih i društvenih vrijednosti prostora u cilju razvijanja svijesti stanovništva o važnosti i učincima turizma, te svojih članova, odnosno njihovih zaposlenika u cilju podizanja kvalitete usluga; organizacija provođenje i nadzor svih radnji promocije turističkog proizvoda općine ili grada sukladno smjernicama skupštine turističke zajednice, godišnjem programu rada i financijskom planu turističke zajednice općine ili grada; ustrojavanje jedinstvenoga turističkoga informacijskog sustava, sustava prijave i odjave turista i statističke obrade; obavljanje i drugih poslova propisanih ovim Zakonom ili drugim propisom.</p>
<p>Turistička zajednica mjesta</p>	<p>Turistička zajednica mjesta osniva se na poticaj mjesnog odbora, općinskog načelnika odnosno gradonačelnika ili župana, a uz suglasnost ministarstva. Na turističke zajednice mjesta odgovarajuće se primjenjuju odredbe ovoga Zakona i drugih propisa koje se odnose na turističku zajednicu općine ili grada.</p>

<p>Hrvatska gospodarska komora (sektor za turizam)</p>	<p>U HGK-u, unutar Sektora za turizam djeluju udruženja s pripadajućim grupacijama, te zajednice s pripadajućim sekcijama. U djelatnost sektora ulaze: povezivanje turističkih gospodarskih subjekata unutar postojećih i kroz osnivanje novih udruženja, grupacija, zajednica i sekcija na nivou Hrvatske; praćenje rada, poticanje razvoja i pružanje stručne pomoći turističkim gospodarskim subjektima Hrvatske u rješavanju aktualne problematike, te ostalih zajedničkih gospodarskih interesa članica Sektora za turizam u suradnji s resornim ministarstvima i institucijama; organiziranje i aktivno pripremanje sjednica udruženja, grupacija, zajednica i sekcija na nivou Hrvatske, te rad na provedbi i realizaciji svih donesenih zaključaka; organizacija i suorganizacija gospodarskih izložbi, radionica i edukacija za potrebe članica Sektora za turizam u organizaciji HTZ i HGK; sudjelovanje pri davanju inicijativa i izradi prijedloga, i mišljenja na postojeće i nove pravne propise, kroz izradu prijedloga za izmjenu i dopunu postojećih i novih pravnih propisa; ažuriranje i obrada različitih podataka za potrebe članica Sektora za turizam; izrada brošura i ostalih informativnih materijala sa osnovnim podacima o članicama Sektora za turizam i turističkoj ponudi Hrvatske u organizaciji HTZ i HGK.</p>
---	---

D.2.2. Zakonska regulativa turizma u Republici Hrvatskoj

Zakonska regulativa koja definira sektor turizma obuhvaća sljedeće zakone:

Zakon o turističkoj inspekciji (NN 19/14)

Zakon o pružanju usluga u turizmu; (NN 68/07) ; (NN 88/10) ; (NN 30/14) ;

Vlada RH: Uredba o izmjeni Zakona o pružanju usluga u turizmu (NN 89/14) ;

Zakon o izmjeni Zakona o pružanju usluga u turizmu (NN 152/14)

Zakon o ugostiteljskoj djelatnosti; (NN 138/06); (NN 152/08); (NN 43/09); (NN 88/10); (NN 50/12); (NN 80/13) ; (NN 30/14) ;

Vlada RH: Uredba o izmjeni Zakona o ugostiteljskoj djelatnosti (NN 89/14) ;

Zakon o izmjeni Zakona o ugostiteljskoj djelatnosti (NN 152/14)

Zakon o turističkim zajednicama i promicanju hrvatskog turizma (NN 152/08)

Provedbeni propisi:

- Pravilnik o posebnim uvjetima koje moraju ispunjavati zaposleni u turističkom uredu turističke zajednice općine, grada, županije i glavnom uredu Hrvatske turističke zajednice (NN 42/14) ; Izmjene i dopune (NN 114/14)
- Pravilnik o javnoj turističkoj infrastrukturi (NN 131/09)
- Pravilnik o stručnom ispitu za rad na stručnim poslovima u turističkom uredu turističke zajednice (NN 121/09) ; (NN 124/10) ; (NN 15/13) ; Izmjene (NN 65/13)
- Pravilnik o obrascima i načinu vođenja Upisnika turističkih zajednica (NN 114/09)

Zakon o članarinama u turističkim zajednicama; (NN 152/08) ; (NN 88/10)

Zakon o boravišnoj pristojbi; (NN 152/08) ; (NN 59/09) ;

Vlada RH: Uredba o izmjenama Zakona o boravišnoj pristojbi (NN 97/13) ;

Vlada RH: Uredba o izmjenama i dopunama Zakona o boravišnoj pristojbi (NN 158/13) ; Izmjene (NN 30/14)

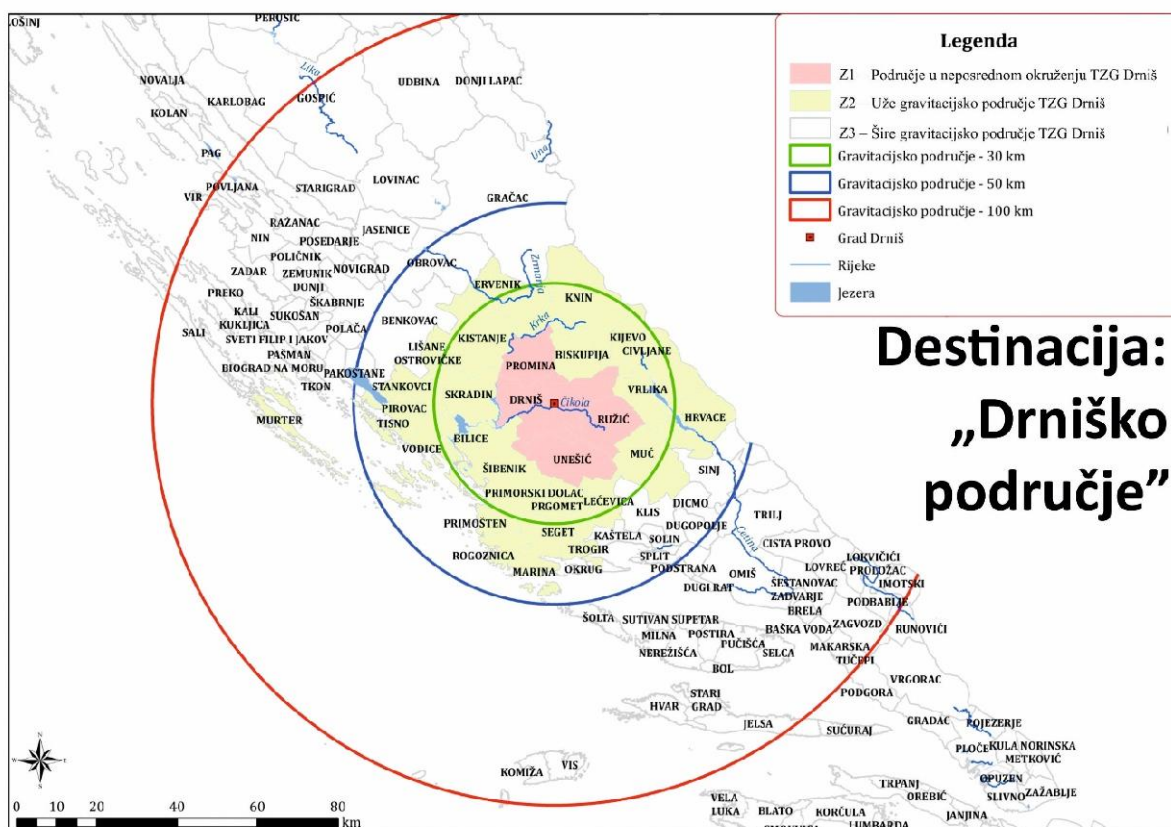
Zakon o turističkom i ostalom građevinskom zemljištu neprocijenjenom u postupku pretvorbe i privatizacije (NN 92/10)

E. ANALIZA SITUACIJE

E.1. Teritorijalni obuhvat i prostorni obuhvat

Definiciju teritorijalnog obuhvata ovog istraživanja i strateškog dokumenta razvoja turizma nije moguće strogo prostorno odrediti budući da turisti u svom kretanju ne poznaju i ne razmišljaju o granicama lokalnih i regionalnih samouprava. To je svakako najbitniji razlog takvog promišljanja koje dopušta liberalnost po pitanju teritorijalnog obuhvata, ali svakako se nameće i činjenica o potrebi suradnje i zajedničkom planiranju razvoja turizma u prostoru sa vrlo sličnom resursnom osnovom i mogućnostima za razvoj.

Razmatrajući potrebe i ciljeve ovog Plana, a s ciljem stvaranja podloga koje bi trebale omogućiti kvalitetne učinke u upravljanju, marketingu i promociji, nastojeći razaznati društveno-gospodarske, prometne i druge međudnose ciljanog prostora, predložili smo podjelu prostora u tri zone obuhvata sukladno zemljovidu ispod.

Slika 5 - Teritorijalni zonirani obuhvat istraživanog područja

Teritorijalni obuhvat područja dijeli se stoga na tri koncentrična kruga promatranja:

1. **ZONA 1** predstavlja prostor u neposrednom okruženju TZ Drniš te kao takva predstavlja najuže područje interesa promatrane destinacije. Ovo područje stoga uključuje općine Ružić, Promina, Unešić i Grad Drniš. To je najuži krug razmatranja destinacije koje se nalazi unutar okvirnog radijusa od 30 km od Grada Drniša i u kojem analiziramo svu postojeću resursnu osnovu te u kasnijoj fazi izrade, na temelju analize, kreiramo turističke proizvode i brend. Promatrajući ovu lokaciju kao

jedinstvenu destinaciju, ovo područje, radi jednostavnosti, dalje u tekstu nazivamo „drniško područje“.

2. ZONA 2 predstavlja uže gravitacijsko područje uključuje jedinice lokalne samouprave koje graniče s prostorom u TZ Drniš ili se nalaze u opsegu od 50 km od Grada Drniša. To je prostor koji je zanimljiv kao resursna osnova za poticanje kreiranja novih vezanih proizvoda i ponude. Za uspješnu realizaciju određenih pretpostavki i kreiranje novih proizvoda nužna je uska suradnja s ostalim turističkim zajednicama i jedinicama lokalne samouprave te koordinirano djelovanje kroz zajedničke projekte.
3. ZONA 3 – Prostor regionalnog doseg a TZ Drniš – ovo je najšira razina prostornog obuhvata koja obuhvaća radijus od 100 km u kojem se razmatraju određeni potencijali za izlete (u oba smjera) i oslonac je u smislu atraktivnije i drugačije ponude.

Prostor koji u užem lokalnom okruženju TZ Drniš obuhvaća administrativno područje Grada Drniša te susjednih općina Promina, Ružić i Unešić, a geografski je smješten u samom središtu Šibensko-kninske županije. Razmatrano područje poklapa se s granicama bivše Općine Drniš, te zauzima veći dio teritorija LAG-a Krka. Kraj je, obzirom na fizionomsko-regionalni aspekt, poznat još i kao drniška mikroregija. Ukupna površina područja iznosi 842,93 km², zauzimajući nešto više od ¼ kopnenog dijela Šibensko-kninske županije.

Jedinica lokalne samouprave (JLS)	Središte JLS	Površina (km ²)
Grad Drniš	Drniš	353,56
Općina Promina	Okljaj	139,49
Općina Ružić	Gradac	161,03
Općina Unešić	Unešić	188,85
UKUPNO		842,93

Izvor: Lokalna razvojna strategija LAG-a Krka 2012. - 2014.

Tablica 3 - Prostorni obuhvat i površina drniške regije

Na zapadu, prema području Grada Skradina, granicu čine Visovačko jezero i kanjon rijeke Krke. Prema sjeverozapadu, općinama Kistanje i Ervenik, granica prati tok rijeke Krke. Na samom sjeveru granica prema Gradu Kninu još djelomično prati gornji tok Krke i nastavlja se Kosovim poljem jugoistočno prema Općini Biskupija. Istočna granica prolazi dijelom grebena Kozjak prema pograničnim općinama Kijevo i Civljane te Gradu Vrlici. Na jugoistoku, prema Općini Muć područje omeđuje planina Moseć, nastavljajući se prema jugu, u tipičnom zagorskom krajoliku, prema općinama Lećevica i Primorski Dolac. Na samom jugozapadnom dijelu, na utoku rijeke Čikole u Krku, prostor graniči s Gradom Šibenikom. Glavno ekonomsko i nodalno-funkcionalno središte, prometno križište i strateško čvorište područja je grad Drniš.

E.2. Prirodno-geografska obilježja

E.2.1. Reljef

Dugotrajnim djelovanjem nadzemnih prirodnih sila i procesa oblikovan je današnji reljef. Drniško područje karakterizira izrazita reljefna raznolikost, gdje su na relativno malom području smješteni planinski masivi **Promine, Moseća i Svilaje**, krška zaravan Miljevci, ravničarski poljski predjeli Petrovog i Kosova polja, ispresijecani riječnim tokovima Krke i Čikole koje su u nižim dijelovima toka formirale fascinantne krške kanjone.

Gotovo u geometrijskom središtu cijeloga kraja strši **Promina**, najpoznatija otočna planina našeg krša. Planina dominira cijelim krajolikom okolnog područja te se s nje pruža prekrasan pogled na Miljevački plato te na Krku i Čikolu. Iako se već na početku uspona pogled pruža do Jadranskog mora udaljenog 30-ak km, panorama s vrha je očaravajuća, s pogledom na Kornatsko otočje i dalje, te na planinske masive Velebita i Dinare. Promina je vrlo pristupačna planina, okružena cestovnim krugom Drniš - Siverić - Knin - Oklaj - Drniš, dok jugoistočnim podnožjem prolazi željeznička pruga Zagreb - Split. Na samom izlazu iz Drniša cestom prema Oklaju počinje uska asfaltna traka do sela Lišnjak (oko 4 km), a potom vrlo prohodan makadamski put do planinarske kuće, te se izvija do samog vrha na 1.149 m nadmorske visine - Čavnovke. U ograđenom prostoru na vrhu nalaze se ruševne zgrade i drugi ostaci nekadašnjeg vojnog kompleksa, a danas su u funkciji dva telekomunikacijska odašiljača. Svojim brojnim izvorima, rudnim bogatstvima, fosilnim ostacima, borovim šumama i atraktivnim gromačama, te kamenim ogradama, bila je predmet izučavanja vrsnih geologa i znanstvenika još iz vremena stare Austrougarske. Planina obiluje borovom šumom, izvorima i rudnim bogatstvom. Do vrha vodi nekoliko pješačkih staza i „off-road“ puteva.

Izvor: <http://www.pd-promina.hr/>

Slika 6 - Izvor pitke vode "Mali Točak" na 700 m.n.v.

Moseć se pruža u duljini od 35 km, u pravcu SZ-JI, od Drniša do Muća, čineći prirodnu granicu između Općina Ružić i Unešić. Najviši vrh Moseća je Movran, visok 843 m, dok su ostali viši vrhovi: Krpušnjak (795 m), Runjevac (749 m), Ozrnac (704 m), Crni vrh (702 m), Umci (618 m) i Ošljak (584 m).

Najviši vrh drniške mikroregije je Lisina (1.301 m), smješten na **Svilaji**, u rubnom dijelu Općine Ružić. Svilaja se proteže u dužini od 30 km od Petrova polja kod Drniša prema jugoistoku do Sinjskoga polja. Široka je najvećim dijelom oko 10 km. Ima dinarski smjer pružanja sjeverozapad – jugoistok, a najviši je vrh Svilaja (1.508 m). Prema sjeveru se izdiže još nekoliko vrhova: Jančag 1.483 m, Jelinjak 1.283 m,

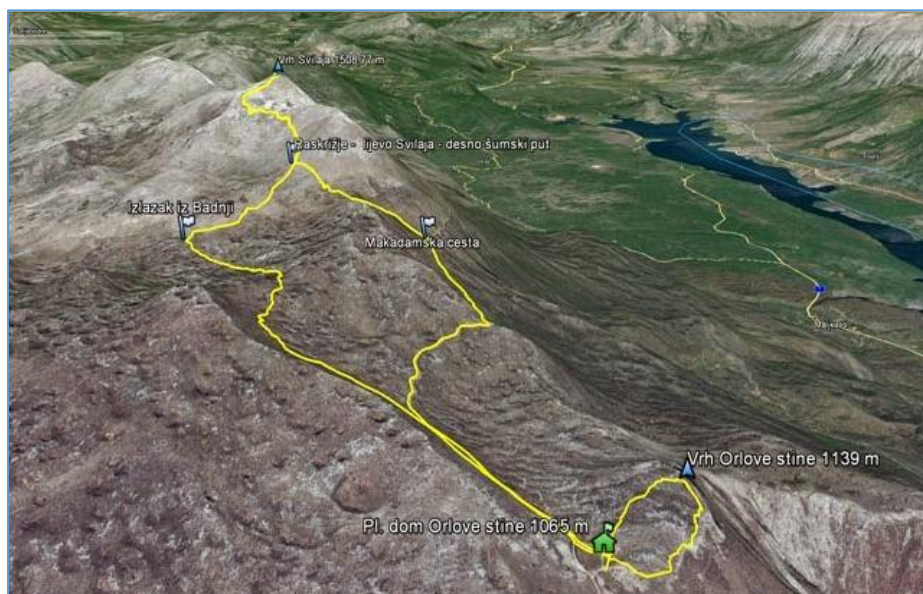
Kita 1.413 m. Južno od vrha Svilaje su vrhovi: Vršina 1.466 m, V. Kurja 1.328 m, Crni Umac 1.303 m i Orlove Stine 1.139 m.

Izvor: <http://www.mbjelan.blogger.index.hr/post/uspon-na-svilaju-i-orlove-stine26042015/27357541.aspx>

Slika 7 - Značajniji vrhovi Svilaje, Promine i Dinare

Strmije sjeveroistočne padine iznad Cetine i Peručkog jezera su većinom obrasle šumama bukve i balkanskog javora, koje su u novije doba dijelom uništene požarima. Suhi i položeni jugozapadni obronci prema Drnišu su pokriveni šikarama crnog graba i niskim kamenitim travnjacima koji služe za ispašu. Sjeverni dio Svilaje je miniran i bio je u Domovinskom ratu crta razgraničenja i nije siguran za planinarenje. Za uspon na Svilaju jedini sigurni put je iz Zelova i Ogorja.

Izvor: <http://www.mbjelan.blogger.index.hr/post/uspon-na-svilaju-i-orlove-stine26042015/27357541.aspx>

Slika 8 - Planinarska ruta prema najvišem vrhu Svilaje

Najčešća polazna točka je od planinarskog doma „Orlove stine“, koji se nalazi na nadmorskoj visini od 1 065m. Dom je smješten na rubu prostranog dolca, na obronku Orlovih stina, 5,5 km od Zelova. Otvoren je vikendom i po dogovoru.

Izvor: <http://www.mbjelan.blogger.index.hr/post/uspon-na-svilaju-i-orlove-stine26042015/27357541.asp>

Slika 9 - Planinarski dom "Orlove stine"

Navedene planine i putevi trebali bi biti detaljno razrađeni kao dio turistički ponude s mrežom postojećih i potencijalnih budućih pješačkih, biciklističkih i eventualno jahačkih staza, vidikovaca, odmorišta, skloništa, penjališta, eventualno drugih usputnih atrakcija i paraatrakcija sl. uz mudro zaobilaženje opasnih ili neprikladnih lokacija i planom razvoja istih jer tek na takav način stvaramo realnu osnovu za njihovu turističku valorizaciju. Posebice bi bilo dobro rangirati iste ne samo po duljini, težini nego i atraktivnosti, dostupnosti i sl. kako bi se na taj način stvorila osnova za planiranje i stvaranje novih turističkih proizvoda.

Agrarno najvrjedniji reljefni element drniškog područja je Petrovo polje kojim protječe Čikola, a na čijim rubovima su se razvila manja naselja, među ostalima i Drniš. Korozijski procesi su oblikovali mnoštvo manjih konveksnih reljefnih oblika dolova, dočiča, draga, ponikava i nešto naglašenijih oblika korita koji su često ispunjeni crvenicom i agrarno vrednovani. Najmarkantniji element koji se ističe u krajoliku Petrova polja je Crkva Presvetog Otkupitelja - Grobnica obitelji Meštrović (poznata i kao Mauzolej Meštrović), smješten na Paraćevoj glavici, s kojeg se pruža jedinstven pogled na čitavo Polje.

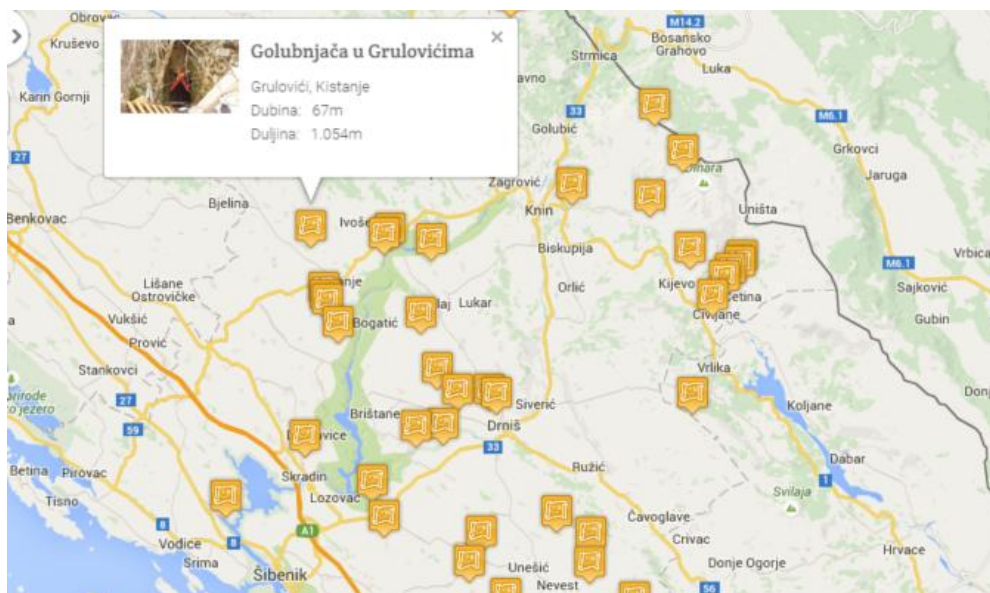
Slika 10 - Pogled s Paraćeve glavice na sjeveroistočnu stranu Petrova polja

Ograničenje razvoju poljoprivrede i limitator generiranja sveobuhvatne turističke promocije Petrova polja predstavlja pojas minski sumnjivog terena koji se proteže između Drniša i Ružića. Uz ustrajanje na rješavanju pitanja razminiranja ovog prostora, poželjno je razmotriti sve mogućnosti korištenja ovog prostora u turističke svrhe kako kroz agroturizam, tako i razne oblike sportskog i aktivnog turizma.

Speleološki objekti u krškom reljefu upućuju na složenost nekadašnje krške hidrografije, posebice podzemne, i općenito su slabo istraženi. Prevladavaju jame, dok su špilje malobrojnije⁹. Procjena je da u Hrvatskoj postoji najmanje 10.000 istraženih špilja i jama, a njihov ukupan broj mogao bi biti i dvostruko veći. Na području Šibensko kninske županije nalazi se preko 500 speleoloških objekata (špilje i jame dublje od 5 metara). Od toga, 44 objekta dublja su od 50 metara, što se smatra posebno atraktivnim objektima. Najveći dio objekata nalazi se u šibenskom zaleđu, na području NP Krka i okolnim krškim krajevima.

Speleološkim istraživanjima na području Šibensko kninske županije opsežno se bavi speleo-sekcija **HPK Sv. Mihovil** iz Šibenika. Među najaktivnijim istraživačima je Teo Barišić, član kluba i HGSS-a. Arhiv kluba, kao i privatni arhiv g. Barišića obuhvaća detaljan popis i opis preko 450 objekata, što uključuje „osobnu kartu“ s registracijskim brojem svakog objekta, podacima o dimenzijama, tipu objekta, fotografijama, 3D snimkom unutrašnjosti te arhivom pronađenih članaka i podataka (novinski članci, podaci o arheološkim istraživanjima, pronađenim tragovima života i dr.). Speleo-sekcija HPK Mihovil sudjeluje u istraživačkim radovima brojnih institucija. Zajedno s NP Krka, članovi Mihovila su koautori su knjige „**Speleološki vodič Nacionalnog parka “Krka”**“, stručnog izdanja koje opisuje 65 speleo-objekata na području NP Krka i okolnih krajeva.

Iako su speleološki objekti izuzetno atraktivni, oni u najvećoj mjeri nisu pogodni za razvoj turizma. Na području Šibensko kninske županije samo jedna je uređena za turističko posjećivanje, i to na području NP Krka (Oziđana pećina).

Izvor: Registar HPK Sv. Mihovil

Slika 11 - Lokacije najvećih špilja i jama na području Šibensko – kninske županije

⁹Značajan krajobrazni element ovog dijela sjevernodalmatinskog zaobalja su glavice tzv. humci (u narodu *umac*, *umčić*, *umčac*) koji su ime dobile po nekom objektu funkciji ili obilježju (gradina, gradac, gomila), a rjeđe su poznati pod imenom brig. Prostraniji oblici nose ime brdo ili kosa. Zaravnjeni krški prostori se nazivaju podi.

R.B.	NAZIV ŠPILJE,JAME	LOKACIJA	DULJINA	DUBINA
1	Kotluša špilja	Kotluše	4.507	9
2	Gospodska špilja	Milaši	3.060	
3	Miljacka II	HE Miljacka	2.720	
4	Rudelićeva pećina	Ercegovci	1.382	
5	Golubnjača u Grulovićima	Grulovići	1.054	67
6	Duliba špilja	Podinarje	749	19
7	Miljacka I i V	HE Miljacka	712	21
8	Vukovića vrelo	Vukovići	700*	60
9	Litno izvor	Zaton	500*	3
10	Ćulumova velika pećina	Ercegovci	360	
11	Glavaš izvor	Milaši	335	115
12	Topla pećina	Ključ	206	49
13	Stara jametina	Krnići	188	85
14	Izvor Krke špilja - ulaz HE	Topoljački buk	150	25
15	Jama pod Barišinovcem	Lečevica	100	
16	Golubinka kod Viture	Koprno	70	
17	Glavaš izvor	Milaši	335	
18	Lugareva jama	Čvrljci	58	
19	Katinovac	Ljubostinje	23	
20	Jamar	Planjane Gornje	85	
21	Maslina jama (Jama na Tromedi)	Vještice	105	
22	Stara jametina	Krnići	188	
23	Golubinka	Laškovića	18	
24	Jama u Gornjem gaju	Miljevci	46	
25	Jama Zvekača	Perković	76	
26	Jama na Boraji	Boraja	10	
27	Golubinka na Pozdravljanju	Skradinsko polje	31	
28	Mirčetuša	Lalići	20	
29	Jama u Komarima	Vinovo donje	27	68
30	Golubnjača u Grulovićima	Grulovići	1.054	67
31	Jama pod Andića vrhom	Kuler	21	66
32	Drenovača	Lalići	25	65
33	Trišića jama	Lalići	55	65
34	Jolina jama	Kalun	17	64
35	Keranova jama pod Vlakom	Utori Donji	110	64
36	Marići (Keranova golubinka)	Marići	75	61
37	Bagulinovo jezero	Luketini	33	60
38	Vukovića vrelo	Vukovići	700	60
39	Pilijeva jama	Kalun	45	60
40	Jama u Pakovu selu	Jakelića staje	68	60
41	Pajina jama na Korani	Korana	65	58
42	Jama u Krivodolu	Podumci		53
43	Mostača	Širitovci	101	52
44	Makeljina jama	Ljubotić	53	5

Izvor: <http://www.sv-mihovil.hr/stranice/speleoloska-karta/16.html>

Tablica 4 - Popis najvećih špilja i jama na području Šibensko – kninske županije

E.2.2. Geološke osobine

Dugotrajnim djelovanjem nadzemnih prirodnih procesa i unutarnjih zemnih sila formiran je današnji reljef s otkrivenim naslagama različite starosti i petrografskih svojstava. U sastavu zemljišta dominiraju tvrdi i uslojeni vapnenci, što se ogleda kroz krševitost i ogoljenost krajolika. Petrografski sastav terena omogućuje znatnu eksploataciju kamena, a kredni i foraminiferski vapnenci poslužili su kao temeljni građevni materijal u dugom povijesno-geografskom razvoju te kao osnova za dobivanje vapna, premda razmjeri njihova vađenja nisu bili veliki.

Krajobrazno okružje intenzivirano je dugotrajnim antropogenim utjecajem i stočarskom djelatnošću. Površinom najmanje, no s agrarnog aspekta najvažnije, je zemljište građeno od mlađih i mekših stijena (lapori), koje bolje drže vodu što pridonosi njihovoj plodnosti.

Iako se nalazi u vapnenačkom okružju, geološki sastav i struktura prominskih stijena, sačinjen od lapora, glina, pješčenjaka i vapnenaca koji se slojevito izmjenjuju, predstavlja osobit geološki fenomen poznat kao prominski tip naslaga. Prominske naslage obiluju brojnim paleontološkim biljnim i životinjskim ostacima i okaminama. Posljedica osobite geološke raznolikosti rezultirala je bogatstvom mineralnih sirovina, prvenstveno boksita i ugljena, koji su se desetljećima eksploatirali, a najpoznatiji rudarski lokalitet nalazio se u Siveriću. Eksploatacija smeđeg ugljena napuštena je početkom 70-ih godina 20. stoljeća, uslijed pojave naftnih derivata kao temeljnog industrijskog i pogonskog goriva, čime je uporaba ugljena marginalizirana i potisnuta. Današnji ulaz u rudnik nalazi se u neposrednoj blizini naselja, u potpunosti je zarastao raslinjem, a pristup rudarskom oknu nije preporučljiv zbog intenzivnog mirisa sumpornih plinskih para. Dodatna otegotna okolnost ogleda se i u neriješenim imovinsko-pravnim odnosima i polaganju prava vlasništva na ulaz rudarskog okna. Međutim, kao mogući atraktivni turistički resurs izdvajaju se ostaci dvaju rudarskih lokomotiva koje su služile za odvoz iskopane rude i pripadajuća građevna infrastruktura u okolini rudnika.

Slika 12 - Industrijska kulturna baština u blizini rudnika

Među turistički interesantnim potencijalnim lokalitetima izdvaja se nekadašnji rudnik boksita u Trbounju. Ulaz u rudnik djelomice je obrastao niskom vegetacijom i relativno je lako pristupačan, te se nalazi u blizini lokalne prometnice. Visina rudarskog okna pristupačna je za ulaz i kretanje prema nižim dijelovima rudnika i s pripadajućim rudarskim dvoranama u nižim dijelovima.

Slika 13 - Ulaz u rudarsko okno napuštenog rudnika boksita u Trbounju

Kretanje rudnikom ne zahtijeva pretjeranu fizičku pripremljenost, a većim dijelom okna moguće je hodati u potpuno uspravnom položaju. Tek je na jednom mjestu nagomilana manja količina rastresitog materijala, a na okolnim plohama i kavernama uočavaju se brojni krško-speleološki fenomeni nastali curenjem vode s površine prema podzemlju.

Slika 14 - Unutrašnjost rudarskog okna s manjom preprekom rastresitog materijala

Rudarska djelatnost šireg drniškog područja danas se uglavnom bazira na eksploataciji građevnog i arhitektonskog kamena. Pretvaranje ovih lokaliteta u turističke atrakcije ima smisla razmotriti kao poseban dio ovog Plana, uz identificiranje ključnih preduvjeta, resursa i smjernica njihove turističke valorizacije. Svakako, postupnim pristupom, mogu se odrediti prioritetne lokacije te iste iskoristiti kao pokretač ovog vida turizma koji može dodatno obogatiti ponudu izvornom ponudom prepoznatljivih turističkih atrakcija specifičnih za ovo područje.

E.2.3. Hidrogeografska obilježja

Drniški kraj prima znatno više padalina od priobalnog dijela Županije. Posljedica toga su brojniji izvori vode i površinski tokovi, od kojih su najvažniji rijeke Krka i Čikola.

Rijeka **Krka** izvire oko 3,5 km istočno od grada Knina. Sa svojim pritocima (Radijevac, Butišnica, Orašnica, Kosovčica i Čikola) čini nadzemni slijev površine 2.450 km², a zajedno s hidrogeološkim slijevom zauzima područje od 2.650 km². Duga je 72,5 km, od čega na slatkovodni dio otpada 49 km, a na bočati 23,5 km. Dužina svih tokova porječja rijeke Krke ljeti iznosi 187 km, a zimi 270 km. Ukupan

pad Krke od izvora do ušća iznosi 224 m, a na njenom toku nalazi se 7 slapova: Bilušića buk, Brljan, Manojlovački slapovi, Rošnjak, Miljacka slap, Roški slap i Skradinski buk.

Rijeka **Čikola** izvire podno planine Svilaje kod Mirlović Polja, ukupne dužine 46 km. Nakon mirnog, ravničarskog toka kroz Petrovo polje, kod Drniša ulazi u duboko usječen kanjon dugačak 14 km te se kod jezera Torak ulijeva u rijeku Krku. Iako ljeti gotovo potpuno presuši te dozvoljava istraživanje svojim suhim koritom, u zimskim mjesecima, posebice nakon obilnih kiša, teče cijelom duljinom svog toka. Lokalitet Kanjon Čikole zaštićen je od 1965. godine. Dio Čikole, koji je zaštićen kao značajni krajobraz, proteže se od Drniša do od novog mosta za Miljevce preko Čikole. Donji dio kanjona nizvodno od mosta pa do ušća u Krku pripada nacionalnom parku Krka i na tom dijelu nalazi se Nelipićeve srednjovjekovna utvrda Ključica i nepresušno vrelo Torak.

Posebnu prijetnju značajnom krajobrazu predstavljaju kanalizacijski ispusti grada Drniša koji se bez ikakvih filtera i pročišćivača izljevaju u rijeku Čikolu, dovodeći u opasnost brojna prirodna staništa životinjskih i biljnih vrsta.

Pojave žive vode, lokve i bunari imali su veliko značenje za život i opstanak stanovništva tijekom historijsko-geografskog razvoja prostora, poglavito poradi opskrbe stanovništva i napajanja blaga. Sve do polovice 20. stoljeća opstanak stanovništva ovisio je o tim lokalnim izvorima, koji su bili strogo čuvani i organizirano korišteni.

Vodeno bogatstvo ovog područja moglo bi se definirati kao jedan od ključnih turističkih proizvoda jer su krš i voda tvorci jedinstvenih prirodnih, ali i kulturno-povijesnih fenomena specifičnih za ovaj prostor. Možda nije slučajno što je upravo u gradu Drnišu smješteno Meštrovićevo djelo „Vrelo života“ koje može biti polazišna ili završna točka itinerera temeljenih na atrakciji fenomena vode i krša. Tim više što se u neposrednoj blizini ovog prostora nalaze izvori najznačajnijih krških rijeka cijele RH, dakle pored Krke i Čikole, rijeke Cetine i Zrmanje koje su izvorijem povijesti hrvatskog, ali i brojnih drugih naroda ovog prostora (Iliri, Rimljani, itd.).

U ovom smislu, jedna od smjernica svakako bi bila razmotriti „brendiranje“ prostora kao „Vrela života“ Dalmacije i cijelog krškog prostora (tu je i Dinara kao „izvor i središte dinaridskog krša“).

E.2.4. Klimatske karakteristike

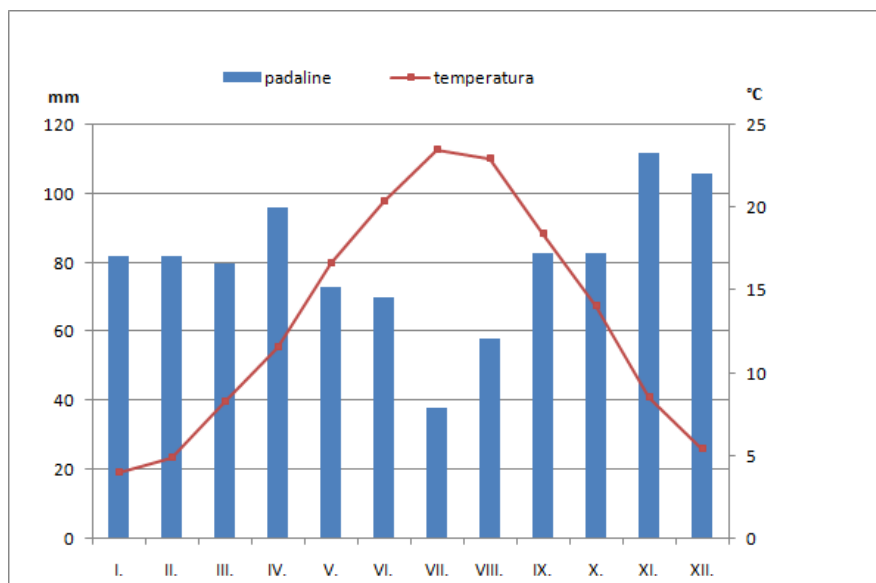
Blizina Jadranskog mora Dinare uzrokuju miješanje kontinentalnih i maritimnih klimatskih prilika te drniškom području daju obilježja submediteranske klime. Njezina obilježja visoke su ljetne temperature sa sušnim razdobljima, a zime su u prosječno relativno blage, s mnogo kiše zbog jakih ciklonalnih aktivnosti. Visokim ljetnim temperaturama stanovništvo se nastojalo prilagoditi posebnim oblicima gradnje te dnevnim i godišnjim ritmom osnovnih gospodarskih aktivnosti (stočarstva i poljoprivrede). Zimi je vrijeme promjenljivo jer se češće smjenjuju zračne mase, smjer vjetrova, temperature, vlaga i naoblaka nego u ljetnim mjesecima, kad je vrijeme mnogo stabilnije.

Najviše je oborina u jesen i zimi, što je karakteristika maritimnog oborinskog režima. Srednja godišnja temperatura zraka iznosi 12,9 °C, temperaturni je minimum u siječnju, a maksimum u lipnju. Prosječna godišnja količina oborine iznosi 1.262 mm, što ovom području daje humidna obilježja.

Mjesec s najvećom količinom oborina u svih pet postaja je studeni, a tijekom hladnijeg dijela godine (od listopada do ožujka) padne oko 60% ukupne količine oborina. Najmanje količine oborina zabilježene su tijekom srpnja i kolovoza, kad su temperature zraka najviše, što bitno povećava

isparavanje. Takav odnos temperature zraka i količine oborina nepovoljno djeluje na brojne ekonomske djelatnosti. Zbog neadekvatnog sustava navodnjavanja, u ljetnim mjesecima dolazi do znatnih šteta na agrarnim kulturama, prouzrokovanih sušom. Negativne posljedice suše izravno se odražavaju i na razvoj turizma. Primjerice, rijeka Čikola uslijed intenzivnog višetjednog izostanka padalina nerijetko presuši na nekim dijelovima, onemogućavajući tako rekreaciju i plovidbu manjim plovilima (kanu, kajak i dr.). Najveći udio oborina čini kiša, a manji se dio odnosi na snijeg i tuču, čiji je vodeni ekvivalent malen, ali njihov mehanički utjecaj može također prouzrokovati štete u pojedinim gospodarskim sektorima.

Snijeg redovito pada zimi od prosinca do ožujka, a katkad padne i u travnju. U području iznad 800 metara snijeg je znatno češći (Svilaja), snježni pokrov dulje se zadržava, nerijetko i do mjesec dana dulje.

Izvor: Državni hidrometeorološki zavod, Zagreb, 2010.

Slika 15 - Klimadijagram Drniša (razdoblje 1978.-2008.)

Značenje insolacije i naoblake bilo je važno tijekom prošlosti u poljoprivrednoj proizvodnji, posebice za uzgoj vinove loze, pojedinih povrtnih kultura i žitarica. Insolacija je, uz geološku podlogu, također imala značajan utjecaj na nastanak i razmještaj naselja i gradnju stambenih objekata na prisojnim padinama, a predstavlja temeljni preduvjet za ugodan boravak turista i razvoj turističke djelatnosti na širem drniškom području.

Vjetar je, uz temperaturu zraka i količinu oborina, najvažniji klimatski element koji utječe na organizaciju svakodnevnih društveno-gospodarskih aktivnosti. Lokalni čimbenici koji određuju smjer i brzinu vjetra su reljefni oblici te ekspozicija padina. U Drnišu bura i jugo podjednako pušu, a po čestini zatim slijedi istočnjak. Važno je napomenuti da u Drnišu gotovo i nema razdoblja tišina, odnosno da svaki dan puše vjetar. Ovo svakako može imati i svojevrzne turističke vrijednosti posebice u adrenalinskim sportovima i aktivnostima.

E.2.5. Vegetacija

Najzastupljenije biljne zajednice na drniškom području su bjelogorične šikare. Nekada je ovaj prostor bio šumovitiji, a šume su prekrivale znatne dijelove, osim najstjenovitijih lokaliteta.

Šume su tisućljećima, sve donedavna, od strane stanovništva koje je moralo zadovoljiti svoje potrebe u ogrjevu, građevinskom materijalu, vapnu (klaku), materijalu za izradu oruđa, pomagala i raznih drugih životnih potrepština od drva, te za obradivim i pašnjačkim površinama, bile izložene sječi, krčenju i paleži. Posebice je brz porast broja stanovnika u 18. i 19. stoljeću, sve do početka druge polovice 20. stoljeća dodatno pojačao iskorištavanje šumskog pokrova. Na mjestima krčevina i paljevina, gdje čovjek nije ogradio i očuvao plitki pokrov tla, bujice i vjetrovi su ga raznijeli i stvoren je današnji krševiti krajobraz.

Od sedamdesetih godina 20. stoljeća, opadanjem broja stanovnika, elektrifikacijom i korištenjem plina, a time i smanjenjem sječe i ispaše, šumsko raslinje naglo se obnavlja, a procesi reforestacije zahvaćaju sve veće površine. U novije vrijeme obnavljaju se neprohodne šume hrasta cera (*Quercus Cerris*) te običnog hrasta, graba i jasena. Izniman i posebice vrijedan lokalitet s nekoliko stotina godina starim primjercima hrasta cera nalazi se na području Općine Unešić, naselje Gornje Utore (zaseok Milići). U izoliranoj krškoj kotlini nalazi se prašuma Ljutina, jedinstven krajobrazni element sačinjen od nekoliko stabala hrasta cera, starih više od 500 godina, uokolo kojih se nalaze suhozidno ograđene očuvane lokve pitke vode.

Vegetacija kao dio turističke ponude treba biti razmotrena kroz mogućnost stvaranja poučnih staza, krških autohtonih botaničkih i agrarnih vrtova i sl. Posebice bi se trebalo razmotriti ulaganje u šumsko bogatstvo i pašnjake poticanjem njihove održive turističke i gospodarske valorizacije.

E.2.6. Turističke konotacije prirodno-geografske osnove

Sagledavši cjelokupnu prirodno-geografsku resursnu osnovu, kao temeljne snage drniškog kraja mogu se izdvojiti izrazito povoljan geografski smještaj u umjereno toploj vlažnoj klimi, pogodnoj za razvoj turističke djelatnosti, kao i geografski položaj u blizini Jadranskog mora, NP Krka, Peručkog jezera, izvora Cetine i Zrmanje, Crvenog i Modrog jezera i brojnih drugih turističkih atrakcija. Jedna od snaga svakako je i naglašena reljefna raščlanjenost terena, gdje se na relativno malom području nalaze planinski masivi (povoljni za cikloturizam, *hiking*, *trekking* i niz drugih rekreacijskih aktivnosti), zaravnjeni krški miljevački plato (cikloturizam), nizinsko područje Petrovog polja (pogodno za razvoj organske poljoprivrede) s rijekom Čikolom (kajak, kanu, ribolov) te kanjonske krške zone Čikole i Krke. Šire drniško područje vodom je izrazito izdašno, osim Miljevačkog platoa. Na relativno malom prostoru nalaze se dvije značajne rijeke jadranskog krškog sliva, Krka i Čikola, a u neposrednoj blizini su izvori Cetine i Zrmanje, stoga se šire područje centralne Dalmatinske zagore, sa sjedištem u Drnišu, može naznačiti kao područje na četiri velike jadranske krške rijeke. Osim postojećih tekućica, brojna očuvana jezera, vrela, izvori žive vode, napuštene česme i bunari predstavljaju izrazito vrijednu turističku atrakcijsku osnovu. Jedna od važnijih snaga proizlazi i iz raznolike geološke osnove bogate rudnim sirovinama, koja je predstavljala temelj razvoja rudarske djelatnosti tijekom 20. stoljeća, a današnja napuštena industrijska baština predstavlja vrijedan resurs u konceptu planiranja razvoja održivog turizma. Eksploatacija arhitektonsko-građevnog kamena vuče korijene uz razvoj i gradnju prvih stambenih naseobina i melioraciju zemljišta, čiji je kulturno-antropološki otisak u današnjem krajoliku vidljiv u gustoj mreži suhozida, prvenstveno na Miljevcima, a koji se nalaze dobrim dijelom nalaze tik uz biciklističke staze. Geološki sastav stijena na krškom terenu rezultirao je gustom mrežom speleoloških objekata (špilje i jame) koje predstavljaju vrijedan turistički resurs. Jedna od temeljnih snaga drniškog kraja, među najrelevantnijima za razvoj turizma, su lokalne klimatske karakteristike submediteranske klime, s izraženom visokom insolacijom, uslijed čestih anticiklonalnih razdoblja,

nerijetko popraćenih učestalim puhanjem sjeveroistočnog vjetrova (bure), koji ima ključnu ulogu u kreiranju kvalitete najpoznatijeg turističkog resursa ovog kraja - drniškog pršuta.

Osim navedenih snaga, uočavaju se i određene slabosti vezane za prirodno-geografsku resursnu osnovu, a među najvažnijima izdvajaju se krški bezvodni tereni Miljevaca, Moseća i Svilaje, ograničeni za razvoj turističke kao i poljoprivredne djelatnosti, neadekvatno upravljanje i gospodarenje napuštenim rudarskim lokalitetima, onečišćenost gornjeg toka rijeke Krke otpadnim materijalom što je za posljedicu imalo smanjenje ribljevog fonda pojedinih autohtonih vrsta (zlatousta pastrva i klen).

E.3. Demografska obilježja

Drniško područje predstavlja posebnu i razmjerno kompaktnu regionalnu cjelinu u dalmatinskom krškom zaleđu. Iako je obilježavaju oskudne prirodne mogućnosti, regija se ističe dugotrajnom naseljenošću i burnim povijesnim razvojem karakterističnim za granična područja. Zagora je stoljećima bila prostor susreta, ali i sukobljavanja naroda i njihovih ogranaka različitih po stupnju gospodarskog i općeg razvoja, nacionalnoj i vjerskoj pripadnosti, interesima, kulturnom nasljeđu.

Godine 2011. na području drniške mikroregije (površine 842,41 km²) živjelo je 11 911 stanovnika ili 10,9 % ukupnog stanovništva Šibensko-kninske županije. Većina stanovništva živi u Gradu Drnišu (7 498). U Općini Promina živi 1 136 stanovnika, Općini Ružić 1 591 stanovnik, a u Općini Unešić 1 686 stanovnika. Usporedbom s popisom 2001. godine, broj stanovnika se smanjio gotovo za 2 000, a uzme li se u obzir popis stanovništva iz 1971. godine, broj stanovnika drniške regije smanjio se gotovo triput.

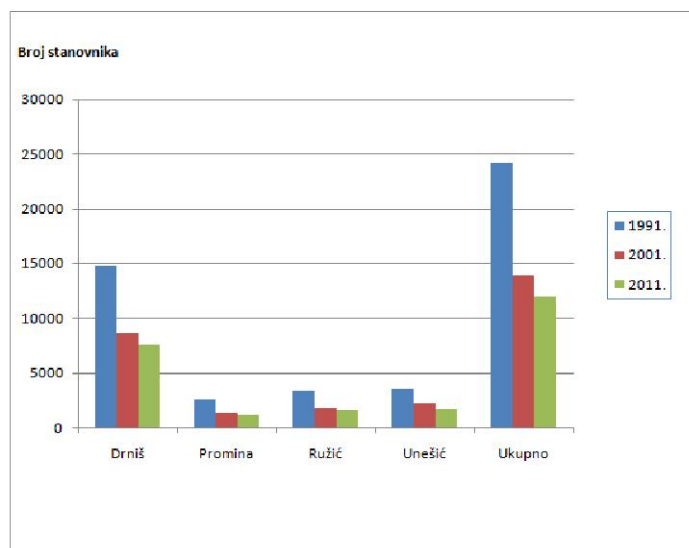
Jedinica lokalne samouprave	1971.	2001.	2011.	Gustoća naseljenosti (st/km ²)
Drniš	18.466	8.595	7.498	21,22
Promina	5.052	1.317	1.136	8,15
Unešić	6.907	2.160	1.686	8,93
Ružić	5.551	1.775	1.591	9,89
Ukupno	35.976	13.847	11.911	14,14
Šibensko-kninska županija	161.199	112.891	109.375	36,53

Izvor: Naselja i stanovništvo RH 1857.–2001., DZS, Zagreb, 2005.; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., www.dzs.hr

Tablica 5 - Kretanje broja stanovnika drniškog kraja 1971.- 2011. godine

Analizom demografskih parametara očigledno je kako je drniški prostor zahvaćen izraženom depopulacijom. Početak izraženije depopulacije počeo je napuštanjem rudarstva i pratećih industrijskih djelatnosti, koje su pojedincima donijele mogućnost zarade izvan tradicionalnoga agrarnog privređivanja, smanjivanjem važnosti željezničkog prometa, a ratna okupacija drniškog kraja uslijed velikosrpske agresije, dodatno je intenzivirala već izražen proces demografskog pražnjenja prostora. Destruktivni utjecaj ratnih zbivanja drastično se odrazio na demografsku sliku. U posljednjih 20 godina broj stanovnika drniškog kraja je prepolovljen. Najteže su pogođena okolna ruralna područja, posebice u Općini Ružić, gdje je velik dio kuća porušen. Lokalno stanovništvo emigriralo je prema obalnom prostoru i inozemstvu. Upravo je ta emigracija odnijela najvrjedniji dio mladog, aktivnog i fertilno sposobnog stanovništva. Mlado stanovništvo nije se moglo zaposliti jer je drniški prostor oskudijevao radnim mjestima, a kvaliteta života ostala je dugo na razmjerno niskoj razini. Preostalo ruralno stanovništvo većinom je starije životne dobi, gospodarski neaktivno ili dijelom zaposleno u poljoprivredi. Kombinacijom spomenutih parametara jasno se oblikuje demografska slika drniškog područja, nagoviještajući daljnje negativne trendove, što će se drastično odraziti na daljnji prosperitet gospodarskog razvoja područja.

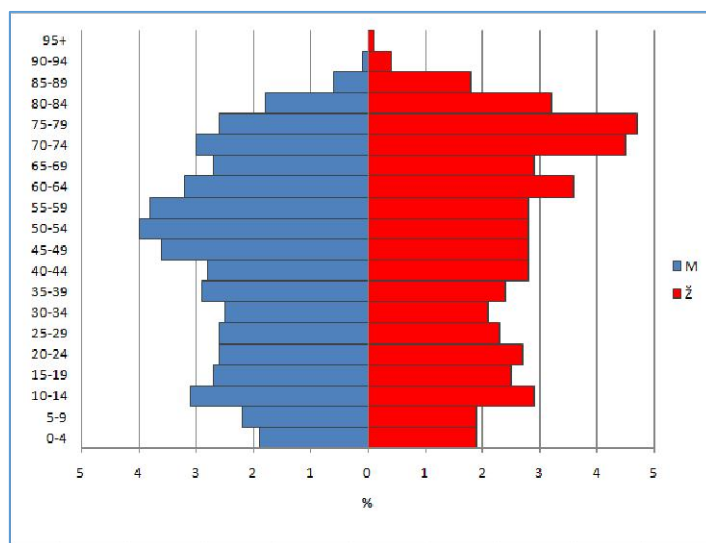
Depopulacija je ostavila duboke tragove u prostoru; brojna naselja su raštrkana, što dodatno utječe na osjećaj izoliranosti i bespomoćnosti pretežito starih stanovnika koji nisu ekonomski aktivni. Sasvim je izgledno da će manja naselja ubrzo potpuno odumrijeti, odnosno da bi mogla postati vikend naselja vlasnika kuća koji žive u Šibeniku, Splitu, Zagrebu i drugim gradovima.

Izvor: www.dzs.hr

Slika 16 - Kretanje broja stanovnika po JLS od 1991. - 2011. godine

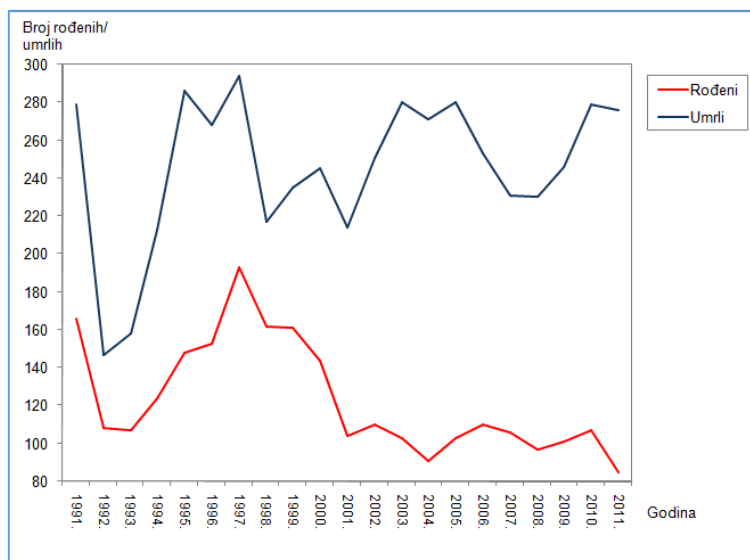
Dobno-spolna struktura drniškog prostora izrazito je nepovoljna. Omjer starog i mladog stanovništva iznosi 2 : 1, karakterizirajući tako drnišku regiju kao prostor izrazito duboke starosti. Grafički prikaz dobno-spolnog sastava stanovništva ukazuje na sve intenzivnije smanjivanje demografske baze te intenzivno povećanje starog stanovništva. Umjesto konstruktivnog oblika grafičke strukture, koja bi trebala poprimiti oblik trokuta (smanjenje stanovništva trebalo bi biti proporcionalno povećanju dobi), drniški kraj ima izrazito nepovoljna demografska obilježja s naglašenom dominacijom udjela starih dobnih skupina (70-74, 75-79). Republika Hrvatska provodi politiku stambenog zbrinjavanja kako bi se završio proces povratka prognanog i izbjeglog stanovništva u ratom pogođena područja te osiguralo zadržavanje postojećeg i privlačenje novog stanovništva. Nažalost, sve je manji broj povratnika u drniško područje, a pogotovo mladog, visoko obrazovanog fertilnog stanovništva, koje predstavlja temeljni faktor gospodarskog razvitka u vidu razvoja društvenih inovacija i unaprjeđenja poslovanja.

Izvor: www.dzs.hr

Slika 17 - Dobno-spolna struktura stanovništva 2011. godine

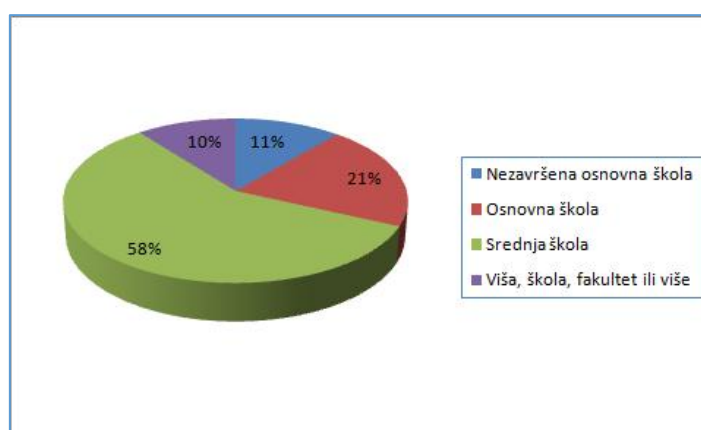
Prirodno kretanje stanovništva (omjer broja rođenih i umrlih) bilježi još negativnije trendove. U posljednjih 20-ak godina, broj umrlih konstantno nadilazi broj rođenih, a tzv. "škare" se sve intenzivnije otvaraju. Posljednjih nekoliko godina broj umrlih veći je od broja rođenih za oko 200 stanovnika, s tendencijom daljnjeg rasta.

Izvor: Tablogrami DZS, 1991. - 2011.

Slika 18 - Prirodno kretanje stanovništva drniškog kraja od 1991. - 2011. godine

Obrazovna struktura stanovništva ukazuje na činjenicu kako gotovo $\frac{1}{3}$ stanovništva ima završenu osnovnu školu, a dio niti taj stupanj. Uzrok tome jest duga orijentiranost stanovništva na poljoprivrednu aktivnost, koja je iziskivala težak i intenzivan fizički rad, što je rezultiralo ranim napuštanjem školovanja. Najveći udio stanovništva ima završenu srednju školu, dok samo 10 % stanovništva ima završen neki oblik višeg i visokog obrazovanja. Nepovoljna obrazovna struktura predstavlja značajan problem u razvoju poljoprivredne, turističke i općenito gospodarske aktivnosti drniškog prostora, stoga je nužno konstantno proklamirati i poticati važnost cjeloživotnog učenja i obrazovanja.

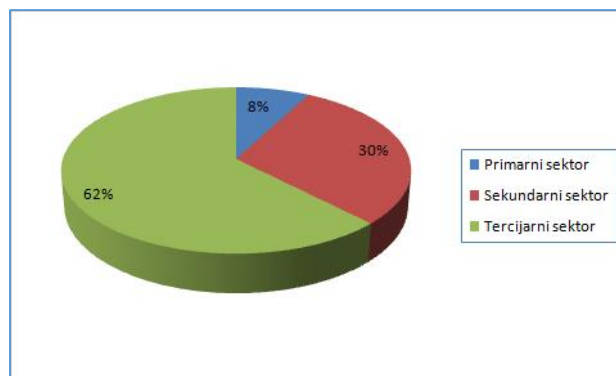

Izvor: www.dzs.hr

Slika 19 - Obrazovna struktura stanovništva drniškog područja

Zaposlenost stanovništva po ekonomskim sektorima proizlazi iz obrazovne strukture. Utjecaj višegodišnje gospodarske recesije i krize izravno se odrazio na broj zaposlenih. Prema popisu stanovništva 2011. godine samo je 3.031 osoba bila u aktivnom radnom odnosu, tek oko $\frac{1}{4}$ ukupne

populacije. Deagrarizacija i deruralizacija uzrokovala je smanjenje službenog broja zaposlenih u poljoprivredi, iako je znatan dio nezaposlenog stanovništva bavi poljoprivredom (uglavnom za vlastite potrebe). Obzirom na razvijenu industrijsku djelatnost, prvenstveno u vidu prerađivačke industrije lokalnog vapnenačkog kamena i proizvodnje vapna, udio zaposlenih u industriji nadilazi prosjek RH, dok su gotovo $\frac{1}{3}$ lokalnog stanovništva zaposlene u turizmu i drugim djelatnostima tercijarnog sektora, koje će kasnije biti opsežnije razmotrene.

Izvor: www.dzs.hr

Slika 20 - Struktura zaposlenog stanovništva prema djelatnostima

Demografska slika šireg drniškog područja izrazito je nepovoljna, stoga je jako teško uopće izdvojiti određene snage vezane uz demografska obilježja lokalnog prostora. Među brojnim slabostima, posebno se izdvajaju izrazito rijetka gustoća naseljenosti drniškog područja (posebice triju općina), što je znatnim dijelom posljedica izravnih i neizravnih gubitaka prilikom Domovinskog rata, zatim nepovoljan dobní sastav stanovništva, gdje je broj starog stanovništva (65+) dvostruko veći od mladog (0-14), što implicira negativne trendove prirodnog kretanja koji, su uz izraženu emigraciju, temeljni limitator stvaranja mlade, visokoobrazovane i fertilno produktivne demografske baze s potencijalom generiranja društvenih inovacija i razvojnih projekata na području drniškog kraja. Posljedica navedenih trendova je vrlo visok postotak nezaposlenosti. U okviru obrazovne strukture stanovništva veliku slabost predstavlja vrlo visok udio stanovništva sa završenom osnovnom školom i bez škole, kao i malen postotak visokoobrazovanog stanovništva.

Razvoj turizma uvelike je ovisan o raspoloživom ljudskom potencijalu što podrazumijeva:

- A) Zaustavljanje negativnih populacijskih trendova (primjerice poticajima za zadržavanje i povratak stanovništva, posebice mladih i visokoobrazovanih)
- B) Prilagodbu ljudskih potencijala potrebama turističkog tržišta rada i zapošljavanja (primjerice ulaganjem u programe obrazovanja primjerene turizmu, kao što su učenje jezika, informatička pismenost, osposobljavanje u turističkim djelatnostima, znanjima i vještinama, itd.)
- C) Stvaranje socijalnog kapitala kroz mreže suradnje i razmjene, te cirkularnu ekonomiju čime bi se dijelom nadoknadio manjak kritične mase
- D) Ulaganje u društveni razvoj i infrastrukturu kako bi se omogućili minimalni uvjeti kvalitete življenja (poticaji za odgojno-obrazovne, sportsko-rekreacijske, kulturne, socijalne i druge sadržaje) koji se dijelom ili u potpunosti mogu uvezati u ukupnu turističku ponudu prostora odgovarajućim sinergijskim planiranjem i djelovanjem

U tom smislu, Plan upravljanja razvojem i marketingom mora posebice razmotriti ove čimbenike kao potencijalni rizik, ali i izvor razvojnih rješenja kroz splet preporuka i mjera koji bi omogućili postizanje željenih ciljeva u danim demografskim okolnostima i trendovima.

E.4. Gospodarska obilježja

Gospodarstvo Grada Drniša i gravitirajućeg područja uvjetovano je postojećim prirodnim resursima, lokacijom i tradicijom. Temelji gospodarskog razvoja počivaju na tri glavne djelatnosti:

- **poljoprivredi** - uglavnom vinogradarstvu i stočarstvu,
- **industriji** - eksploataciji mineralnih sirovina i
- **ugostiteljstvo i turizam.**

E.4.1. Poljoprivreda

Drniška regija s obzirom na klimatske i pedološke predispozicije ima potencijala za razvijanje poljoprivredne proizvodnje u puno većem obimu nego sada. Zbog prostorne raznolikosti područja, regija je pogodna za razvoj raznih oblika poljoprivredne proizvodnje. Mikroklimatski uvjeti i tlo su pretpostavke razvoja vinogradarstva i tradicionalnog stočarstva. Grad Drniš je nadaleko poznat po svojim specijalitetima: drniškom pršutu, vinu, kozjem i ovčjem siru.

Obzirom na ograničenost dostupnih podatka o poljoprivrednoj proizvodnji, ova analiza proizašla je kao interpretacija podatka dobivenih od Agencije za plaćanja u poljoprivredi, ruralnom razvoju i ribarstvu, intervjua s predstavnikom poljoprivredne Savjetodavne službe iz Drniša, Marijom Tomićem te analizom dostupne literature.

Najvrjednija agrarna površina pogodna za intenzivnu poljoprivrednu proizvodnju je Petrovo polje kroz koje protječe rijeka Čikola. Petrovo polje je ukupne veličine 5 000 ha. Često se navodi kako je podatak o tome kako je iskorišteno svega oko 20% površine polja. Najmanje obrađenih površina u Petrovom polju je u naseljima sa nekadašnjim znatnim udjelom srpskog stanovništva (Biočić, Miočić, Parčić, Tepljuh) koje je nakon rata u velikom broju raseljeno, posebice mlado stanovništvo. Ostale poljoprivredne površine, iako značajne po prostiranju, sačinjavaju tako zvana suha polja i gotovo bezvodna krška područja, gdje dovođenje vode i nije ekonomski opravdano.

Potrebno je naglasiti kako postoji jako veliki broj poljoprivrednih proizvođača na ovom prostoru, dok s druge strane nijednom od njih poljoprivreda nije isključivi izvor prihoda. To ukazuje na poljoprivredni ekstenzitet te nerentabilnost poljoprivredne proizvodnje koja je rezultat niza problema poput: loše poljoprivredne infrastrukture (neadekvatna prometna i vodoopskrbna infrastruktura), usitnjenost zemljišta, neriješenih imovinsko-pravnih odnosa, nepostojanja prerađivačkih i otkupnih kapaciteta za voće i povrće, slabe organiziranosti proizvođača, kao i njihove needuciranosti.

Vrsta uporabe zemljišta	hektari
krški pašnjak	497,26
plemenita vinova loza	127,28
livade	122,76
maslina	63,63
žitarice	58,43
krmno bilje	46,38
voćne vrste	45,55

Izvor: Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju.

Tablica 6 - Najčešće vrste uporabe zemljišta na cijelom području

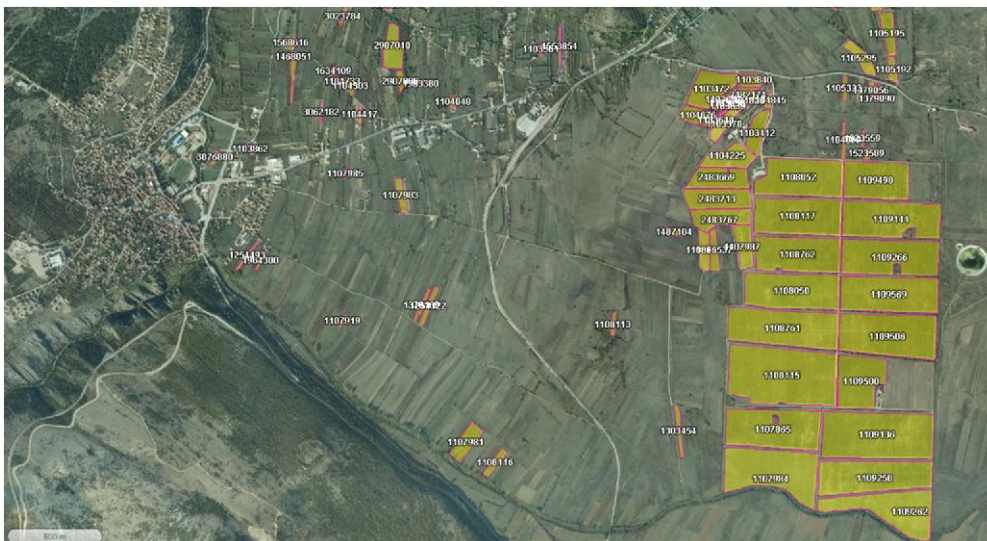
Osnovne grane biljne proizvodnje su:

- vinogradarstvo,
- ratarstvo
- voćarstvo te
- povrtlarstvo i krmne kulture.

E.4.1.1. Vinogradarstvo

Vinogradarstvo je razvijeno na gotovo čitavom području drniške regije, od Petrova polja s okolnim padinskim obroncima, do miljevačkog platoa i Promine, a također se smatra i najpogodnijom biljnom kulturom za uzgoj na ovom području. Površine pod vinogradima se konstantno smanjuju jer je vinova loza radno intenzivna kultura, a broj mladog, radno sposobnog stanovništva sve je manji. Zbog mediteranske klime i bogatstva autohtonih sorti (babića, debita, plavine, lasine, maraštine), ali i uvedenih sorti (plavca malog, merlota, caberneta), koje su se dobro prilagodile uzgojnim uvjetima, ova poljoprivredna proizvodnja ima najveći potencijal i najdužu tradiciju. Vjerojatno najbolje uvjete za proizvodnju vina na ovom području su u općini Promina odnosno prominskom vinogorju.

Za proizvodnju vina na području Drniša najveće kapacitete drži pogon društva „Dalmacijavino“ Split, Vinarija Drniš, u sklopu koje se nalazi i tvornica vinskog octa (kvasine). U Petrovom polju postoje i drugi znatno manji proizvođači, međutim jako ograničenih kapaciteta. U općinama Unešić i Ružić također postoji veliki broj malih proizvođača vina koji ga u pravilu proizvode za vlastite potrebe.

Izvor: Arkod

Slika 21 - Parcele vinograda Dalmacijavina u Petrovom polju

Kako je već navedeno, najveća ukupna površina pod vinogradima na ovom području je u općini Promina osobito u naseljima Razvođe i Oklaj. Postoji nekoliko većih proizvođača od kojih je potrebno izdvojiti OPG Marka Duvančića kao najvećeg proizvođača sa površinom pod vinogradima od cca 15 hektara, ali ostale proizvođače redom OPG-ove Džapo, Knežević i Perić. Navedeni proizvođači (osim OPG Perić) uglavnom proizvode i prerađuju grožđe u autohtone bijele sorte debit i maraštinu, a od crnih sorti plavinu i lasinu, te merlot kao neautohtonu sortu. Bitno je također napomenuti da proizvođači Duvančić, Knežević i Džapo imaju vlastite vinske podrumne, flaširano vino te zaštitu geografskog podrijetla čime su dosegli relativno visok stupanj kvalitetnog i značajnog proizvođača čak i u širim okvirima od istraživanog područja.

Grad/Općina	Vinska godina			Ukupno
	2011	2012	2013	
Drniš	-	10	29	39
Promina	4	12	17	33
Ružić	-	-	3	3
Unešić	2	3	4	9
Ukupno	6	25	53	84

Izvor: Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju.

Tablica 7 - Broj proizvođača vina po jedinicama lokalne samouprave u periodu 2011. – 2013.¹⁰

Izvor: Google maps (označeno crvenim – autori)

Slika 22 - Približna lokacija najvećih vinograda u Općini Promina, naselje Razvođe

Grad/Općina	Hektari
Drniš	64,91
Promina	46,98
Ružić	8,07
Unešić	7,32
Ukupno	127,28

Izvor: Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju.

Tablica 8 - Površine pod vinogradima

Neki od tih proizvođača vina već sada imaju uvedene ugostiteljske sadržaje na svom gospodarstvu. Opet je potrebno izdvojiti OPG Marka Duvančića kao aktivan primjer pretvaranja stare gostionice u smještajni objekt. „Seosko domaćinstvo poduzetnika Marka Duvančića će upravo nadolazeću turističku ponudu zaobalne destinacije Drniš 2014. godine obogatiti svojim turističkim sadržajima. Dobivši poticaj od Ministarstva turizma, u sklopu projekta Inovativni turizam u iznosu od 100 tisuća kuna, poduzetnik je pretvorio stare bačve u smještajne jedinice, te ih je zajedno sa starinskim namještajem, bazenom,

¹⁰ Podaci o OPG koji imaju Rješenje za puštanje vina u promet i proizvodni kapaciteti OPG koji prodaju vino su u nadležnosti Zavoda za vinogradarstvo i vinarstvo, pri Hrvatskom centru za poljoprivredu, hranu i selo

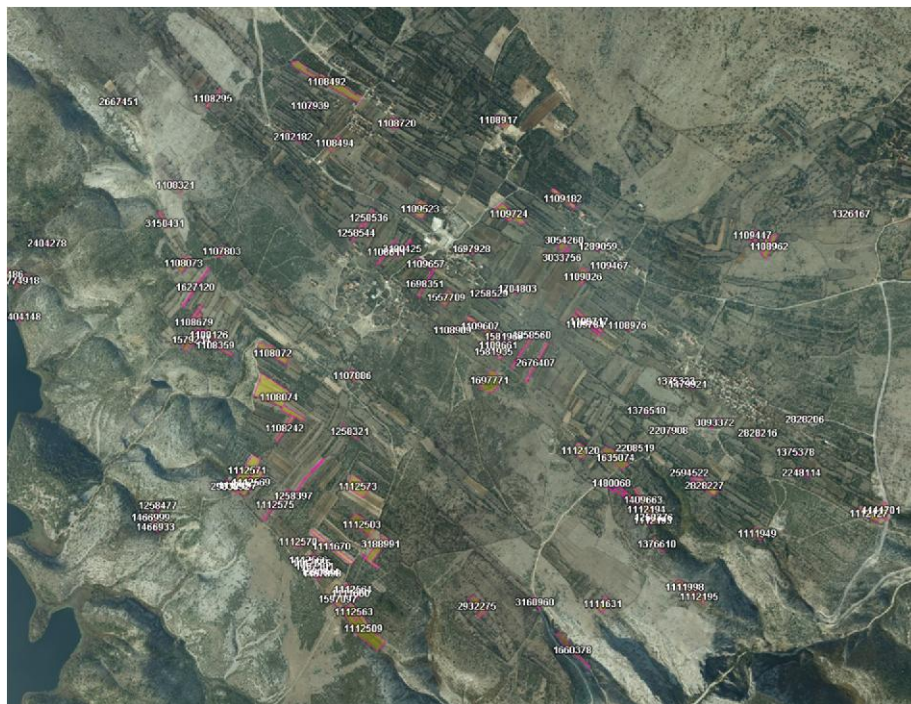
*nogometnim igralištem, terenima za badminton, boćanje i streljanom spojio u atraktivno seosko domaćinstvo*¹¹.

U turističkom smislu, unapređenje kvalitete i brandiranje lokalnih vina te njihova ponuda na području cijelog prostora imala bi značajan učinak na daljnji razvoj izvornosti turističke ponude prostora pa je isto potrebno razmotriti kao dio razvoja ne samo Promine već i cijelog obuhvaćenog prostora kroz stvaranje zaokružene gastro-enološke ugostiteljske ponude.

E.4.1.2. Voćarstvo

Za voćarstvo na ovom području je potrebno reći kako je slabo razvijena grana poljoprivrede. Najveći proizvođači imaju oko stotinjak stabala pojedinih voćaka, a najviše se sade jabuke, kruške i trešnje. Proizvođači svoje proizvode ne prerađuju nego prodaju direktno na vlastitom domaćinstvu ili na tržnicama kao svježe. Od većih proizvođača izdvajamo Marka Jukicu u općini Ružić (jabuke) te Antu Ujakovića iz naselja Lukar (općina Promina).

Uzgoj pojedinih tradicijskih kultura voća: višnje maraske, trešnje, smokve i badema (bajama), neopravdano je zapostavljen usprkos vrlo povoljnim uvjetima za proizvodnju. Ipak najveći nasad na ovom području je nasad badema (bajama) veličine 20 hektara u Općini Promina (naselje Razvođe, predio Gluvače).

Izvor: Arkod

Slika 23 - Maslinici uneseni u Arkod na dijelu Miljevačkog platoa (Drinovci)

Iako možda direktno ne spada voćarstvo, proizvodnja maslina također je u određenoj mjeri zastupljena na ovom području. Poznato je kako je jedan od naziva sredozemna klime i „klima masline“ međutim, istraživano područje spada pod submediteransku klimu stoga cijelo područje nije pogodno za njenu sadnju. Najpogodnije područje za uzgoj maslina je miljevački plato (između rijeka Krke i Čikole) zbog

¹¹<http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/pogledajte-kakvim-ce-se-inovacijama-privlaciti-turisti.html>

pogodnih klimatskih karakteristika tog područja. Postoji niz proizvođača, a najveći nasadi imaju cca od 1 do 2 hektara.

Grad/Općina	Hektari
Drniš	56,43
Promina	4,14
Unešić	3,06
Ukupno	63,63

Izvor: Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju.

Tablica 9 - Ukupne površine pod maslinama

E.4.1.3. Povrtlarstvo i krmne kulture

Povoljni prirodni uvjeti u Petrovom polju pogodni su za uspješnu proizvodnju različitih vrsta povrća, cvijeća i ukrasnog bilja, ali bez stalnog pristupa vodi odnosno navodnjavanju iluzorno je očekivati znatniji napredak u tom pogledu. Trenutno sustavno navodnjavanje u Petrovom polju ne postoji osim individualnih pothvata uvođenja pumpi za zalijevanje povrća uz Čikolu. Značajan je problem što Čikola često i presuši u ljetnom periodu te bi stoga vjerojatno trebalo pristupiti gradnji akumulacija.

Sukladno navedenom, sadašnje stanje uzgoja povrtlarskih kultura na ovom području je loše. Postoji nekoliko malih proizvođača u Petrovom polju uz samu Čikolu, međutim veći obujam proizvodnje namijenjen prodaji i preradi ne postoji.

E.4.1.4. Ljekovito i aromatično bilje

U recentno vrijeme sve se više pristupa sadnji aromatičnog i ljekovitog bilja, posebice smilja, međutim trenutno se radio o individualnim pokušajima, pa slobodno možemo reći i eksperimentiranju sa ovom vrstom proizvodnje. Ova ljekovita samonikla mediteranska kultura ne zahtijeva izrazito plodnu pedološku podlogu, stoga je prigodna za kultivaciju na škrtim krškim terenima, nepovoljnim za uzgoj vinove loze i zahtjevnijih kultura. Međutim, kako nam kaže predstavnik lokalne poljoprivredne savjetodavne službe, u ovom slučaju postoje dvije razine problema. Kao prvo je potpuna needuciranost proizvođača o ovoj vrsti poljoprivredne proizvodnje, a drugi je taj što kvaliteta ubranog divljeg smilja odnosno njegova ulja je neusporedivo bolja od onog koje je posađeno. Osim toga postavlja se i pitanje rentabilnosti uzgoja smilja, ali to je tek potrebno razmotriti.

Najveća koncentracija zasađenog smilja je trenutno na graničnom području Općine Unešić i Grada Drniša odnosno na potezu od naselja Pokrovnik do Podumaca gdje najveći jedinstveni nasad smilja ima braniteljska zadruga Kosir s plantažom veličine 53 hektara. Destilerija zadruge nalazi se u Dugopolju, u Splitsko – dalmatinskoj županiji, što umanjuje turističku vrijednost plantaže, obzirom da se posjetiteljima ne može adekvatno prezentirati cjelokupan proces proizvodnje ulja od smilja te ostale specifičnosti koje se vezuju uz preradu. Turistička vrijednost plantaže je i dalje aktualna te stoga prikazujemo lokaciju na karti ispod.

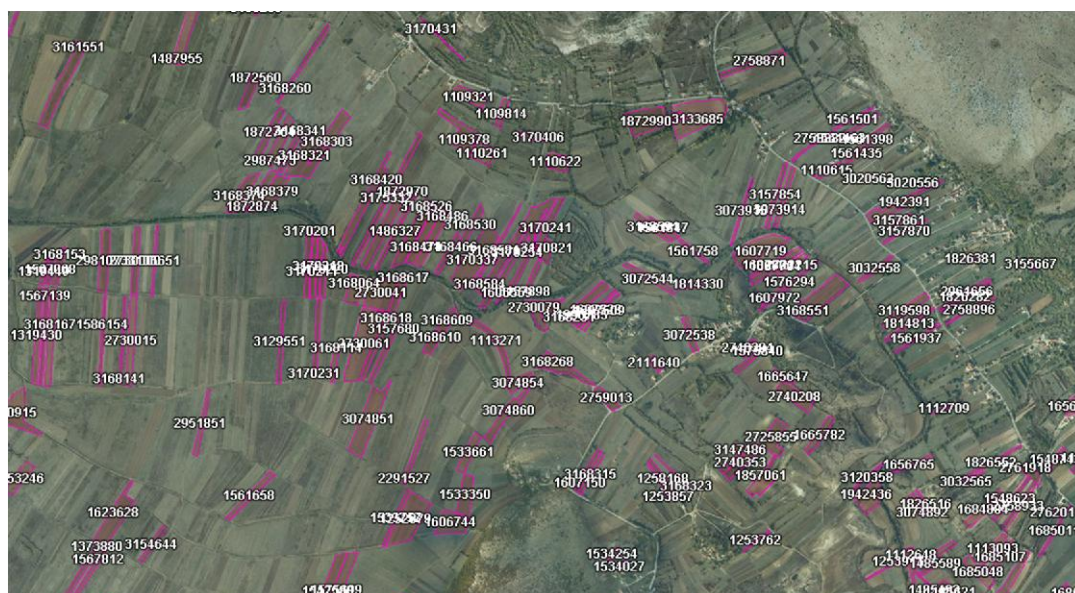

Izvor: Arkod

Slika 24 - Lokacija plantaže smilja braniteljske zadruge „Kosir“ u naselju Podumci – Općina Unešić

E.4.1.5. Ratarstvo

U Petrovom polju osim već navedenih manjih vinograda i nešto povrtlarstva, postoji značajan broj oranica na kojima su se nekad sijale ratarske kulture (pšenica, ječam, kukuruz), a i dalje pokrivaju ukupno gotovo najveću površinu Petrovog polja. Proizvodnje namijenjene tržištu u ovom slučaju nema i radi se o zadovoljavanju vlastitih kućanskih potreba te eventualne prodaje na gospodarstvu. Također veliki je problem predstavlja usitnjenost zemljišta i nerentabilnosti takve proizvodnje, što se dobro vidi na karti ispod.

Izvor: Arkod

Slika 25 - Oranice unesene u Arkod – Petrovo polje (dio Općine Ružić i Grada Drniša)

Svakako, poželjno je razmotriti agresivnije povezivanje poljoprivredne proizvodnje s turizmom kako bi se omogućila veća održivost i rentabilnost i jedne i druge gospodarske grane kroz stvaranje visokovrijednih lanaca proizvoda i usluga. Primjerice kruh od domaćeg, po mogućnosti ekološkog žita, kao i takvo povrće ili voće prerađeno na tradicionalan način uz odgovarajuću prezentacijsku vrijednosti i sadržaje (poput kušaonica) može imati daleko veću tržišnu vrijednost u spoju s turističkom ponudom

prostora. I ovdje je potrebno poraditi na mjerama poticanja koje uključuju edukaciju, savjetovanje, ali i financijske nacionalne, županijske i lokalne poticaje (primjerice vouchere).

E.4.1.6. Stočarstvo

Osnovne grane stočarstva razvijene na području drniške regije su:

- svinjogojstvo
- govedarstvo
- ovčarstvo
- kozarstvo
- peradarstvo

Grad/Općina	Vrsta						UKUPNO	
	KRAVE		OVCE		KOZE			
	Broj OPG-a	Broj grla	Broj OPG-a	Broj grla	Broj OPG-a	Broj grla	Broj OPG-a	Broj grla
Drniš	150	1186	111	6336	52	439	313	7961
Promina	36	155	18	2468	8	171	62	2794
Ružić	86	508	35	2583	31	540	152	3631
Unešić	36	154	148	7018	50	429	234	7601
UKUPNO	308	2003	312	18405	141	1579	761	21987

Izvor: Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju.

Tablica 10 - Broj OPG i broja grla po općinama i vrsta stočarskog uzgoja

Na drniškom području poznati su proizvodi tradicionalnog uzgoja svinja, ovaca, koza pa i krava. Što se tiče uzgoje stoke, ovaj kraj je ipak neprepoznatljiviji po ovčarstvu, a i postoji već dugačka tradicija tog uzgoja posebice u općini Unešić mada bez znatnije diferencijacije unutar cijelog istraživanog prostora. Značenje ovčarstva vidljivo je i iz podataka o broju grla na cijelom području, 18.405 grla ovaca što je daleko više od ostalih vrsta. Međutim, potrebno je istaknuti i značenje govedarstva (2.003 grla), obzirom na veću ekonomsku vrijednost pojedinog grla.

Prerađivačka industrija poljoprivrednih proizvoda je sveukupno slabo razvijena, a u nju spadaju: klaonice, pršutane, mljekare, sirane i proizvodnja meda. Prema podacima Uprave za veterinarstvo za preradu mesnih proizvoda registrirano je 12 proizvođača, za proizvodnju sirovog mlijeka i mliječnih proizvoda samo 1 tvrtka, a za proizvodnju meda 9 proizvođača. Ti podaci samo djelom odražavaju pravo stanje, a najmanje su pouzdani za sektor mljekarstva budući da prema podacima udruge malih sirara „Mišinar“ na ovom području postoji 8 proizvođača. Također, uvidom u katastar pčelarstva jasno je vidljiv puno veći broj medara od onih registriranih pri Upravi za veterinarstvo.

Preduvjeti za razvoj i rast poljoprivredne proizvodnje stvaraju se i osnivanjem udruga, pa su osnovane udruge sirara („Mišinar“), ovčara i kozara („Mrka“ – Unešić), pčelara (Udruga medara), vinara i vinogradara („Debit“) te pršutara („Udruga proizvođača drniškog pršuta“) koje su pridonijele unapređenju kvalitete i obima proizvodnje, promociji proizvoda, zaštiti interesa lokalnog proizvođača kao i promoviranju tržišno orijentirane poljoprivredne proizvodnje u ovom kraju.

E.4.1.7. Drniški pršut

Najpoznatiji proizvod ovog područja je drniški pršut, specifičnih karakteristika zbog čistog zraka, bure, miješanja kontinentalne i mediteranske klime i primjene tradicionalne tehnologije prerade i čuvanja mesa. Zbog tradicije i specifične mikroklimе u dijelu Dalmatinske zagore, pršut je jedan od proizvoda kojeg su cijenili na europskim kraljevskim dvorima. Problemi u proizvodnji pršuta najviše se odnose na sirovinu, koja se većinom uvozi pa nije adekvatna za dobivanje proizvoda sa oznakom zaštite podrijetla. Prema podacima Uprave za veterinarstvo i sigurnost hrane Ministarstva poljoprivrede, na području Grada Drniša i općina Promina, Ružić i Unešić ukupno je 12 proizvođača mesnih proizvoda.

Značajan broj proizvođača pršuta i drugih suhomesnatih proizvoda zainteresiran je za širenje vlastite djelatnosti prema turistički atraktivnijim aktivnostima u sklopu proizvodnog pogona poput upoznavanja posjetitelja s procesom proizvodnje te kušanjem i prodajom. Potrebno je utvrditi da li je i gdje dozvoljen obilazak proizvodnih pogona obzirom na stroge sanitarne uvjete, međutim postoje i drugi modeli prezentacije koji bi također mogli biti atraktivni posjetiteljima. U prilogu ovog dokumenta nalazi se popis i rezultati anketiranih proizvođača.

Aktivna je i "Udruga proizvođača drniškog pršuta" koja okuplja dio proizvođača i zastupa njihove interese te zajedno s Gradom Drnišom organizira tradicionalni „Sajam pršuta“.

Drniški pršut je apsolutno jedna od mogućih perjanica turističke ponude prostora. Sam spomen na drniški pršut kao brend izaziva poticaj na turističku konzumaciju koja je međutim u potpunosti zanemarena od strane i samih proizvođača, ali i turističkog sektora. Stoga će posebno poglavlje ovog plana biti usmjereno upravo na ovaj proizvod i njegovo puno turističko valoriziranje u svim svojim pojavnostima.

Važan vid razvoja i plasmana ovog proizvoda jest daljnje ulaganje u sačuvanje njegove izvornosti (primjerice kroz snažno poticanje obnove lokalnih svinjogojskih farmi), razvoj pokaznih proizvodnji i kušaonica kao ključnih turističkih atrakcija prostora. Potrebno je razmisliti i o mogućim inovacijama koje mogu iskoristiti ovaj brend (npr. pršut kao suvenir), pa čak i do razine stvaranja novih oblika proizvoda „vegetarijanskog pršuta“ slično vegetarijanskim slasticama koje imitiraju okus mesnih proizvoda.

U tom smislu, ponovno je važna edukacija, ali i osvještavanje i poticanje dionika na proaktivno djelovanje u razvoju i promociji branda, te zajedničkom plasmanu slično primjerima iz svijeta (npr. *Emilia Romagna* i njihov parmezan i mortadela).

E.4.1.8. Sir

Potencijal za proizvodnju sira je velik obzirom na značajan broj grla stoke pogotovo ovaca (18.405) koje pasu na slobodnoj ispaši te obzirom da se radi području koje je ekološki neopterećeno što dodatno daje na kvaliteti sira i mogućnosti njegove certifikacije kao ekološkog proizvoda. Međutim, unatoč tome veliki broj uzgajivača uopće ne koristi ovce radi mlijeka, a ako i proizvode sir onda to rade prvenstveno za vlastite potrebe. Uočljiv je nedostatak osviještenosti o potencijalu razvoja ove proizvodnje te nedostatak nekog oblika zadružnog gospodarstva.

Značajniji nositelj razvoja u proizvodnji, preradi i distribuciji kravljeg, ovčjeg i kozjeg mlijeka i mliječnih proizvoda je mljekara I-PAK d.o.o. iz Pakova Sela koja je trenutno u stečaju. Za potrebe ove analize i

utvrđivanja turističkog potencijala nositelja proizvodnje tradicionalnih prehrambenih proizvoda pršuta i sira, dobili smo popis članova od udruge „Mišinac“ te utvrdili da na području Drniša, Promine, Ružića i Unešića ima 5 registriranih proizvođača sira, a troje ih je izrazilo želju za uključivanje u turističku ponudu, a utvrđen je također i njihov potencijal za daljnji razvoj u pružanju ugostiteljskih, prehrambenih i smještajnih usluga. Popis proizvođača nalazi se u prilogu dokumenta.

E.4.1.9. Struktura poljoprivrednih gospodarstva

Najveći dio poljoprivrednih površina je u vlasništvu obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava. Na širem drniškom području 2015. godine bilo je registrirano 1.103 poljoprivrednih gospodarstava, od kojih je gotovo polovica na području Grada Drniša.

JLS	Površina (ha)	Broj ARKOD parcela	Broj PG
Drniš	836,97	1.913	380
Promina	264,02	623	132
Ružić	244,07	746	137
Unešić	292,61	1.103	151
Ukupno	1.637,67	4.385	800

Izvor: Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju.

Tablica 11 - Struktura OPG-ova (stanje ožujak 2015.)

Većina poljoprivrednih gospodarstava registrirana je kao OPG. Praktički izostanak zadruga i trgovačkih društava kao registriranih tipova gospodarstava ukazuje na čitav niz problema primarnog sektora i njegov mali značaj za socio-ekonomski status stanovništva.

TIP GOSPODARSTVA	Grad/Općina				UKUPNO
	Drniš	Promina	Ružić	Unešić	
Opg	487	114	202	227	1030
Obrt	3		1	1	5
Ostali	1				1
Trgovačko društvo	5	1			6
Zadruga		1	1		2
UKUPNO	496	116	204	228	1044

Izvor: Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju.

Tablica 12 - Broj registriranih gospodarstava prema tipu i jedinici lokalne samouprave

Smjernice budućeg ekonomskog razvoja OPG-a trebaju se oslanjati na ekološku proizvodnju i promicanje održiva razvoja poljoprivrede i sela, definiranim Strategijom održivog poljoprivrednog razvoja RH kao i županijskim razvojnim ciljevima. Potencijali za ekološku proizvodnju leže u poljoprivrednim površinama koje su dulje vrijeme neobrađene i poljoprivrednim površinama koje se zbog ekstenzivnog načina poljoprivredne proizvodnje mogu na najbrži i najjednostavniji način privesti ekološkoj proizvodnji koja bi zbog ostvarene dodane vrijednosti mogla povećati konkurentnost OPG-a. Temeljni ograničavajući čimbenici gospodarske stabilnosti i konkurentnosti OPG-a su usitnjenost parcela i mala veličina posjeda, koja predstavlja temeljni preduvjet razvoja intenzivne, visoko produktivne i konkurentne poljoprivredne aktivnosti. Otegotnu okolnost predstavlja i nepostojanje organiziranog otkupa i plasmana poljoprivrednih proizvoda na šire tržište.

Sagledavši cjelokupnu agrarnu sliku drniškog kraja uočavaju se određene snage, ali i znatno veći broj slabosti. Kao najvažnije snage mogu se izdvojiti relativno povoljne klimatske karakteristike sa dovoljno padalina i insolacije, nužnih za rast i razvoj poljoprivrednih kultura, plodna pedološka podloga u krškim poljima i dolcima (Petrovo polje) za uzgoj brojnih poljoprivrednih kultura (vinova loza, voćnjaci, oranične kulture) s pripadajućim vodnim resursima nužnim za navodnjavanje zemljišta. Navedene snage u kombinaciji s nepostojanjem većih okolišnih onečišćivača (tvornica, rafinerija i drugih industrijskih pogona) i dugogodišnjim neobrađivanjem većeg dijela agrarnih površina predstavljaju izvrstan preduvjet razvoja ekološki prihvatljive i održive poljoprivrede temeljene na konceptu uzgoja organskih proizvoda.

Među brojnim slabostima agrarnog sektora poseban problem predstavlja usitnjenost zemljišnih površina koju gotovo redovito prate neriješeni imovinsko-pravni odnosi. Navedeni problem je u interakciji s lokalnim stanovništvom identificiran kao jedno od ključnih strateških ograničenja razvoja ruralnog razvoja, obzirom da predstavlja početni preduvjet za bilo kakav oblik investiranja i privlačenja financijskih sredstava iz nacionalnih i Europskih fondova. Navedeni problem dodatno je intenziviran nepovoljnom demografskom slikom, gdje je, zbog nedostatka aktivnog mladog stanovništva, lokalna poljoprivreda uglavnom svedena na staro stanovništvo koje uglavnom obrađuje, manje, rascjepkane krpe plodnog tla, uglavnom za zadovoljenje vlastitih potreba. Izostanak mladog obrazovanog stanovništva automatski rezultira manjkom (nedostatkom) poduzetničkog duha i inovativnosti. Uslijed aktualnih demografskih trendova velik dio agrarnih površina u potpunosti se napušten i neobrađen. Svojevrсна slabost proizlazi i iz neadekvatnog i tehnički zastarjelog sustava navodnjavanja, posebice u područjima bez većih tekućica i slatkovodnih izvora. Što se stočarstva tiče jedan od temeljnih problema je nezainteresiranost lokalnog stanovništva za bavljenjem tom aktivnosti (posebice mladog), a nerijetko se radna pastirska snaga traži po zemljama istočne Europe. Iako mljekarstvo, prodaja domaćih janjaca, pršuta, slanine i ostalih suhomesnatih proizvoda predstavlja prosperitetnu i ekonomski isplativu djelatnost sve je manji broj domaćih autohtonih svinja i ostale stoke, te se dobar dio mesne sirovine uvozi iz drugih dijelova RH i Europe, što se u konačnici negativno odražava na promociju i zaštitu autohtonih prehrambenih proizvoda drniškog područja.

Sve ovo ukazuje na potrebu sustavnog i međusektorskog pristupa razvoju agrara u uskoj povezanosti s inovativnim selektivnim oblicima turizma, ali i drugim oblicima poticanja održivog razvoja poput cirkularne i/ili kooperativne ekonomije kakva je već pokazala rezultate u mnogim nerazvijenim krajevima diljem svijeta.

U svakom slučaju, svi poljoprivredni i stočarski proizvodi zahtijevaju posebnu turističku valorizaciju kroz edukaciju, podizanje standarda kvalitete te kvalitetniji plasman i suradnju dionika. Također, svaki proizvod može biti samostalno ili u grupama predstavljen u okviru tradicionalnih farmi i kušaonica i kao sadržaj kulturnog i aktivnog turizma nudeći stranom, ali i domaćem gostu dragocjen doticaj s izvornom, izgubljenom kulturom i tradicijom podneblja. Lokalne udruge mogle bi biti okosnicom takvog razvoja povezujući proizvođače sa znanjima, resursima i tržištima što će svakako trebati obuhvatiti Planom upravljanja i razvoja turizma.

E.4.2. Industrija

Sve do druge polovice 19. stoljeća stanovništvo drniškoga kraja živjelo je u prvom redu od poljodjelstva i stočarstva. Međutim, od tada je taj kraj za razliku od ostatka Dalmacije, koji je tijekom 19. stoljeća ostao pretežito agrarni prostor, imao privilegiju da kroz rudarstvo kao najznačajniju nepoljodjelsku djelatnost stanovništva započne i polagani proces industrijalizacije. Rudarstvo je u svojim počecima na drniškom području vezano za eksploataciju ugljena, boksita, kalcijevog karbonata i drugih mineralnih sirovina. Tradicija rudarstva seže od 18. stoljeća što je vidljivo iz sačuvanih prvih pisanih dozvola za eksploataciju koje datiraju iz 1786. godine. Prve primitivne proizvodnje vapna u tzv. "klačinama" datiraju iz 17. stoljeća, a nedaleko od Drniša (Tepljuh) i danas postoji stara vapnara koja je 1908. počela s prvom industrijskom proizvodnjom vapna, a kao energent je koristila ugljen iz obližnjih rudnika. Danas se u Drnišu proizvodi vapno u modernoj krečani GIRK Kalun, gdje je sedamdesetih godina tvrtka izgradila dvije peći tipa Wärmestelle koje su 1998. rekonstruirane i modernizirane računalnim upravljanjem i kontrolom. Ozbiljnija proizvodnja ugljena započela je 1836. godine, kada je Jadransko društvo za iskop ugljena započelo intenzivnije iskorištavati naslage ugljena u Siveriću. Druga značajna rudarska djelatnost, vađenje boksita, započelo je 1913. godine. Rudarstvo je pozitivno djelovalo i na prometnu povezanost ovoga kraja.

U drniškom kraju, pojava depopulacije zbivala se paralelno s gašenjem rudarstva. Vađenje boksita prestalo je 1963. godine, a vađenje ugljena prestalo je zatvaranjem rudnika u Siveriću 1971. godine. Šezdesetih godina prošlog stoljeća, kada se prestalo s eksploatacijom ugljena i boksita, krenulo se u iskorištavanje mineralnih sirovina – eksploataciju arhitektonsko-građevinskog kamena, tehničkog kamena - vapnenca za korištenje u građevinarstvu, u proizvodnji građevinskog materijala ili preradi za potrebe kemijske industrije. Danas se djelomično nastavlja nekada tradicionalno rudarstvo (kamen), a razvija se suvremena industrijska proizvodnja i prerada. Veliki potencijal je komercijalna eksploatacija kalcita. Danas posluju slijedeće tvornice:

- TOF d.o.o. Drniš - tvornica savitljive ambalaže za prehrambenu, farmaceutsku, kemijsku i srodne industrije,
- Dalmacijavino RJ Drniš - 220 ha plantažnih vinograda, vinarija i tvornica octa,
- Drnišplast d.o.o.- proizvodnja polietilenskih cijevi za vodovod, kanalizaciju, plinifikaciju, telefoniju,
- GIRK "Kalun" Drniš - proizvodnja poznatog drniškog vapna i građevinskog materijala,
- Renofix d.o.o. Siverić- tvornica građevinskih ljepila i praškaste žbuke,
- Mikrosiverit- tvornica kalcitnih punila, kamenolom i betonara,
- Jadran-plin - tvornica tlačnih spremnika,
- Drnišcommerce– međunarodna špedicija i trgovina,
- LIĆA d.o.o. - prodaja autoplina, ukapljenog plina, radiona za ugradnju autoplina i autoservis,
- I-PAK d.o.o. Pakovo Selo - mini mljekara, proizvodnja mlijeka i mliječnih proizvoda i
- KARBON-nova d.o.o. Zagreb - pogon za proizvodnju građevinskih ljepila i mase za izravnavanje zidnih ploha Siverić
- Pršutane BEL-CRO, NIRA i druge.

Na širem drniško-prominskom području nalaze se brojni napušteni rudnici s pratećom infrastrukturom koji predstavljaju značajan turistički potencijal, prvenstveno kroz sanaciju, rekonstrukciju i promociju nekadašnje najvažnije ekonomske aktivnosti drniško-prominskog kraja.

Slika 26 - Rudarsko-industrijska baština u blizini Tepljuha

Industrijsku djelatnost drniškog područja karakterizira niz snaga, prvenstveno znatan broj industrijskih pogona na relativno malom području, što rezultira visokim udjelom stanovništva zaposlenog u sekundarnom sektoru. Glavnina industrijskih pogona ne bazira se na preradi i proizvodnji sirovine iz ostalih dijelova regije, već je znatan dio sirovina eksploatiran prvenstveno na širem drniškom području. Kao jedna od najprosperitetnijih grana lokalne industrije može se izdvojiti prerada arhitektonsko-građevnog kamena koja je utemeljena na eksploataciji lokalne mineralne rude, s visokim razvojnim potencijalom za buduće tržišno-ekonomsko širenje.

Temeljna slabost industrijske proizvodnje počiva na nedovoljnoj iskorištenosti lokalnog željezničkog prometa za prijevoz i distribuciju industrijskih proizvoda prema jadranskim morskim lukama, kao i potreba za modernizacijom i unaprjeđenjem određenih industrijskih postrojenja.

I ovaj segment gospodarstva treba značajnije povezati s turizmom, gdje je god to moguće.

E.4.3. Ugostiteljstvo i turizam

Obzirom na karakter ovog dokumenta, sektor „turizam i ugostiteljstvo“ detaljno su obrađeni u zasebnom poglavlju 7. Turizam stoga ovdje iznosimo samo glavne zaključke povedene analize o strukturi smještajnih i ugostiteljskih kapaciteta.

Najveći dio smještajnog kapaciteta istraživanog područja spada pod kategoriju kuće za odmor, a zatim na apartmane i sobe u domaćinstvu. Najviše smještajnih jedinica izraženih u ukupnom broju ležajeva (160) ima jedinica lokalne samouprave Grad Drniš. Gotovo 92% svih smještajnih kapaciteta otpada na kategorije smještaja sa 3 i 4 zvjezdice (uključujući 3 sunca). Značajan problem je rad pojedinih objekata isključivo u sezoni ili prema dogovoru.

Na ciljanom području postoji ukupno 21 ugostiteljski objekt različitih kategorija. Najviše ih ima oblik „Izletište/vinotočje/kušaonica“ što i priliči ruralnom području i njegovim mogućnostima, a najviše ih je na području Grada Drniša.

Na promatranom području ne postoje turističke agencije sa sjedištem na ovom području niti poslovnice turističkih agencija što svakako predstavlja veliki ograničavajući faktor za razvoj turizma.

Na žalost, postoji i mali broj obrta i zanata vezanih uz ovaj sektor. Jedan od pozitivnih primjera je obitelj Ivana Mlađe Tomića iz sela Siverić koji proizvode tradicionalne drniški susak, posudu za vino od smrekova drva, slično bukari. Obitelj proizvodi i druge suvenire od istog materijala.

E.5. Društveni sektor

E.5.1. Odgoj i obrazovanje

U okviru predškolskog odgoja na području drniške regije djeluje Dječji vrtić "Drniš" s područnim uredima u:

- Oklaju (Dječji vrtić "Bubamara"),
- Gradcu (Dječji vrtić "Ježići") i
- Unešiću (Dječji vrtić "Maslačak").

Osnovnoškolsko obrazovanje organizirano je kroz tri temeljne ustanove te nekoliko područnih ispostava:

- Osnovna škola "Antuna Mihanovića Petropoljskog" u Drnišu (s područnim odjeljenjima u Gradcu i Oklaju),
- Osnovna škola "Jakov Gotovca" u Unešiću i
- Osnovna glazbena škola "Krsto Odak".

Srednjoškolsko obrazovanje za šire drniško područje provodi se unutar Srednje škole Ivana Meštrovića u Drnišu. Škola upisuje učenike u trogodišnje programe obrazovanja (elektrotehnika, strojarstvo, ekonomija i trgovina te poljoprivreda za zanimanja elektromehaničar, bravar, prodavač i poljoprivredni gospodarstvenik), te u četverogodišnje programe (opća gimnazija, elektrotehnika i ekonomija). Iako ne postoje specijalizirani programi koji bi se bavili sektorom turizma i ugostiteljstva, postoji tendencija da se učenici uključuju u razne projekte i aktivnosti koji su povezani s razvojem turizma, suradnjom s NP Krka i slično. Posebno zanimljiv projekt ove srednje škole jest projekt „Cvjetovi zagore“ koji je dobio i podršku Ministarstva turizma pod nazivom Promocija i jačanje kompetencija strukovnih zanimanja za turizam. Cilj projekta je doprinijeti razvoju, aktiviranju nedovoljno iskorištenih turističkih kapaciteta zaobalja koji će omogućiti veće korištenje raspoloživih kapaciteta destinacije Drniša i okolice i privlačenje pažnje većeg broja potencijalnih posjetitelja. Projekt ima i svoju web stranicu¹², te je iznimno pohvalna inicijativa koju bi izvjesno trebalo nastaviti provoditi i razvijati uz punu potporu lokalne zajednice i nadležnih institucija.

U prostorima srednje škole djeluje i Pučko otvoreno učilište "Drniš" koje organizira razne kulturno – umjetničke i zabavne priredbe, te obrazuje djecu i odrasle. Također posjeduje i polivalentnu kino-kazališnu dvoranu smještajnog kapaciteta 450 sjedala. Pučko otvoreno učilište organizira tečajeve stranih jezika, ali drugih obrazovanih sadržaja vezano za razvoj turizma i prateće ponude nema.

¹² www.cvjetovi-zagore.eu

Pohvala je i inicijativa Ekonomskog fakulteta u Splitu koje je angažiralo svoje studente na projektu „Razvoj turizma na drniškom području“ koji su osmislili značajan niz prijedloga kako unaprijediti turističku ponudu Drniša i okolica.

Svakako je jedan od zadataka ovog Plana definirati ključne probleme vezane uz ljudske potencijale ključne za razvoj turizma. Analiza snaga i slabosti svakako ukazuje na probleme nedostatnih ljudskih potencijala te nedostatka odgovarajućih kapaciteta na promatranom području. Neki pozitivni primjeri u svijetu pokazuju da se obrazovanje za svijet rada i poduzetništva, pa tako i samog turizma treba početi od najranije mladosti, pa je razmatranje ovih mogućnosti dijelom ovog Plana. Pozitivna je činjenica da se u fazi izrade ovog Plana pojavilo nekoliko obrazovnih inicijativa koje nastoje potaći turističku valorizaciju ovog prostora čiji su prijedlozi i ideje uključeni u promišljanju preporuka za ovaj Plan kako u smislu razvoja turizma, tako i u smislu razvoja obrazovanja za turizam. Međutim, ako se želi postići kvalitetnija valorizacija ovog prostora, izvjesno je da će se pitanjima ljudskih potencijala i obrazovanja za turizam trebati posvetiti posebna pažnja.

E.5.2. Zdravstvo

Cjelokupno područje zdravstvenim uslugama pokrivaju četiri ambulante (u Miljevcima, Unešiću, Oklaju i Kljacima), te Dom zdravlja u gradu Drnišu, u kojem periodično ordiniraju specijalisti iz Šibenika. Stomatološke ambulante nalaze se u Drnišu i Unešiću. U Drnišu postoje dvije ljekarne, u Promini i Unešiću po jedna, dok Ružić nema vlastitu ljekarnu.

Na drniškom području aktivno djeluje 5 timova hitne medicinske pomoći tijekom 24 sata, uz dežurni noćni tim. Broj timova se povećao krajem 2013. godine *no još uvijek nije dovoljan za kreiranje slike o sigurnoj turističkoj destinaciji.*

Potreba za većim brojem zdravstvenih stanica je neminovna kao i potreba za dodatnom ambulantom opremom, koja je trenutno nedostatna i zastarjela. Povrh navedenog, problem se očituje i u malom broju liječnika i medicinskih sestara, koji se često transportiraju među postojećim zdravstvenim jedinicama, sukladno potrebama pacijenata.

Kvartarni sektor karakterizira niz slabosti među kojima su najrelevantnije nedovoljan broj zdravstvenih stanica kao i pratećeg medicinskog osoblja (liječnici, medicinske sestre, timovi hitne pomoći) te dodatne zdravstvene opreme u ambulantomama i domovima zdravlja.

Svakako bi trebalo razmotriti postojanje mogućnosti razvoja zdravstvenog sektora i sa stajališta turističkog razvoja, jer lokacija aktivnog turizma mora imati sve uvjete za pružanje zdravstvene usluge u slučaju potrebe za žurnim intervencijama. Ovdje je svakako poželjno razmotriti i mogućnosti suradnje s HGSS-om u smislu uspostave i njihove ispostave ili info-točke te eventualno s postojećim zdravstvenim službama u pružanju primjerene i brze zdravstvene usluge posjetiteljima, posebice strancima. Svakako, poželjno je poraditi na poznavanju stranih jezika od strane svih zdravstvenih djelatnika. Konačno, treba izvidjeti mogućnosti razvoja zdravstvenog turizma u sinergiji sa zdravstvenim uslugama za lokalno stanovništvo kao oblik diversifikacije djelatnosti i održivosti u zdravstvenom sektoru u ruralnom prostoru posebice slijedom sličnih primjera u svijetu.

E.5.3. Kultura

Većina kulturnih ustanova ovog područja smještena je u Drnišu. Među najznačajnijim izdvajaju se *Gradski muzej "Drniš"* koji organizira arheološka istraživanja, prikupljanje muzejske građe, prezentiranje radova Ivana Meštrovića te promiče očuvanje kulturne i povijesne baštinu, a nadležni konzervatorski odjel zadužen za jedinice lokalne samouprave na području nadležnosti TZ Drniš je konzervatorski odjel u Šibeniku (J. Čulinovića 1/3, 22000 Šibenik). Osim gradskog muzeja, aktivnu ulogu promotora i organizatora kulturnih aktivnosti na području Grada Drniša obavljaju i *Narodna knjižnica Drniš* te *Pučko otvoreno učilište*.

E.5.3.1. Gradski muzej Drniš

Gradski muzej Drniš javna je muzejska ustanova kompleksnog tipa kojoj je osnivač Grad Drniš. Djeluje na području Grada Drniša i Općina Ružić, Promina i Unešić provodeći muzejsku djelatnost koja obuhvaća sakupljanje, čuvanje, istraživanje i prezentaciju civilizacijskih, kulturnih i prirodnih dobara te njihovu stručnu i znanstvenu obradu. Muzejski odjeli smješteni su u jednoj od zgrada u zaštićenoj povijesnoj jezgri grada Drniša. Radno vrijeme muzeja je radnim danom od 9-13 h.

Radi obavljanja muzejske djelatnosti u GMD-u je organizirano 5 ustrojbenih jedinica:

Slika 25 - Shematski prikaz organizacije Gradskog muzeja Drniš

Vrijednost Gradskog muzeja Drniš bogat je muzejski fondus od 10.000 predmeta (inventariziranih 7859), sistematiziran u 28 muzejskih zbirki koje se čuvaju u tri zgrade na širem drniškom području. Najveći dio muzejskog fundusa bit će prezentiran javnosti kroz stalni postav, a ostali dio kroz različite povremene tematske izložbe i događanja.

Muzejski prostori Muzeja čine:

- Zgrada u Drnišu,
- Arheološka zbirka Burnum u Puljanima (zajedno s JU NP Krka),
- Župski muzej Gradac u kripti crkve Svete Marije (zajedno sa župom Gradac);

Projekti Muzeja u budućem periodu su:

- *Uređenje stalnog postava muzeja* – ovim strateškim i glavnim projektom muzeja će se ostvariti njegova temeljna funkcija da prikazuje kulturno i povijesno naslijeđe ovog prostora. Financira se iz sredstava Ministarstva i Grada Drniša, kompletno uređenje planira se završiti u roku 4-5 godina.
- *Nastavak istraživanja u Burnumu i arheološkom lokalitetu Trbounje* – istraživanje u Burnumu predstavlja dugogodišnji projekt muzeja, a i najznačajniji je arheološki lokalitet ovog područja. Arheološko nalazište Trbounje koje je značajan ranokršćanski lokalitet i na kojem se trenutno obavlja konzervacija muzej drži vrlo atraktivnim i planira provesti njegovo uređenje (rasvjeta i postavljanje nadstrešnice s jednostavnom konstrukcijom). Obzirom da se u neposrednoj blizini arheološkog lokaliteta u Trbounju nalazi i urušeni rudnik boksita, muzej smatra da bi objedinjavanje ta dva sadržaja bilo logično, a i dobio bi na atraktivnosti i povećanju broja posjetitelja.
- *Povezivanje utvrda na Krki i Čikoli u jedan proizvod* – rijeke Krka i Čikola formirale se u krajoliku područje trokuta koje je omeđeno većim brojem utvrda, a koje su u prošlosti uvijek bile pod vladavinom jednog vladara odnosno obitelji koje su se kroz stoljeća izmjenjivale. U prostoru tog trokuta postoji oko petnaestak sela među kojima postoji komunikacijska mreža puteva i cesta. U planu muzeja je da se ta mreža, makar u jednom dijelu, raščisti i označi te omogući jednostavno kretanje i snalaženje turistima na tom prostoru. Da bi se projekt uspješno realizirao potrebna je suradnja NP Krka, jedinica lokalne samouprave i ostalih dionika koji imaju interesa. Neke dionice te mreže su već uređene poput one između Oklaja i Nečvena u Općini Promina, a uskoro bi trebao biti i uređen pristupni put oko utvrde Nečven. Još jedan dio tog sustava je poučna staza Puljane – Burnum koja je trenutno samo dijelom napravljena, a koja bi uskoro trebala biti dovršena u potpunosti.
- *Uređenje vodenice /mlinice na Čikoli (kraj mosta u Drnišu)* – u sklopu projekta „Razvoj turizma na rubnim dijelovima NP Krka“ u tijeku je obnova mlinice na Čikoli koja se nalazi 150 metara nizvodno od mosta u Drnišu. Rekonstrukcija uključuje obnovu ukupne građevine, eksterijera i interijera. U konačnom obliku mlinica će služiti kao etno postav (u prizemlju) te suvenirnica.
- *Uređenje Gradine u Drnišu* – ideja je da se ovaj dio pretvori u multifunkcionalni prostor sa ljetnom pozornicom, dječjim igralištem te kulturnim i ugostiteljskim sadržajima. Sama gradina bi se ostaklila i unutar nje postavile 4 etaže, a na svakoj od njih bi se postavio određeni sadržaj, a i imale bi i ulogu vidikovca. Trenutno postoji idejni projekt, a potrebno je u dalje raditi na pripremi izvedbene dokumentacije, te pripreme dokumentacije za prijavu na različite izvore sredstava, prvenstveno EU fondove.

Svakako se treba naglasiti da se već u fazi analize pokazalo kako je Gradski muzej Drniš jedan od ključnih potencijala za razvoj kulturnog turizma na ovom području. Kako po svojoj ulozi, ali i projektima u planu, Muzej ima mogućnost značajno doprinijeti unapređenju kvalitete turističke ponude na ovom području. Jedno od ključnih pitanja jest pitanje koje se tiče svih muzejskih ustanova u RH, a to je na koji način još proaktivnije graditi njihovu poziciju i atraktivnost u turizmu kako među domaćim, tako i među stranim posjetiteljima. Ovdje se postavlja pitanje kako Muzej učiniti zbiljskim atraktorom posjeta, odnosno vrijednim i poticajnim doživljajem za goste, kako ga učiniti pristupačnijim (primjerice radnim vremenom koje je prikladnije turistima i izletnicima, pogotovo vikendom ili u poslijepodnevnim satima).

E.5.3.2. Narodna knjižnica Drniš

Narodna knjižnica posjeduje fond od oko 20.000 obrađenih naslova i dnevni i tjedni tisak, te se bavi izdavanjem knjiga i organiziranjem rada u čitaonici. Danas knjižnica različitim programima

(predstavljanje knjiga, susreti s književnicima, predavanja itd.) aktivno sudjeluje u kulturnom životu grada Drniša. Manifestacije koje knjižnica organizira su:

- *Decoupage radionice* – u suradnji s Udrugom žena sv. Roko organizira dvodnevnu decoupage radionicu na kojoj se izrađuju decoupage tehnikom (ukrašavanjem) uporabni predmeti s motivom drniške kape. Na taj način može se dobiti izvorni drniški suvenir. Također, u planu knjižnice i Udruge sv. Roko je i organiziranje niza drugih tematskih decoupage radionica (božićne, uskršnje, dječje) tijekom godine u različitim terminima (prosinac, ožujak, travanj, listopad, studeni).
- *Noć knjige* - manifestacija kojom se afirmira ljubav prema knjizi i čitanju, a kojom se obilježava Svjetski dan knjige i autorskih prava (23. travnja). Kako se dan ranije, 22. travnja obilježava i Dan hrvatske knjige, ova dva važna datuma povezuju se u jedinstvenu manifestaciju, u svrhu promicanja knjige, kulture čitanja, autora i izdavaštva. Manifestacije Noć knjige se u RH održava već četvrtu godinu 23. travnja.
- *Obilježavanje Mjeseca hrvatske knjige 2015.* - Organiziranje predstavljanja knjiga, druženja s književnicima, pričaonice za djecu, edukativne radionice, izrada straničnika i dr.

Radno vrijeme knjižnice za korisnike jest ponedjeljkom, srijedom i petkom od 8 - 14 h, utorkom, četvrtkom od 8 - 13 i 15 - 18 h, te subotom od 8 - 12 h. I ovaj kulturni sadržaj mogao bi se aktivnije staviti u službu turizma osmišljavanjem programa i sadržaja za posjetitelje drniškog područja.

E.5.3.3. Pučko otvoreno učilište Drniš

POU Drniš je gradska ustanova Grada Drniša osnovana 1968. godine. Sjedište je u Drnišu, Kralja Zvonimira 8. Osim edukativne djelatnosti ima i kulturno-umjetničku funkciju. Ustanova ima (u sklopu Doma kulture) kino – kazališnu dvoranu u izgradnji, kapaciteta 400 mjesta. Pri Pučkom otvorenom učilištu Drniš djeluje kazališna družina „Mali meštar“ koja okuplja 30 mladih glumaca koji tri puta tjedno uče „na maloj glumačkoj akademiji“ u dvorani Doma kulture u Drnišu. Kvalitetu rada „Malog meštra“ je prepoznalo i Ministarstvo kulture RH, te svake godine i financijski podupire njihov rad, što je veliko priznanje za mlade drniške glumce.

Učilište u suradnji s još nekim institucijama u kulturi organizira niz manifestacija poput:

- „*Večeri pasionske baštine*“ – kulturno-vjerska manifestacija na kojoj sudjeluje niz gostujućih i domaćih izvođača. Ovim programima nastoji se prikazati bogatstvo pasionskih napjeva i običaja u Hrvatskoj, a dio tog kulturnog blaga je zaštićeno i UNESCO. Značaj Pasionских večeri u Drnišu je prepoznalo i ministarstvo kulture RH, te je ovu manifestaciju uvrstilo u redoviti program financijske potpore.
- „*Drniško kulturno ljeto*“ - U sklopu drniškog kulturnog ljeta Pučko otvoreno učilište Drniš svake godine organizira oko 25 programa koji se izvode na ljetnoj pozornici u Drnišu. Tom prigodom izvodi se niz kazališnih predstava. Zastupljeni su program za djecu kao i programi za odrasle.
- „*Jubilate Deo*“ - Već treću godinu Pučko otvoreno učilište Drniš u suradnji sa Gradskim pjevačkim zborom Neuma organizira festival sakralne zvorske glazbe. Ovaj festival se održava u listopada u crkvi Gospe od Ružarija u Drnišu, a sudjeluje 6 zborova.
- „*Martinje*“ - U ovoj manifestaciji stručni žiri ocjenjuje mlada vina vinogradara sa drniškog područja, a u drugom djelu je kulturno umjetnički program uz proglašenje najboljih vina, te druge stručne i zabavne sadržaje.

Sva gore navedena događanja mogu se i trebaju aktivnije staviti u službu razvoja turizma kao dio turističke ponude za posjetitelje, prije svega domaće goste, ali i strance ciljanim nastojanjima njihovog

daljnjeg razvoja i prilagodbe kako formom tako i sadržajem čime bi se povećala njihova ukupna vrijednost kako za izvođače, organizatore, tako i za posjetitelje, ali i cijelu lokalnu zajednicu i gospodarstvo.

Od najvažnijih kulturnih atraktora izvan Drniša izdvaja se crkva Presvetog Otkupitelja u Otavicama (poznatija kao Mauzolej Ivana Meštrovića), Sakralni muzej na Visovcu i Dom kulture u Unešiću.

E.5.3.3. Crkva Presvetog Otkupitelja

Crkva Presvetog Otkupitelja u Otavicama dio je mreže Muzeja Ivana Meštrovića, koji su posvećeni očuvanju, istraživanju i promicanju djela i života Ivana Meštrovića (1883, Vrpolje, Hrvatska – 1962, South Bend, Indiana, USA), jednog od najistaknutijih hrvatskih umjetnika prve polovice 20. stoljeća, koji je djelovao kao kipar, slikar, arhitekt i pisac. Zahvaljujući njegovoj Darovnici hrvatskome narodu iz 1952. godine, brojna darovana remek djela, impresivna arhitektura i oplemenjeni prostori kojima upravljaju Muzeji Ivana Meštrovića, nalaze se na četiri mjesta; u njegovom domu i atelijeru u Zagrebu, u obiteljskoj vili i obnovljenom renesansom Kaštilcu u Splitu te u Otavicama, rodnome kraju njegove obitelji. Sabor RH 1991. godine donosi Zakon o Fundaciji Ivana Meštrovića i time objedinjuje Darovnicu u jedinstvenu organizaciju s administrativnim sjedištem u Zagrebu. Izmjenom Zakona 2007. Fundacija Ivana Meštrovića preimenuje se u Muzeje Ivana Meštrovića, a administrativno središte seli se u Split.

Kulturno-turistički projekt *U Meštrovićevom rodnom kraju* nastao je kao inicijativa Muzeja Ivana Meštrovića kojom bi se stvorio turistički itinerar (šetnica) u Otavicama, Ružicu i Gradcu postavljanjem interpretacijskih tabli na „*Meštrovićevim lokalitetima*“ (7) i izradom popratnog dvojezičnog vodiča, uz postavljanje smeđe turističke signalizacije. Projekt je ostvaren sredstvima Hrvatske turističke zajednice, Turističke zajednice šibensko-kninske županije, Muzeja Ivana Meštrovića i Općine Ružić, u suradnji s Gradskim muzejom Drniš.

Radno vrijeme za obilazak Crkve je u razdoblju od 2.5.–30.9. od utorka do nedjelje od 9 – 19 h, a u razdoblju od 1.10.–30.4. od utorka do subote od 9 – 16 h, te nedjeljom od 10 – 15 h.

Odrasli	15 kn
Učenici, studenti, umirovljenici	10 kn
Obiteljska (za obitelj s djecom mlađom od 15 godina)	50 kn
Vodstvo informatora (uz najavu)	100 kn
Vodstvo kustosa (uz najavu)	400 kn

Tablica 13 - Cijene ulaznica za obilazak Crkve Presvetog Otkupitelja

U sklopu muzeja, u podnožju brežuljka, djeluje i muzejska prodavaonica u kojoj se mogu kupiti knjige, katalozi, plakati, razglednice, suveniri inspirirani Meštrovićem i njegovom umjetnošću. Muzejska prodavaonica radi sukladno radnom vremenu muzeja.

Jasno je da ovaj dio kulturne baštine ima značajan potencijal kako u liku i djelu velikog kipara Ivana Meštrovića čiji brend nije dovoljno kapitaliziran u ovome prostoru, tako i u ponudi inovativnih sadržaja kreativnog i kulturnog turizma koji se mogu nadograditi na ovaj brend. Za ovu svrhu bilo bi potrebno u drugom dijelu razrade turističkog proizvoda aktivno uključiti relevantne dionike te napraviti odgovarajući akcijski plan.

E.5.3.4. Muzejska zbirka franjevačkog samostana Visovac

Visovačka muzejska zbirka u vlasništvu je Rimokatoličke crkve, Franjevačkog samostana na Visovcu. Sadrži vrijedne etnografske, numizmatičke i crkvene predmete, knjige, nakit, medalje i pinakoteku. Od slika svakako treba spomenuti Gospu Visovačku koja je zasigurno jedna od najpoznatijih i najštovanijih Gospinih slika u Dalmaciji. Od četiri slike Gospe Visovačke (jedna je na oltaru u crkvi, dvije nisu na Visovcu, dok je četvrta u zbirci), ova u zbirci je najstarija, iz 1576. godine. Od slika treba spomenuti i veliku sliku Krunjenje Gospino iz 18. stoljeća. Od crkvenog posuđa tu je vrlo vrijedno i staro ophodno raspelo iz 14. stoljeća, vjerojatno domaći rad, pokaznica iz 16. st., te srebrni pozlaćeni kalež iz 16. stoljeća, a tu su i mnogobrojni drugi srebrni radovi uglavnom djela venecijanskih radionica 17. i 18. stoljeća. Izloženo je i nešto crkvenoga ruha uglavnom iz 18. st. Vrlo vrijedan dio izložbe su knjige i rukopisi među kojima su rječnici, gramatike, župne matice, časoslovi, turske isprave i sl. Interesantni su časoslov pisan bosančicom, glagoljski brevijar i inkunabule. Nadležna osoba za obilaske je fra Mate Gverić, gvardijan. Radno vrijeme za posjet je ljeti (1.4. - 31.10.) od ponedjeljka do petka od 10 - 16 h.¹³

E.5.3.5. Dom kulture Unešić

Dom kulture Unešić ima kapacitet oko 300 sjedećih i oko 600 stojećih mjesta. Ima binu, prostor za kino projektor, WC-ove i dr. Dom je nekoliko puta i obnavljan, pod je od laminata, s 3 velike stropne klime, stolovima i stolicama. Do Domovinskog rata u njemu su se uglavnom održavali glazbeni koncerti (Mišo Kovač, Prljavo Kazalište ...), a sada se u njemu održavaju sjednice općinskog vijeća, promocije knjiga i filmova, razne priredbe, Božićni koncert KUU Zvona Zagore i prijatelja i ostalo. Trenutni kontakti su samo načelnik i zamjenik načelnika.

U kontekstu razvoja turizma, ove lokacije treba razmotriti kao potencijal za razvoj turističkih događanja (koncerata, priredbi, izložbi, itd.), te posebice izvidjeti interes, mogućnosti i uvjete korištenja istih u takve svrhe.

Očuvanje tradicije i kulturne baštine provodi se kroz niz manifestacija koje organizira Grad Drniš bilo samostalno, ili u suradnji u s TZ Drniš ili drugim ustanovama i udrugama, a to su:

Drniško kulturno ljeto koje predstavlja jedinstvenu ponudu svih ljetnih kulturnih manifestacija i događanja u gradu Drnišu. Na brojnim lokacijama na području Grada i okolnih mjesta i naselja, održavaju se raznolike kulturne i druge priredbe. Koncerti, izložbe, kazališne predstave, filmske projekcije, sportski susreti, te mnoštvo raznovrsnih drugih kulturnih i drugih društvenih zbivanja objedinjenih nazivom „Drniško kulturno ljeto“, svjedoče o kulturnom bogatstvu drniškoga kraja, osobito tijekom tri ljetna mjeseca.

Po uzoru na brojne druge općine, gradove i županije, s ciljem oformljivanja jedinstvenog kalendara događanja, Grad Drniš kao pokretač inicijative objedinjavanja informacija o svim događanjima na području Grada Drniša na jednom mjestu, poziva sve zainteresirane fizičke i pravne osobe (udruge, ustanove, trgovačka društava, športska društava, obrtnike, nositelje samostalnih djelatnosti, i dr.) koje svojim djelovanjem doprinose kulturnom, edukativnom, umjetničkom, društvenom, športskom ili nekom drugom sličnom sadržaju (kao što su npr. izložbe, turniri, koncerti, gastro ponude, književne

¹³<http://hvm.mdc.hr/muzejska-zbirka-franjevackog-samostana-visovac,34/hr/crkvene-zbirke/> (21.4.2015.)

večeri, radionice, obilježavanje blagdana i neradnih dana, natjecanja, zabavni programi i drugo), da dostave popis svih događanja koja će organizirati tijekom godine.¹⁴

Ostala važna događanja koja se posebice trebaju staviti u funkciju razvoja turizma su:

- Tradicionalni i novi sajmovi i festivali (primjerice prvi Međunarodni sajam/festival pršuta u Drnišu koji je organiziran 2015.g. od 5.-6. rujna organiziran u suradnji sa Šibensko-kninskom županijom i Udrugom drniških pršutara, Festival sira trećeg petka u lipnju)
- Jubilate Deo – festival zbarske duhovne glazbe s nastupima zborova (u listopadu)
- Festival dobrog zvuka Drniš (koji se održava u srpnju i kolovožu)
- Burnumske ide i druga događanja na Burnumu tijekom ljeta
- Susreti amaterskih klapa i sl.

Sva ova događanja trebaju se razmotriti i razraditi u svjetlu nastojanja unapređenja ukupne ponude turističkih programa i sadržaja te ih sustavno razvijati kako bi se kvalitetom i obujmom ponude mogla na pravi način uklopiti u ostale turističke sadržaje ciljanog područja.

E.5.4. Civilni sektor

Civilni sektor predstavlja skupine građana koji promoviraju pojedinačne interese i dobrobit zajednice u vidu raznih udruga i oblika organizacija i inicijativa, prvenstveno putem volonterskog angažmana. Na širem drniškom području djeluje znatan broj subjekata iz civilnog sektora, raspoređenih prema gradovima/općinama.

E.5.4.1. Civilni sektor u Drnišu

U Drnišu djeluju sljedeće organizacije civilnog društva:

- **Kulturno-umjetnička udruga "Miljevci" Drinovci** - okuplja oko 30-ak građana koji se bave glazbom, folklorom, glumom i recitiranjem, promicanjem i unapređivanjem glazbene i folklorne umjetnosti sedam miljevačkih sela, organiziranjem kulturnih manifestacija na području Županije, strukovnim povezivanjem i stručnim usavršavanjem članova, sudjelovanjem na smotrama i natjecanjima u Republici Hrvatskoj i inozemstvu te ostalim djelatnostima utvrđenim odredbom članka 13. Statuta Udruge. Udruga aktivno sudjeluje u turističkoj promociji Miljevaca kroz manifestacije:
 - *Miljevačke užance* - Sudjeluju KUD-ovi s područja općina Drniš, Ružić, Unešić, Promina, te šire dinarske zone (KUD Promina Oklaj, KUU Zvona Zagore, Etno udruga Petrovo Polje, KUD sv. Ilija Kljaci) te unutrašnjosti Hrvatske (Karlovac, Slavonija - Đakovo, Zagrebačka županija, te 2015. godine Ivanićgrad). Manifestacija je jednodnevna, večernji nastup od 90 min.
 - *Festival ojkavice* - Cjelovečernji nastup muških pjevačkih skupina, sa šireg područja dalmatinske zagore. Ukupan broj izvođača kreće se između 12 i 13. Festival je natjecateljskog karaktera. Ocjenjivačko povjerenstvo broji 5 članova gdje se ocjenjuje izvornost pjevanja, izvornost narodnih nošnji, kao i ukupan dojam pjevačke skupine.
- **Gradski puhački orkestar - Drniš** okuplja oko 40-ak članova, a aktivno djeluje punih 150 godina. Udruga se bavi uvježbavanjem glazbenog programa za nastupe na koncertima, susretima, smotrama, i takmičenjima puhačkih orkestara. Orkestar okuplja građane i angažira ih kroz niz

¹⁴ Grad Drniš - Javni poziv za prijavu manifestacija u svrhu oformljivanja jedinstvenog kalendara događanja tijekom „Drniškog kulturnog ljeta 2015.“

glazbenih aktivnosti, sudjeluje s Gradom Drnišom i brojnim drugim udrugama iz područja kulture propagirajući narodnu nošnju drniškog kraja.

- **Lovačko društvo "Kamenjarka " Drniš** je najveće lovačko društvo s ovog područja (oko 320 članova i 60 pridruženih). Društvo se bavi čuvanjem, zaštitom, uzgojem i korištenje divljači sukladno Zakonu o lovstvu, gospodarenjem lovištem, zaštitom prirode i ljudskog okoliša, te brigom o ostalim životinjskim vrstama u lovištu. LD Kamenjarka je u postupku ishođenja dozvole od strane Državnog ureda za upravljanje državnom imovinom za uređenje prostora na lokaciji bivše vojarne u naselju Trbounje veličine 500 m² i 6 ha dodatne okolne površine. Investicija uključuje uređenje streljane međunarodnog karaktera, lovačkog doma sa sobama i prostorima za pse. Realizacijom te investicije stvorili bi se uvjeti razvoj lovnog turizma odnosno lova na pernatu divljač.
- **Tamburaški orkestar Krste Odak Drniš** bavi se strukovnim povezivanjem i stručnim usavršavanjem članova te organiziranje kulturnih manifestacija u gradu. Okuplja sudionike različite dobi, od osnovne škole do fakulteta, a repertoar uključuje klasičnu i narodnu glazbu. Društvo posjeduje vlastite instrumente i u mogućnosti je svirati program od ukupno sat vremena.
- **Planinarsko društvo "Promina"** broji oko 100 članova odnosno educiranih planinara od kojih su neki u HGSS-u i u vodičkoj službi, a znatan broj je onih koji mogu biti visokovrijedan resurs i u turističkom smislu. Društvo radi na razvijanju i stvaranju uvjeta za razvoj ukupne planinarske djelatnosti kroz organizaciju izleta, susreta, sletova, pohoda, ekspedicija, logorovanja, planinarskih natjecanja i drugih manifestacija. Osim toga, društvo je aktivno na izgradnji, obilježavanju, čuvanju i održavanju planinarskih staza, putova, transverzala i vezanih putova. PD Promina sudjeluje u unaprjeđenju turističke ponude organiziranjem planinskih i trekking utrka (u 2015. god 2 utrke s više od 200 sudionika), speleoloških istraživanja, planinarske škole. Društvo i dalje u budućnosti može doprinijeti razvoju turizma aktivnostima koje su vezane za planinu Prominu (izrdom smjerova poučnih staza, penjačkih smjerova, dovršetak botaničkog vrta, održavanje planinarske kuće, izradom smeđe signalizacije, izdavanjem nove planinarsko turističke karte te organizacijom različitih vrsta jednodnevnih i višednevnih izleta).
 - *ProminaTrek Drniš* je prvi puta u 2014. godini organizirano trekersko natjecanje na Promini koje je dio šireg proljetnog trekking kupa, a uključuje utrke na Mosoru, Poljičkim planinama i Dinari. Start utrke je iz samog centra Drniša, odakle su natjecatelji krenuli prema Promini, odnosno cilju utrke ispred planinarskog doma. Za sudjelovanje se putem on-line prijave na internetskoj stranici društva prijavilo preko 150 što iskusnih natjecatelja što rekreativaca, planinara, treкера i ljubitelja prirode iz cijele Hrvatske, BiH i Crne Gore. Utrka je podijeljena u dvije kategorije i odvijala se na dvije odvojene staze. Rekreativna kategorija namijenjena je šetačima, rekreativcima, obiteljima, djeci i svima onima koji se žele okušati u trekingu.
- **Gradski pjevački zbor "Neuma"** okuplja oko 20-ak članova, a bavi se razvojem i poticanjem zbornskog pjevanja, promocijom razvoja zbornske glazbe te surađuje s ostalim lokalnim zborovima. Članovi zbora aktivno sudjeluju na koncertima izvan Drniša, kao i u samom gradu, kroz niz manifestacija. Posebice ističemo:
 - 3. Festival zbornske duhovne glazbe „Jubilate Deo“ - već treću godinu Pučko otvoreno učilište Drniš u suradnji sa Gradskim pjevačkim zborom „Neuma“ organizira festival sakralne zbornske glazbe. Ovaj festival se održava u listopada u crkvi Gospe od Ružarija u Drnišu, a sudjeluje 6 zborova. Ovaj festival je izuzetno dobro prihvaćen.
- **Kinološko društvo "Drniš"** osnovano je 1976. godine. Trenutno je u udruzi oko 40 članova od kojih neki imaju vlastite uzgajivačnice autohtonih (istarski kratkodlaki gonič i posavski gonič) i ostalih pasmina, a najviše se bave lovnom kinologijom. Aktivnosti udruge podrazumijevaju brigu o pojilicama za prehranu jarebica i druge vrste divljači, sadnju ratarskih kultura u svrhu održavanja boniteta, organiziranje kinoloških manifestacija te u posljednje vrijeme i izložbenom kinologijom.

Sve manifestacije društvo organizira samostalno, a za njihovo daljnje unaprjeđenje nužno je osigurati veća sredstva od sponzora i pokrovitelja.

- Međunarodna utakmica pasa ptičara – održava se dva puta godišnje u jesenskom i proljetnom terminu, a točni datumi podešavaju se iz godine u godinu. U utakmici na poljsku jarebicu sudjeluju kontinentalni i otočni psi ptičari (po 5 dana svaki što je ukupno trajanje manifestacije od 20 dana na godišnjoj razini). Jarebice se ne odstreljuju već je naglasak isključivo na pronalasku te time uvježbavanju pasa te njihovom rangiranju.
- Državna utakmica na divlju svinju pasa goniča glasnog gona – održava se uvijek u proljetnom terminu (najčešće travanj). Organizira se na način da se u gateru na planini Promini, lokalitet Liluša, pusti divlja svinja za kojom tragaju psi. Manifestacija traje 1 do 2 dana ovisno o tome da li se dan prije utakmice provodi test prirođenih osobina koji je nužan, ali njegovo održavanje nije obavezno dan prije utakmice.
- Državna utakmica pasa goniča na zeca – organizira se dva puta godišnje, u veljači i rujnu, a prije utakmice je također potrebno odraditi test prirođenih osobina koji je nužan preduvjet za nastup na utakmici.
- Izložba u ljepoti pasa – organizira se u kolovozu na blagdan Svetog Roka, drniškog sveca zaštitnika. Izložba traje samo jedan dan. Udruga ima nakanu da ova manifestacija postane međunarodna, međutim za dostizanje tog ranga su potrebna veća financijska sredstva koja ne mogu osigurati od članarina i pristojbi za natjecanje, a koja su nužna da bi se osigurali međunarodni nepristrani suci kao preduvjet za dostizanje višeg ranga.

Društvo ima potrebu za osiguranjem povoljnijih infrastrukturnih uvjeta za rad (adekvatne prostorije izmještene iz grada, traktor za sadnju ratarskih kultura u svrhu održavanja staništa pojedinih lovnih vrsta) te veća financijska sredstva za podizanje manifestacija koje organiziraju na višu razinu.

Ostale udruge i društva sa područja Grada Drniša:

- *Udruga „Žena“*
- *Udruga žena "Sveti Roko"*
- *Udruga žena "Sveta Barbara"*
- *Liga protiv raka grada Drniša*
- *Gradska udruga umirovljenika Drniš*
- *Moto-klub "Lynx" Drniš*
- *Miljevački sabor*
- *Udruga proizvođača drniškog pršuta*
- *Zavičajna zajednica Drniša i prijatelja drniškog kraja*
- *Ogranak Matice hrvatske Drniš*
- *Udruga vinogradara "Debit"*
- *Vokalno-instrumentalni sastav "Drniš"*
- *Dobrovoljno vatrogasno društvo "Drniš"*
- *Klub dobrovoljnih darivatelja krvi "Sveti Roko"*
- *Udruga hrvatskih vojnih invalida domovinskog rata Drniš*
- *Hrvatski crveni križ gradsko društvo crvenog križa Drniš*
- *Udruga hrvatskih branitelja liječenih od posttraumatskog stresnog poremećaja Sv. Roko Drniš*
- *Lovačko društvo "Jarebica" Siverić*
- *Udruga za promicanje kulturnog identiteta "Dernis"*

E.5.4.2. Civilni sektor u Promini

U Općini Promini ističemo sljedeće udruge:

- **Kulturno-umjetnička udruga "Promina"** okuplja građane koji se bave glazbom, folklorom, glumom i recitiranjem; promiče i unapređuje glazbene i folklorne umjetnosti, organizira kulturne manifestacije na području Županije, strukovno povezivanje, te stručno usavršavanje članova, sudjeluje na smotrama i natjecanjima u Republici Hrvatskoj i inozemstvu; te ostale djelatnosti utvrđene odredbom članka 13. Statuta Udruge. Udruga organizira sljedeće manifestacije:
 - **Križni put Prominom** – nova ideja realizirana po prvi put 2014. godine u suradnji sa župom sv. Mihovila. Cilj je bio obići sve crkve u Promini koje su postaje križnog puta dugog 26 km.
 - **Čuvari Kristova groba** – narodni običaj i tradicija duga preko 100 godina. Odvija se svake godine paralelno sa crkvenim događanjima (Sv. misama, procesijom). Župa sv. Mihovila zajedno sa KUU Promina 2020. godine ugošćuje Festival žudija (čuvara Kristova groba).
 - **Prominske igre** – udruga organizira zajedno sa Općinom Promina, udrugom „Šport za sve“ i udrugom vinara. Skup tradicionalnih prominskih igara koje se odigravaju prvoga svibnja već 61 godinu. Na igrama mogu sudjelovati samo natjecatelji koji žive u Promini ili su podrijetlom iz Promine. U večernjim satima zabavni program uz gostovanje poznatih pjevača sa HR estrade i gostujućih folklornih sastava.

Ostale udruge i društva s područja Općine Promina:

- *Lovačko društvo "Promina" Oklaj*
- *Dobrovoljno vatrogasno društvo "Promina"*
- *Udruga za razvoj mliječnog ovčarstva Oklaj*
- *Udruga ovčara i kozara Promina*
- *Mladež Promine*
- *Kuglački klub "Promina"*
- *Društvo športske rekreacije "Šport za sve"*

E.5.4.3. Civilni sektor u Ružić

U Ružiću, aktivne su sljedeće udruge:

- **Etno udruga "Petrovo polje"** osnovana je s ciljem svekolikog razvoja i unaprjeđenja općine Ružić, posebice potičući svoje članove da rade na obnovi i oživljavanju narodnih običaja i tradicije petropoljskih naselja. Jak naglasak stavljen je i na promicanje ekološke spoznaje o potrebi očuvanja prirode i čovjekova okoliša kao najviših vrednota, brizi o uređenju, oživljavanju, te stvaranju uvjeta za kvalitetniji život, obnovi i prezentaciji prirodnih, povijesnih i kulturnih vrijednosti te animiranju i uključivanju mladog stanovništva i djece. U udruhu je uključeno oko 70 aktivnih članova, a od resursa ima desetak nošnji. Prvi značajniji projekt udruge bila je organizacija proslave Dana općine Ružić – blagdana Male Gospe – koja je održana 5. rujna 2009. Udruga je dobila sredstva za dva tkalačka stana pokreću radionicu tijekom 2015. godine.
- **Kulturno umjetničko društvo "Naši korjeni"** je osnovano 2014. godine, broji oko 65 članova, a bavi se promocijom narodnih nošnji, pjesmi, plesova župe Kljaci, ojkavice, treskavice, narodnog kola i dipli. Udruga posjeduje 30-ak kompletnih muških i ženskih narodnih nošnji, diple itd.

Ostale udruge i društva sa područja Općine Ružić:

- *Udruga pčelara "Čikola Ružić"*

- *Dobrovoljno vatrogasno društvo "Ružić"*
- *Lovačka udruga "Sokol"*
- *Udruga "Buzov i prijatelji"*
- *Moseć u mom srcu*
- *Kulturno-umjetničko društvo "Sveti Ilija" Kljaci*

E.5.4.3. Civilni sektor u Unešiću

U Unešiću djeluju sljedeće udruge građana:

- **Kulturno-umjetnička udruga "Zvona Zagore" Mirlović Zagora** predstavlja žarište kulturnih zbivanja vezanih prije svega uz njegovanje folklor narodnih običaja, pjesama, plesova i etnografskog blaga mirlovačkog kraja. Udruga svoje ciljeve ostvaruje kroz okupljanje građana, a naročito mladeži koja njeguje i bavi se folklorom, pučkim pjevanjem, dramskim aktivnostima i skupljanjem starina za etnografsku zbirku, razvijanje interesa i ljubavi za amaterski rad i druženje kroz kulturne djelatnosti, promicanje i unapređivanje folklorne, glazbene i dramske umjetnosti, obogaćivanje etnografskih sadržaja, sudjelovanje na manifestacijama i kulturnim priredbama na lokalnoj, općinskoj, državnoj i inozemnoj razini te kroz suradnju s drugim sličnim udrugama i društvima u zemlji i inozemstvu. Udruga posjeduje vlastitu izvornu nošnju.
- **Udruga Kampanel 1861** osnovana je 2007. godine u Koprnu, a danas broji 80 članova. Temeljni ciljevi su poticanje očuvanje i razvoja Dalmatinske zagore te poticanje i provođenje inicijative za napredak i boljitak mjesta Koprno. Udruga iskazuje interes za sudjelovanje u razvoju turizma kroz sugeriranja konkretnih prijedloga razvoja turizma na svom području te sudjelujući u odborima i organizacijama koje vrše turističku promociju.

Aktivnosti udruge su:

- Vođenje i promocija manifestacija „Oživimo i očuvajmo Zagoru“ , „Prvenstvo Zagore u balotama“, „Užance Zagore Kušaj i slušaj izvorno“
- Okupljanje svih generacija Koprna i prijatelja Dalmatinske Zagore tradicionalno na Uskrs – Drage (sportski susret)
- Eko - etno susreti Sv. Paškal 17.svibnja te sv. Lovre 10. kolovoza(predstavljanje ekoloških proizvoda, stare fotografije vezane uz ovaj kraj, svečane procesije u narodnim nošnjama, druženje uz ojkavicu, šijavicu, klapsku pjesmu)
- Uređenje 5 km šetnice obogaćene sportsko – edukativnim sadržajima sa vidikovcem na Svilanu te na Plandištu, putokazi, koševi za smeće, info panoi, uključujući i čišćenje nelegalnih odlagališta pretvaranjem Koprna u eko zonu u srcu Zagore.
- Obnova jedinog javnog prostora u mjestu (bivše škole) gdje se namjeravaju održavati susreti svih prijatelja Zagore uz izložbe, nastupe kulturno – umjetničkih društava.
- **Udruga sv. Marko** za očuvanje, zaštitu i razvoj kulturne baštine i tradicije iz naselja Vinovo Gornje koja organizira na blagdan sv. Jelene (18. kolovoza) organizira tradicionalni kros i proslavu. U utrkama sudjeluje stotinjak natjecatelja različite dobi, od male djece do najstarijih sudionika, koji se natječu u različitim težinskim kategorijama.

Ostale udruge i društva sa područja Općine Ružić:

- *Udruga uzgajivača ovaca i koza Općine Unešić - "MRKA"*
- *Dobrovoljno vatrogasno društvo "Unešić"*

Tijekom procesa mapiranja, udruge su pokazale veliki interes, ali i odgovarajući kapacitet za aktivno uključanje u turističku ponudu prostora, te će njihov doprinos u kreiranju turističke ponude i proizvoda biti posebno razmotren i najvećoj mjeri uključen u ciljeve i akcijski plan.

E.5.5. Sport

Na ciljanom području djeluje niz sportsko-rekreacijskih društava, ponajviše na području Drniša, njih 13:

- Drniški omladinski športski klub nogometni klub "DOŠK",
- Malonogometni klub "Oluja",
- Karate klub "Drniš",
- Karate klub "Miljevci",
- Športsko rekreativno društvo "Miljevci",
- Košarkaški klub "Petar Svačić" - Miljevci,
- Kickboxing klub "Drniš",
- Športsko-rekreativno društvo "Promona" Siverić,
- Športsko rekreativno društvo Radonić Živkovići,
- Društvo športske rekreacije "Šport za sve" Kadina Glavica,
- Športsko-rekreativno društvo "Hrvatski vitez Niko Cigić" Pakovo Selo,
- Nogometni klub "Rudar" Siverić i
- Košarkaški klub "DOŠK".

Nositelji sportske aktivnosti u na području Općine Promina su udruge: Društvo športske rekreacije "Šport za sve" i Kuglački klub "Promina".

Općina Ružić središte je malonogometne djelatnosti, s čak tri aktivna kluba: MNK Svilaja Mirlović Polje, MNK Otavice i MNK Kljaci.

Najveći ponos i prepoznatljiv brend Unešića je NK Zagora, a na području Općine aktivan je i MNK Mirlović Zagora.

E.6. Infrastruktura

Dobra infrastruktura temelj je kvalitete života stanovnika i neophodan preduvjet gospodarskog, a posebice i turističkog razvoja određenog područja.

E.6.1. Prometna infrastruktura

Križišni prometni položaj između jugoistočne Like, zapadne Bosne i jadranskog primorja, obrambeni položaj na rubu plodnog polja te obilje pitke vode uvjetovalo je rano formiranje ljudskih naseobina i ranu izgradnju prometne infrastrukture. Osnova kvalitetne prometne povezanosti drniške regije s priobaljem i zaobaljem osnovana je na cestovnoj i željezničkoj infrastrukturi.

E.6.1.1. Cestovna infrastruktura

Drniški prostor važno je prometno križište i strateško čvorište, udaljeno od državnih, županijskih i lokalnih cesta najviše 10 – 18 km, a od šireg gravitacijskog područja tek 25 km. Ukupna duljina cestovne infrastrukture na istraživanom području iznosi 560,5 km.

Tip ceste	Duljina (km)
Državna	41,95
Županijska	181,87
Lokalna	118,11
Neklasificirana	218,51
UKUPNO	560,5

Izvor: Županijska uprava za ceste na području Šibensko-kninske županije

Tablica 14 – tipovi cesta na ciljanom području Plana

Najvažnija prometnica koja prolazi drniškim krajem je državna cesta granični prijelaz Strmica-Knin - Drniš - Šibenik (D-33), koja se spaja na glavne nacionalne prometne pravce: Jadransku turističku cestu (D-8) i autocestu A-1, što predstavlja ogromnu razvojnu prednost, obzirom na znatan porast broja turista koji u Hrvatsku dolaze vlastitim automobilom (više od 90%)¹⁵. Za prosperitetni i kvalitetniji razvoj turizma drniškog kraja od ogromnog bi značaja bila realizacija izgradnje planirane brze ceste Šibenik – Drniš – Knin – granica BiH, no projekt se tek nalazi u fazi izrade idejne dokumentacije.

Posebno vrijedan resurs za budući razvoj cikloturizma, pješačenje i razvoj raznih enduro sportova predstavljaju **lokalne i neklasificirane ceste**, koje povezuju različite sadržaje i atrakcije, a čija ukupna duljina na istraživanom području iznosi 336,62 km. S druge strane, ozbiljan problem predstavlja njihova neadekvatna tehnička opremljenost, neprimjerena vertikalna i horizontalna signalizacija kao ni sigurnosni status, ne zadovoljavajući elementarne tehničke uvjete. Razlog tome djelomično leži i u činjenici kako navedene ceste nisu pod nadležnošću Županijskih cesta, već jedinica lokalne samouprave, stoga ulaganja u obnovu i rekonstrukciju, obzirom na perifernost cesta i slab protok vozila, nisu na zadovoljavajućoj razini. Sve jedinice lokalne samouprave na ciljanom području ovom bi problemu trebale pristupiti sustavno i koordinirano ukoliko žele iskoristiti komparativne prednosti prostora i doprinijeti održivom i dinamičnom razvoju ne samo turizma, već i gospodarstva i društva.

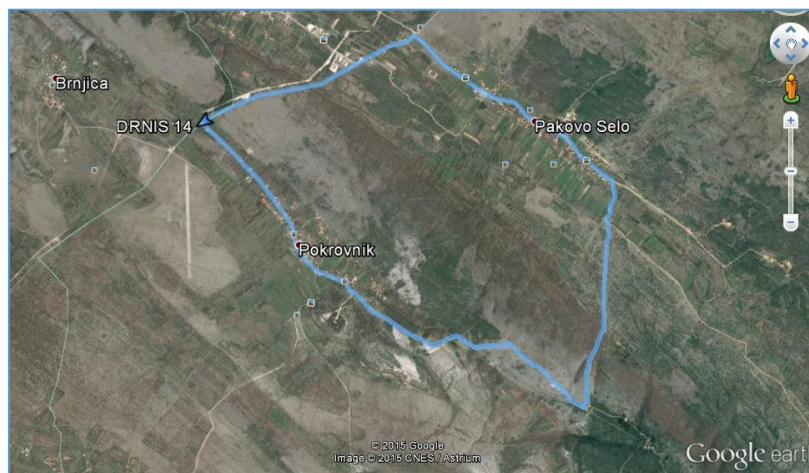
Međutim, razgranata mreža lokalnih cesta, poljskih i protupožarnih šumskih putova predstavlja vrijedan prostorni resurs za razvoj posebnih oblika turizma poput cikloturizma. Drniški kraj, zahvaljujući svojoj vertikalnoj reljefnoj raznolikosti, gdje se na relativno malom području izmjenjuju planinski tereni (Promina, Svilaja, Moseć), široka krška zaravan Miljevaca, nizinski krajolik Petrova i okolnih manjih krških polja te privlačni putovi i staze uz Čikolu i Krku, ima izrazito velik potencijal za razvoj ovog vida turizma. Obzirom da je TZ Grada Drniša, odabrana od strane Hrvatske turističke zajednice kao PPS destinacija (koncept podrazumijeva razvoj i promociju atraktivne i konkurentne destinacijske ponude s dodanom vrijednošću u razdoblju pred i posezone), uz promociju gastro- i eno-turizma, cikloturizam je izdvojen kao jedan od strateških elemenata promocije i razvoja turističke djelatnosti na području TZ Drniš.

Trenutno na lokalnom području postoje tek dvije označene biciklističke staze koje, međutim, nisu u potpunosti adekvatno označene i nemaju kompletnu uporabno-projektnu dokumentaciju, prvenstveno u vidu izostanka detaljne geodetske podloge. Biciklistička staza Pokrovnik - Pakovo Selo duga je 10,9 km, dijelom je na asfaltnoj podlozi, a dijelom na makadamu, te se ubraja u manje zahtjevne

¹⁵Zajednički projekt ukupnoga razvoja Grada Drniša i Općine Promina, Općine Ružić, Općine Tisno, Općine Pirovac, Općine Murter -Kornati, 2006.

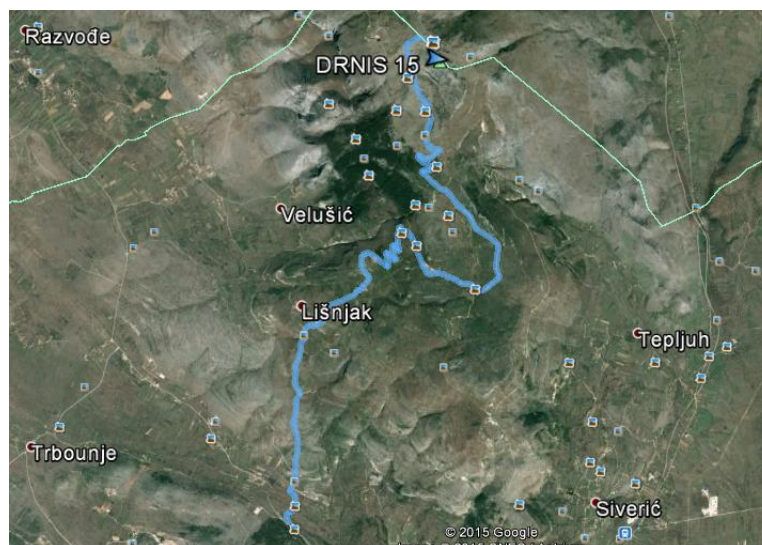
staze. Na ruti postoje oznake, ali su zbog devastacije neke uništene ili okrenute u krivom smjeru pa je potreban oprez kod vožnje, posebice zbog prometnosti asfaltirane dionice.

Biciklistička staza *Vrh Promine* duga je oko 11,4 km, a visinska razlika iznosi 750 metara. Polazna točka staze nalazi se na cesti Drniš - Oklaj kod skretanja za selo Lišnjak. Vozi se u prvom dijelu staze asfaltom a potom makadamom. Zbog zahtjevnog uspona i spusta, staza je izuzetno teška i traži dobru fizičku pripremljenost, a posebnu opasnost predstavlja minski sumnjiv teren u okolici staze, stoga se ne preporučuje skretanje s makadama ili obilježenih planinarskih putova. Obzirom da je Promina poznata po čestim i iznenadnim promjenama vremenskih prilika, posebnu pažnju valja obratiti na vremensko-klimatske prilike prilikom pripreme za vožnju. U tom smislu, potrebno je razraditi i koncept skloništa za cikloturiste ravnomjernog raspoređenih uzduž staze.

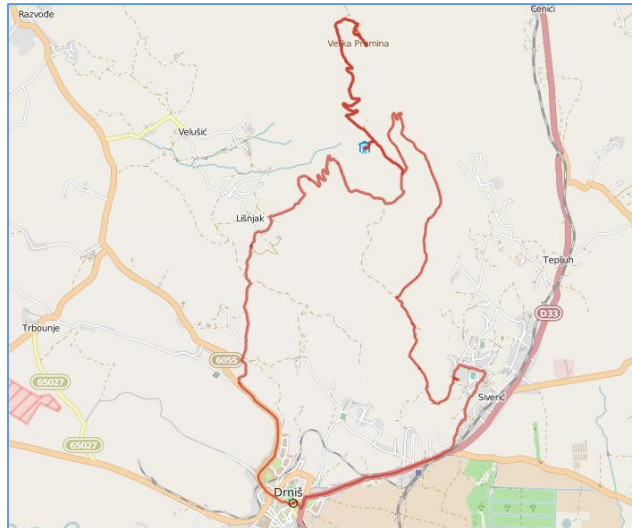

Slika 28 - Biciklistička staza Pokrovnik - Pakovo Selo

Biciklistička staza "Vrh Promine" dio je biciklističke staze "Promina" koja osim uspona iz Drniša na Prominu obuhvaća spuštanje istočnim dijelom planine prema Siveriću i povratak u Drniš. Ukupna duljina staze iznosi 31 km, a oko 90 % staze nalazi se na makadamu dok je tek 10 % na asfaltu. Prema uvriježenim biciklističkim kriterijima za mjerenje zahtjevnosti i težine, staza je, na ljestvici od 1 - 10, obilježena 5. stupnjem težinske kategorije, što znači da je za njeno korištenje potrebna fizička kondicija koja uključuje nekoliko vožnji biciklom tjedno.

Slika 29 - Biciklistička staza „Vrh Promine“

Izvor: <http://www.dinaridetrails.org/staze/promina-drnis-vrh-cavnovka-siveric/>

Slika 30 - Biciklistička staza "Promina"

Iako se čitavim svojim obujmom ne nalazi unutar granica TZ Drniš, biciklistička staza "Krka" neizostavan je čimbenik cikloturizma šireg drniškog područja, obzirom da spaja NP Krku s okolnim Miljevačkim platoom. Duljina staze iznosi 58 km, a na ruti Skradin - Dubravice - Rupe - Visovac - Roški slap - Drinovci - Kanjon Čikole - Goriš - Konjevrate - Tromilja - Skradinski buk - Skradin ukupan uspon iznosi 993 metra. Najveći dio staze je makadam (70%), 20% je asfalt, a 10 % otpada na tzv. single trek (usku stazu širine oko 0,5 metara, idealne za mountain bike tip bicikla). Staza je dosta dinamična, s puno uspona i silaza te je, kao i staza "Promina", klasificirana 5. stupnjem težinske kategorije.

Izvor: <http://www.dinaridetrails.org/staze/nacionalni-park-krka/>

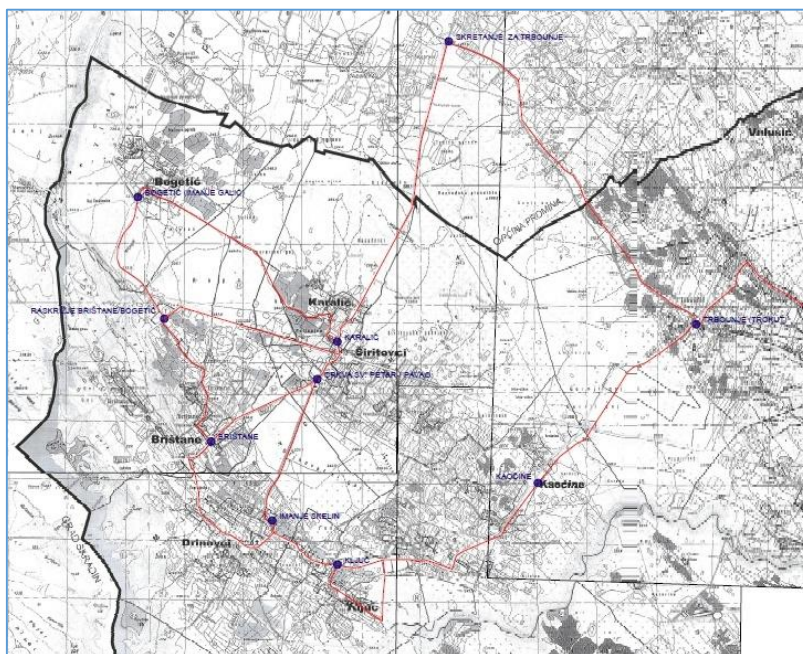
Slika 31 - Biciklistička staza "Krka"

Javna ustanova Razvojna agencija Šibensko-kninske županije, u suradnji s Gradom Drnišom, počela je u sklopu projekta „Razvoj turizma na rubnim područjima NP Krka“ u svibnju 2015. godine s projektom uređenja biciklističke staze "Miljevci", ukupne duljine 47,8 km.

Staza je podijeljena na 12 dionica, a proteže se od naselja Ključ do naselja Širitovci. Početna točka rute je u blizini mjesta Drinovci. Ruta se nastavlja niz makadam nazvan "Ekonomija" prema crkvi sv. Petra i Pavla. Spomenuta crkva je na samom ulazu sela Širitovci gdje se ruta nastavlja na raskrižju. Raskrižje se nalazi 3,5 km od početne točke. Ruta se nastavlja asfaltnim putem do sela Bogatići (do imanja "Galić") koje je smješteno 10 km od početne točke. Iza imanja "Galić" odvojak vodi do špilje i vidikovca prema Roškom slapu, nastvljavajući se niz 9 km dug makadam prema "Foči", raskrsnici smještenoj 20 km od početne točke. Na ovom mjestu, put se dijeli na dvije rute. Jedna ruta slijedi makadam natrag prema selu Širitovci (i prema početnoj točki) što je udaljenost od 10,5 km. Stoga, dužina prve rute je 32,5 km. Druga ruta vodi niz 9 km dugu makadamsku do raskrižja prema Trbounju, zatim se nastavlja 3 km asfaltnom cestom do Rokovih dvora. U blizini ovog stajališta nalazi se "Ranokršćanska bazilika" koja potječe iz 5. st., kao i pet povijesnih bunara. Od Trbounja, ruta prolazi kroz Kaočine i vraća se do Skelina (početne točke). Druga ruta duga je 48 km. Ruta će biti klasificirana kao 1/5 i 2/5 (gdje 5 predstavlja najveći izazov) što je stavlja u grupu lakših ruta. Ruta je uglavnom ravna i nema nekih većih uspona ili spustova.

Slika 32 - Informativna tabla o projektu uređenja biciklističke staze

Slika 33 - Trasa biciklističke staze "Miljevci"

Projektom se predviđa čišćenje staze (neasfaltiranih dijelova) košenjem trave, rezanjem grana i pilanjem manjih grmova i stabala, s neznatnim uređenjem prometnice. Staza je na jednom dijelu obrubljena suhozidom koji će se mjestimice presložiti te dograditi na srušenim dijelovima kamenim elementima iz okoliša. Širina staze nakon uređenja će biti cca 2,5 – 3,0 m. Na prilazima stazi i značajnim raskrižjima predviđeno je postavljanje info – ploča i/ili putokaza. Planirani završetak radova predviđen je tijekom 2016. godine.

E.6.1.2. Željeznička infrastruktura

Razvoj željeznice na području drniškog prostora datira od druge polovice 19. stoljeća, kada je, zbog potreba transporta ugljena prema Šibeniku, 1877. godine izgrađena željeznička pruga Siverić - Perković s ograncima za Šibenik i Split, a 1888. godine napravljen je nastavak pruge do Knina. Razvoj suvremenog Drniša počinje nakon izgradnje željezničkih veza primorja s unutrašnjosti ličkom prugom 1925. godine i unskom prugom 1948. godine. Premda kroz drniško područje prolazi pruga Zagreb-Knin-Drniš-Split, Drniš nije izravno povezan sa županijskim sjedištem, već zasebnom željezničkom linijom preko naselja Perković.

Nažalost, današnji prometno-geografski značaj Drniša znatno je degradiran u odnosu na razdoblje prije Domovinskog rata. Uzroci toga leže u gašenju unske pruge, gubljenju važnosti ličke, uslijed neadekvatne infrastrukturne opremljenosti u suvremenim okvirima putničkog prometa, dislociranjem glavnog cestovnog pravca (autoceste) prema priobalju, kao i izraženim posljedicama ratnih stradanja u Domovinskom ratu.

Danas kroz Drniš, a i kroz cijelo područje nadležnosti TZ Drniš (zonu 1), prolazi samo jedna pruga iz smjera Splita prema Kninu odnosno Zagrebu (tzv. lička pruga). Za dolazak do dva bitna turistička odredišta na obali Šibenika i Zadra, potreban je obilazak preko Perkovića odnosno Knina. Željezničke postaje na ovom području su: Koprno, Cera, Unešić, Planjane, Sedramić, Žitnić, Drniš, Siverić i Tepljuh.

Relacija	Polasci dnevno	Trajanje putovanja
Drniš – Knin	6 (u sezoni 8)	00:18 – 00:26
Drniš – Perković	6 (u sezoni 8)	00:27 – 00:36
Drniš – Šibenik	4	01:07 – 01:42
Drniš – Zadar (preko Knina)	3	02:37 – 02:45
Drniš - Split	2 (u sezoni 4)	01:24 – 01:53
Drniš - Zagreb	2 (u sezoni 4)	04:44 – 06:28

Izvor:<http://www.hzpp.hr/vozni-red?m=743&mp=17> (21.4.2015.)

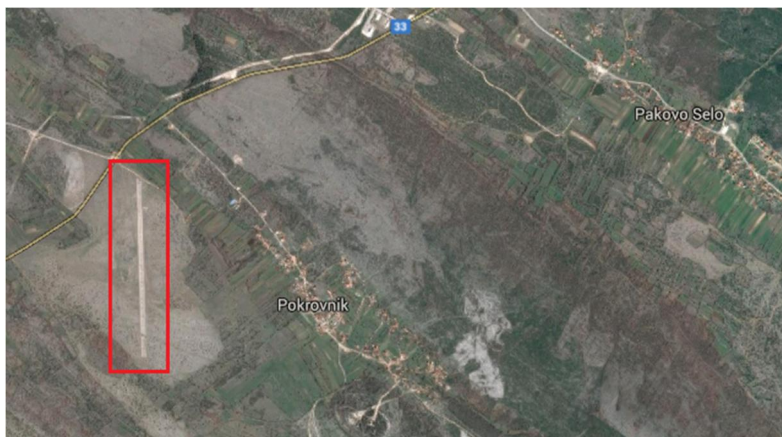
Tablica 15 – Željezničke linije iz Drniša

U posljednje vrijeme predodžba o željezničkom prometu u javnosti ima uglavnom negativne odlike. Karakteriziran je kao nekvalitetan, nepouzdan, nesiguran pa čak i opasan (željeznička nesreća u Rudinama, vijesti o iskakanju vlaka iz šina i sl.). Osim toga, željeznički promet prema trajanju putovanja u potpunosti je nekonkurentan automobilskom prometu osim možda na relaciji Drniš – Knin i Drniš – Perković. Ipak, željeznički promet u mnogim je zemljama pa i u okruženju potaknut posebnim programima turističkih vlakova pa se o ovome može također voditi računa i u planiranju turističke promocije i povezivanja područja s emitivnim tržištima u zemlji i inozemstvu. Nadalje, ovu vrstu prometa i dalje je potrebno uzeti u obzir kao jedini relevantni oblik *javnog prijevoza* na ovom području. Stoga, značajnu skupinu posjetitelja koji se u vrijeme sezone voze vlakom uglavnom „mladi avanturisti“ bez vlastitog prijevoznog sredstva, željni iskustva i mogućnosti upoznavanja prostora.

E.6.1.3. Infrastruktura zračnog prometa

Trenutno na području Šibensko-kninske županije ne postoji zračna luka pa se zračni promet odvija preko zračne luke Split i zračne luke Zadar. Prema Strategiji i Programu prostornog uređenja RH, na području Šibensko-kninske županije predviđena je mogućnost lociranja tercijarne zračne luke 2C kategorije. Na području Grada Drniša nalazi se manji sportski aerodrom koji je tek povremeno u funkciji. Za izgradnju zračne luke predviđena je lokacija Pokrovnik u blizini Drniša, na kojoj su još 1986. provedena istraživanja s pozitivnom ocjenom glede prirodnih osobina položaja i mogućnosti građenja te je navedena u prostornim planovima Šibensko-kninske županije i Grada Drniša. Lokacija zračne luke

smještena je neposredno uz planirani koridor brze ceste i trenutne državne ceste D33 Šibenik – Drniš – Knin – granica BiH. Potrebno je napomenuti da je vlasništvo zemljišta na predviđenoj lokaciji aerodroma u potpunosti u državnom vlasništvu.

Slika 34 - Predviđena lokacija sportskog aerodroma - Pokrovnik

Međutim, prema najnovijoj Strategiji prometnog razvoja RH za razdoblje od 2014. - 2030. godine, zračna luka (kao ni navedena brza cesta i željeznički koridor) nisu uvršteni među strateške razvojne prioritete. Ipak, ovim Planom treba razmotriti mogućnosti koje ova lokacija pruža, u najmanju ruku kao luka za sportsko i turističko zrakoplovstvo te sukladno tome istu eventualno uvrstiti u akcijski plan, posebice stoga što postoje konkretni iskazani interesi dionika za njezino aktiviranje.

E.6.2. Energetska infrastruktura

Korištenje hidroenergetskog potencijala za proizvodnju električne energije u Šibensko-kninskoj županiji ima dugu tradiciju. HE Jaruga na Krki jedna je od deset najstarijih hidroelektrana na svijetu, koja je počela s radom još 1903. godine. Danas na području Županije postoji pet hidroelektrana. Sve hidroelektrane izgrađene su na rijeci Krki, a tri (Miljacka, Roški slap i Jaruga II) nalaze se unutar Nacionalnog parka "Krka".

Napajanje električnom energijom drniškog područja osigurava transformatorska stranica Drniš 110/35/20 (10) kV s priključnim dalekovodom 2x110 kV (Lokalna razvojna strategija LAG Krka 2012.-2014). Učestali prekidi napajanja i pad napona električne energije karakteristični su za šire područje Trbounja, Krički (Drniš) i Čavoglava (Ružić), a osnovni uzrok tome je neadekvatna i zastarjela energetska infrastruktura. Niskonaponska mreža nije obnovljena još od Domovinskog rata. Neka naselja, poput Štikova (na Svilaji) ni do danas nemaju priključak na električnu mrežu.

Prostornim planom Županije među šesnaest potencijalnih lokacija smještaja vjetroelektrana, šest ih se nalazi unutar drniške mikroregije:

- Crni vrh (Općina Unešić),
- Bubrig (Općina Unešić i Grad Drniš),
- Mideno brdo (Općina Unešić i Grad Drniš),
- Vrbnički plato – Mala Promina (Općina Biskupija i Općina Promina),
- Svilaja (Općina Ružić i Grad Drniš) i
- Kozjak – Tutnješina (Grad Drniš, Grad Knin, Općina Biskupija i Općina Kijevo).

Među navedenim projektima, do trenutka prikupljanja podataka u 2015., realizirana je samo izgradnja VE Bubrig, dok su ostale uglavnom u fazi projektnog planiranja ili izrade studije utjecaja na okoliš. Izgradnja brojnih vjetroelektrana na širem drniškom području mogla bi se negativno odraziti na razvoj turističke djelatnosti, prvenstveno zbog narušavanja izvorne vizure krajolika, remećenja ptičjih staništa kao i staništa drugih značajnih i ugroženih vrsta.

Solarna energija ne koristi se u većem postotku, već sporadično kao dodatni izvor u kućanstvima, uslugama, poduzetništvu i sl. Pri tomu je najzastupljenija uporaba termičkih solarnih kolektora za pripremu tople sanitarne vode (vrtić u Drnišu i DOŠK), dok je njihova uporaba za grijanje prostora zanemariva. Obzirom da se radi o područjima od posebne državne skrbi, Fond za zaštitu okoliša i energetska učinkovitost sufinancira 80% poticajne mjere usmjerene na korištenje obnovljivih izvora energije. Prema dostupnim informacijama službe za komunalno gospodarstvo i zaštitu okoliša Grada Drniša u 2015. godini podneseno je devet aplikacijskih zahtjeva za prenamjenu korištenja obnovljivih izvora energije, i to prvenstveno za uporabu peletne sirovine. Prema Prostornom planu Šibensko-kninske županije istraživanjima su predodređena dva potencijalna lokaliteta za smještaj solarnih elektrana, oba na području općine Promina, no do danas konkretne aktivnosti nisu poduzete. Općenito, znatno je zanemarena uporaba fotonaponskih panela za proizvodnju električne energije¹⁶.

Uz autocestu A 1 položen je plinovod i izgrađen UNP/UPP terminal te je moguće očekivati skori priključak šireg šibenskog zaobalja na infrastrukturni sustav.

E.6.3. Telekomunikacijska infrastruktura

Cijelo područje drniške regije pokriveno je telefonskom mrežom, dok se sav fiksni promet odvija preko automatske centrale u gradu Drnišu. Mobilna telefonija također pokriva većinu područja, što je jako važno zbog napretka standarda tehnologije i sve širih potreba turista za svakodnevnim korištenjem multimedijalnih sadržaja. Temeljni nedostatak telekomunikacijskog sustava predstavlja nepotpuni širokopolasni pristup internetu u nekim ruralnim područjima (Oklaju, dijelu Drniša). Ovo je posebice ograničavajuće za razvoj turizma prema posjetiteljima koji zahtijevaju dobru povezanost brzim internetom posebice u okviru turističkih i ugostiteljskih sadržaja što treba svakako obratiti pažnju.

E.6.4. Vodoopskrba

Vodoopskrba drniškog područja bazira se na vodozahvatu "Čikola", sagrađenom krajem 80-tih godina. Instalirani kapaciteti crpki u vodocrpilištu su nominalno oko 240 l/s, dok je u praksi maksimalno 180 l/s jer je jedna crpka uvijek izvan pogona i pretpostavlja se da je djelomično i uzrok sve manjoj količini vode u Čikoli. Uz "Čikolu", postoje i dva manja vodozahvata, "Veliki točak" i "Torak".

Sva naselja općina Promina i Ružić u potpunosti su spojena na vodovodnu mrežu. U Gradu Drnišu jedino naselja Biočić i Miočić nemaju priključak na vodovodnu mrežu, dok u Unešiću još jedino naselja Koprno, Čvrljevo i Gornje Vinovo nemaju priključak na vodovod te stanovništvo koristi bunare i gusterne. Javna odvodnja u je u potpunosti nezadovoljavajuća te se glavnina kućanstava i objekata prilikom odvodnje koristi privatnim septičkim jamama. Javna kanalizacija je izgrađena jedino u gradu Drnišu, gdje je oko 80% kućanstava spojeno na kanalizacijski sustav (2.800 ljudi). Gradska kanalizacija, međutim, nepročišćena se ulijeva dugi niz godina u Čikolu, otječući u podzemlje i stvarajući neugodan miris na samom ulasku u grad. Prostornim planom Grada Drniša za šire gradsko središte predviđen je

¹⁶Razvojna strategija Šibensko - kninske županije 2011. - 2013.

razdjelni sustav odvodnje sa zasebnim zatvorenim kanalizacijskim sustavom za sanitarne vode i odvojenim zasebnim sustavom odvodnje oborinskih voda (zatvorenom ili otvorenom kanalizacijskom mrežom). Godine 2008. izgrađen je kolektor, a planirana je izgradnja uređaja za pročišćavanje otpadnih voda, na obali rijeke Čikole, nedaleko od mosta. Prema podacima iz tvrtke Rad d.o.o. završetak izgradnje pročišćivača planiran je u proljeće 2016. godine.

Rješenje odvodnje oborinskih i otpadnih voda na području drniške regije je naglašen problem jer se vode većinom disponiraju u tlo preko upojnih jama, dok se samo na nekim mjestima prethodno čiste kroz septičke jame. Velik broj divljih odlagališta, obzirom na propusnost krške podloge, predstavlja izrazito opasnu prijetnju vodoopskrbnom sustavu čitavog područja.

Sve prethodno navedeno predstavlja ozbiljan ograničavajući faktor razvoja turizma, ali i cijelog područja u cjelini. Ovo je posebice važno riješiti s obzirom da je vodno bogatstvo jedno od komparativnih prednosti područja, ali bez odgovarajuće infrastrukture, ali i zaštite, isto nema nikakvog razvojnog učinka, a i prijeti mu .

E.6.5. Gospodarenje otpadom

Na širem drniškom području poslove sakupljanja, odvoza i zbrinjavanja komunalnog otpada obavlja Gradska čistoća d.o.o. Drniš, dok na području Općine Promina istu djelatnost obavlja Eko - Promina d.o.o..

Službeno odlagalište Grada Drniša te Općina Ružić i Unešić nalazi se na zapadnom dijelu Moseća, u neposrednoj blizini Drniša. Odlagalište nije u potpunosti uređeno, no koristi se u sustavu službeno organiziranog odvoza otpada od 1970. godine. Na području Grada Drniša ne postoji reciklažno dvorište, a njegova izgradnja planirana je kroz idućih godinu dana.

Otpad iz Općine Promina odvozi se na odlagalište "Dubrave" koje je smješteno u stari napušteni iskop boksitne rude (površinski kop). Unazad desetak godina brojna su napuštena rudarska okna služila kao odlagališta otpada, stoga se i danas na njihovom dnu može pronaći razni otpad, a nerijetko i opasni eksplozivni predmeti¹⁷

Izvor:http://www.pd-promina.hr/index.php?option=com_morfeoshow&task=view&gallery=16

Slika 35 - Eksplozivna naprava na dnu napuštenog rudnika u blizini naselja Marići

¹⁷Plan gospodarenja otpadom Šibensko-kninske županije za razdoblje 2007. - 2015. godine.

Nekontrolirano deponiranje komunalnog i posebnog otpada predstavlja značajan problem razvoja turizma (posebice u smislu pristupa perifernim turističkim atrakcijama) i rekreacije (ponajviše biciklizma). Na širem drniškom području nalazi se niz divljih odlagališta otpada, a tri najproblematičnija lokaliteta su Brištane, Kanjane i uz cestu prema odlagalištu otpada na Moseću, a procijenjena količina otpada na području ovih triju lokaliteta iznosi oko 26 600 tona. Nekontrolirano deponiranje otpada predstavlja značajan problem u široj ruralnoj okolini jer gotovo svako selo ima vlastito ilegalno odlagalište otpada neposredno uz lokalnu prometnicu.

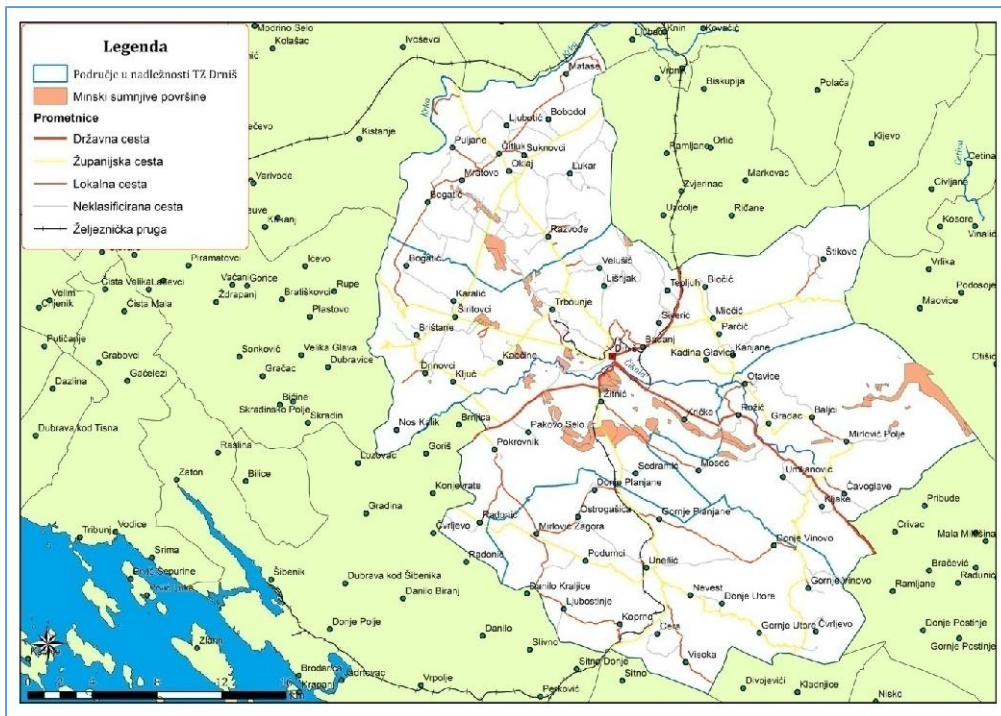
Slika 36 - Ilegalno odlagalište otpada uz lokalnu prometnicu Gradac - Baljci

Sanacija i organiziranje prikupljanje otpada je imperativ budućeg turističkog razvoja. Trenutno aktivno odlagalište Moseć je zatrpano i predstavlja rizik i opasnost za kvalitetu života lokalnog stanovništva. U rješavanje problema zbrinjavanja otpada i odvodnje nužna je uključenost niza dionika zainteresiranih za razvoj zaobalne destinacije Drniš, od lokalne vlasti do stanovnika cijelog područja. Receptivne destinacije su pod povećalom emitivnih tržišta, posebno u pogledu zaštite okoliša, stoga bi rješavanje navedenih problema uvelike poboljšalo dojam kod potencijalnih turista i posjetitelja. U svakom slučaju, ovom problemu treba posvetiti posebnu pažnju u akcijskom planu.

E.6.6. Minski sumnjiva područja

Minski sumnjiv prostor predstavlja opasnost po život i ugrožava sigurnost stanovništva koje obitava u blizini minski sumnjivih područja, a posebnu opasnost predstavlja neinformiranim turistima koji bi mogli zalutati u minski sumnjiva područja. Bilo kakav eksces ovog tipa imao bi izrazito negativnu konotaciju za cijelo nastojanje razvoja i promocije destinacije i turističkih proizvoda, stoga je ovom problemu nužno posvetiti posebnu pažnju.

Dana 16.4.2015. na području drniške regije 21,68 km² prostora ubrajalo se u kategoriju minski sumnjivog teritorija. Najveće površine pod minama nalaze se na području Svilaje (iznad naselja Baljci i Mirlović Polje) stvarajući tako ozbiljnu prijetnju razvoju planinarenja i drugih oblika turističke rekreacije. Neprekidna zona minski sumnjivog terena pruža se na jugozapadnom dijelu Petrovog polja (okolica naselja Kričke), ograničavajući tako razvoj agrarne aktivnosti kao i boravak u prirodi. Minski sumnjive površine zauzimaju i znatan dio terena između Žitnića, Pakova Sela i prisojne strane Moseća, obzirom da je to bila nekadašnja crta bojišnice za vrijeme Domovinskog rata. Manje zone minski sumnjivog terena prostiru se i uz zaštićeni lokalitet kanjona Čikole, što predstavlja izrazito veliku prijetnju turistima koji se odluče na plovidbu rijekom nizvodno od mosta u Drnišu.

Izvor: Hrvatski centar za razminiranje

Slika 37 - Minski sumnjive površine na području driške regije

Znatan dio Miljevačkog platoa između Trbounja, Širitovaca, Bogatića, Mratova i Razvođa nalazi se u kategoriji minski sumnjivog terena, a obzirom na brojne speleološke objekte, napuštene rudnike mineralnih sirovina te brojne lokve i izvore, nužno je što prije krenuti u proces razminiranja terena i na ovom prostoru.

E.6.7. Rezime analize stanja infrastrukture

Kao temeljne snage infrastrukturne opremljenosti driškog kraja izdvaja se izrazito gusta mreža biciklističkih staza, uglavnom na lokalnim i neklasificiranim cestama te poljskim i protupožarnim putovima. Nastavno na prometnu infrastrukturu, driško područje karakterizira izrazito povoljan geoprometni položaj zbog blizine autoceste A 1 te dvije međunarodne zračne luke (Resnik i Zemunik). Brdovito-zaravnjeni krajolik izvrsna je lokacija za smještaj solarnih ćelija, kolektora i manjih vjetrogeneratora, čime se potiče lokalno stanovništvo na korištenje obnovljivih izvora energije. Što se telekomunikacijske infrastrukture tiče, glavnina područja adekvatno je pokrivena telefonskim i mobilnim signalom.

Među brojnim infrastrukturnim slabostima među najvažnijima su one vezane uz promet. Investicijska inertnost i konstantno odgađanje početka gradnje triju kapitalnih projekata za razvoj driškog kraja (brze ceste Šibenik-Driš- granica BiH, pruge Gračac - Oklaj - Šibenik te zračne luke Pokrovnik), temeljna je prepreka razvoju intenzivnije turističke djelatnosti na razmatranom području. Stanje željezničke infrastrukture obilježavaju izrazito negativni trendovi i procesi, počevši od zastarjele i neadekvatne željezničke infrastrukture nepovoljne za uvođene brzih i modernijih vlakova, nedovoljnog broja željezničkih linija prema većim regionalnim centrima, sporosti putovanja i nekonkurentnosti naspram cestovnom prijevozu, što rezultira konstantnim opadanjem broja prevezenih putnika svake godine.

Što se cestovne infrastrukture tiče, jedna od slabosti vezana za biciklističke staze je nedovoljan broj vertikalnih i horizontalnih putokaza na određenim dionicama, a dodatan problem predstavljaju i brojna divlja odlagališta otpada uz rubove ruralnih naselja, ponajviše u Brištanima i Kanjanima. Dostupnost širokopojasnog interneta nije na zadovoljavajućoj razini te zahtjeva daljnja ulaganja. Što se energetske infrastrukture, tiče temeljne slabosti proizlaze iz učestalih prekida napajanja i pada napona u pojedinim dijelovima Drniša i Ružića, a općenito, lokalno stanovništvo se jako sporo orijentira i prebacuje ka korištenju obnovljivih izvora energije. Temeljne slabosti vodne infrastrukture su nepostojanje vodovodnog priključka u pojedinim naseljima Drniša i Unešića, a poseban problem predstavlja javna odvodnja Grada Drniša koja se nepročišćena ulijeva u rijeku Čikolu i otječe prema NP Krka. Poseban problem u okolnim ruralnim naseljima su brojne septičke jame, koje posjeduje gotovo svaka kuća te odlaganje otpada bez prethodne selekcije i razvrstavanja. Kao jedan od ključnih problema šireg drniškog područja izdvajaju se još uvijek velike površine pod minski sumnjivim područjima, koje predstavljaju temeljni limitator planiranja bilo kojeg oblika turističke aktivnosti. Izvjesno su sustavno i pragmatički planirana ulaganja u infrastrukturu jedan od prioriteta i ovog Plana bez kojeg značajnijeg iskoraka u smjeru razvoja turizma ovog područja neće biti, pa će isti cilj biti uvršten u prioritete.

E.7. Turizam

E.7.1. Turistička ponuda i potražnja

E.7.1.1. Analiza turističkog prometa na razini Šibensko – kninske županije

U 2014. godini na području Šibensko-kninske županije prema podacima Turističke zajednice Šibensko-kninske županije boravilo je ukupno 759.766 turista što je u odnosu na prethodnu godinu porast za 2,3%. Od ukupnog broja dolazaka turista u županiju u 2014. godini, strani turisti su ostvarili 86,4% turističkih dolazaka. Ukupno je ostvareno 4.816.037 noćenja, što je u razini prošlogodišnjih ostvarenja.

Pet primarnih emitivnih tržišta za županiju su:

- Njemačka 17,5% ostvarenih noćenja (733.459)
- Češka 12,8% ostvarenih noćenja (535.784)
- Poljska 12,4% ostvarenih noćenja (518.732)
- Slovenija 9,6% ostvarenih noćenja (402.693)
- Slovačka 9,3% ostvarenih noćenja (388.346)

Pet sekundarnih emitivnih tržišta su (ukupno 22,5% noćenja) Austrija, Mađarska, Italija, Francuska i Nizozemska.

Vrsta smještaja	Broj ležaja
Hoteli i apartmanska naselja	8.670
Privatni smještaj	41.760
Kampovi	13.140
Odmarališta	550
UKUPNO	64.120

Izvor: Turistička ostvarenja Šibensko-kninske županije I-XII 2014. g. HGK, Šibenik

Tablica 16: Struktura smještajnih kapaciteta u Šibensko-kninskoj županiji

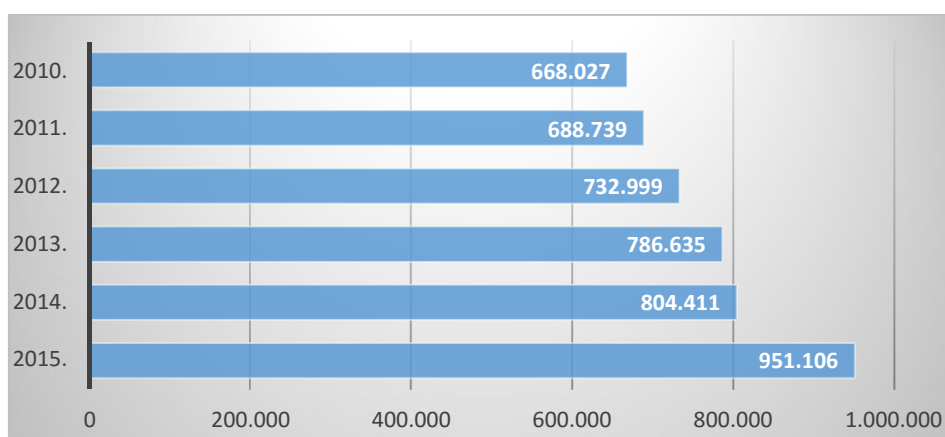
Turističko gospodarstvo Županije temelji se uglavnom na (i) kupališnom turizmu u obalnim općinama, (ii) nautičkom turizmu te (iii) izletničkom prometu ka nacionalnim parkovima i drugim znamenitostima.

Županija raspolaže s tri poznate atrakcije i brojne druge znamenitosti, koje su manje tražene, ali na različiti način mogu doprinijeti produžetku sezone i za turistički obuhvat unutrašnjosti obale i otoka. S ovim ciljem je Institut za Turizam u Zagrebu, po nalogu županijske turističke zajednice izradio koncept sustava signalizacije - označavanja, čija implementacija za turistu koji je sam na putu otvara zanimljive opcije za izlete. Bez sumnje ova inicijativa predstavlja jednu od najvažnijih pretpostavki za stimulaciju individualnih aktivnosti te za raspoređivanje gospodarskih efekata. Stoga je Francuska, vodeća turistička destinacija na svijetu, bez već postojeće široke mreže svega onoga što bi moglo biti od zanimljivosti za goste i u turizmu, stavila optimalizacije svojih sustava signalizacije na prvo mjesto liste svojih prioriteta.¹⁸

E.7.1.2. Analiza turističkog prometa i potražnje u NP Krka

Noviji turistički trendovi predstavljeni u zadnjem istraživanju Instituta za turizam (TOMAS 2006 – Nacionalni parkovi i parkovi prirode RH – Stavovi i potrošnja posjetitelja) ukazuju na sve važniju ulogu zaštićenih prostora u razvoju turizma, iz čega je vidljivo da potražnja za turizmom utemeljenim na prirodi generira 7% ukupne svjetske turističke potražnje.

Uz Nacionalni park "Plitvička jezera", područje Nacionalnog parka "Krka" najposjećenije je i turistički najjače vrednovano zaštićeno područje u Hrvatskoj. Razlozi tomu počivaju u širokom rasponu privlačnih faktora za posjetitelje, vezanih uz sam temeljni fenomen Parka i ostale karakteristike prirodne osnove te, sekundarno, uz kulturno-povijesne spomenike kojima prostor Parka raspolaže. Osim toga, turističko-geografski položaj Parka ima vrlo povoljne značajke, s obzirom na blizinu snažnog emitivnog područja – obalnih destinacija Šibensko-kninske i susjednih županija, iz kojih odmorišni turisti dolaze u Park ponajviše kao jednodnevni posjetitelji.

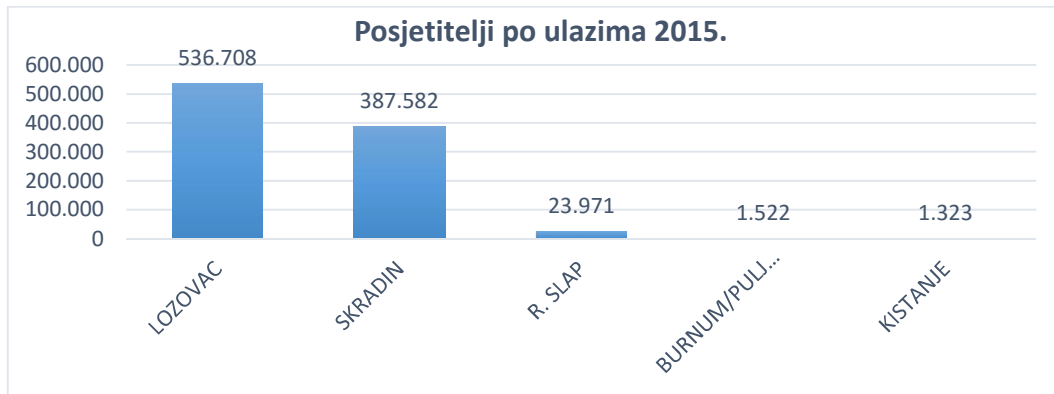
Izvor: Izvješće Odsjeka za turizam i prihvata posjetitelja JU NP Krka

Slika 38 – Rast broja posjetitelja NP Krka po godinama od 2010.-2015.

Posjećivanje je usredotočeno na dijelove Skradinski buk, Visovac, Roški slap i, manjim dijelom, manastir Krka. U srpnju 2009. otvoren je i ulaz Burnum, čime je posjetiteljima omogućen obilazak i razgledavanje amfiteatra i vojnog logora. Ostali dijelovi Nacionalnog parka nisu dovoljno poznati ili nisu pristupačni

¹⁸ Master i marketing plan turizma Šibensko – kninske županije

(Manojlovački slap, Brljansko jezero, niz pojedinačnih atrakcija) i na njima nema organiziranog prihvata posjetitelja, što dijelom osiromašuje optimalni turistički proizvod. Tijekom 2015. u ukupnom broju naplaćenih ulaznica udio ulaza Lozovac bio je 56,43%, ulaza Skradin 40,75%, ulaza na Roškom slapu 2,52% dok su ulazi Burnum/Puljani i Kistanje 0,16% i 0,13% što govori o izrazitoj prostornoj koncentraciji i opterećenosti južnog dijela Nacionalnog parka.

Izvor: Izvješće Odsjeka za turizam i prihvata posjetitelja JU NP Krka

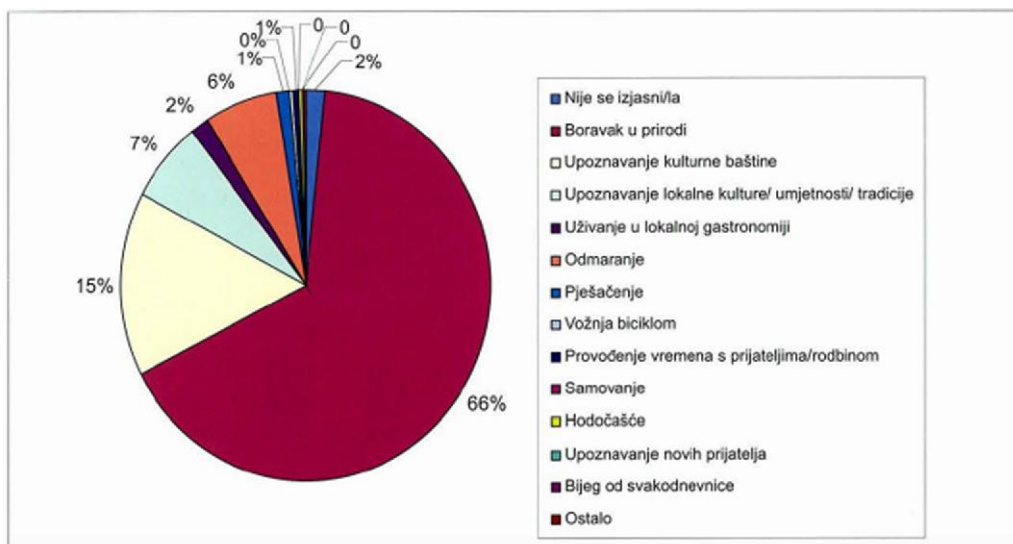
Slika 39 - Posjetitelji po ulazima u NP Krka 2015. godine

Međutim, iz podatka o posjećenosti sjevernog dijela Parka na ulazima Burnum, Puljani i Kistanje, vidljivo je da se njihov broj povećava i to po vrlo visokoj stopi. Ako kao referencu uzmemo relativno povećanje od 63% u 2013. godini u odnosu na 2012. godinu, izračunom prosječnog godišnjeg porasta broja posjetitelja u zadnjih pet godina, možemo prognozirati rast broj posjetitelja u budućnosti. Uz tu pretpostavku, možemo zaključiti da će broj posjetitelja 2016. godine iznositi 3.479, a 2020. godine 5.427 posjetitelja. Uz to, potrebno je napomenuti da je u planu NP Krka dovršetak izgradnje posjetiteljskog centra Puljani što će značajno doprinijeti aktivaciji sjevernog dijela Parka u smislu „prelijevanja“ dijela posjetitelja iz južnog u sjeverni dio.

Prema podacima istraživanja iz 2007. godine i prezentiranima u Planu upravljanja NP Krka, Park posjećuju osobe svih dobnih skupina. Relativni udio posjetitelja u dobnim skupinama od 20 do 30, od 30 do 40 i od 40 do 50 godina najveći je i približno jednakomjerno raspoređen. Tri četvrtine anketiranih došlo je prvi put, 80% ih je došlo usput, a 17% ih je došlo s primarnom svrhom posjeta NP Krka. Većina potonjih su domaći gosti.

Boravak u prirodi ističe se kao glavni motiv posjeta NP Krka. Dvije trećine posjetitelja (oko 66%) u Park su došli prvenstveno radi prirodne baštine. Oko 15% posjetitelja u NP Krka privukla je kulturna baština, oko 7% došlo je da bi upoznalo lokalnu kulturu, umjetnost i običaje, dok ih je oko 6% primarno došlo u potrazi za odmorom. Među ostalim motivima za dolazak u NP Krka posjetitelji su spomenuli uživanje u lokalnoj gastronomiji, pješačenje i provođenje vremena s prijateljima.

Zanimljivo je vidjeti nagli ukupan porast posjetitelja u 2015.g. u iznosu od 18,23% pri čemu je očigledno da brojke na južnim ulazima prelaze točku zasićenja. Većina od 951.106 posjetitelja u 2015.g. (75,91%) su individualni posjetitelji (722.057), dok agencijski posjetitelji čine 24,08% gostiju (222.049). Još uvijek je mali broj višednevnih ulaznica (svega 323). Sve ovo pokazuje potrebu daljnje promjene politike cijena i upravljanja tijekomima posjetitelja ako se želi postići održiv razvoj i NP Krka i okruženja za što je izvjesno potrebna još produktivnija koordinacija svih dionika.

Izvor: Plan upravljanja NP Krka

Slika 40 - Motivacija za posjet NP Krka

E.7.1.3. Analiza turističkog prometa na razini Grada Drniša¹⁹

Na području Grada Drniša u 2015. godini evidentirano je 3.187 turističkih dolazaka što je za 20% više nego u prethodnoj godini. Sličan trend rasta broja turističkih dolazaka vidljiv je u čitavom promatranom periodu od 2010. do 2014. godine. Kretanje broja noćenja u promatranom periodu prati vrlo sličan trend, a u 2014. godini evidentirano ih je ukupno 7.841, dok ih je u 2015. bilo 9.056. Zanimljivo je uočiti da broj domaćih dolazaka uglavnom stagnira.

Ovakav trend rasta posjećenosti praćen je i povećanjem smještajnog kapaciteta. Tako je broj kreveta od 2010. do 2014. narastao za čak 207%, a njihova popunjenost je u 2014. godine bila na najvišoj razini od 17,10%, da bi nakon naglog rasta kapaciteta od 2014. do 2015. u iznosu od 65,87%, popunjenost se vratila na razinu nešto manju od prethodne, 2013. godine.

	DOLASCI			NOĆENJA		
	domaći	strani	UKUPNO	domaći	strani	UKUPNO
2010.	450	324	774	1.653	1.250	2.903
2011.	686	815	1.501	1.543	2.503	4.046
2012.	625	1.116	1.741	2.513	4.147	6.660
2013.	573	1.513	2.086	1.075	4.397	5.472
2014.	755	1.743	2.498	2.352	5.489	7.841
2015.	792	2.395	3.187	1.965	7.091	9.056

Izvor: TZ Drniš

Tablica 17 - Dolasci i noćenja turista na području Grada Drniša 2010.-2015.

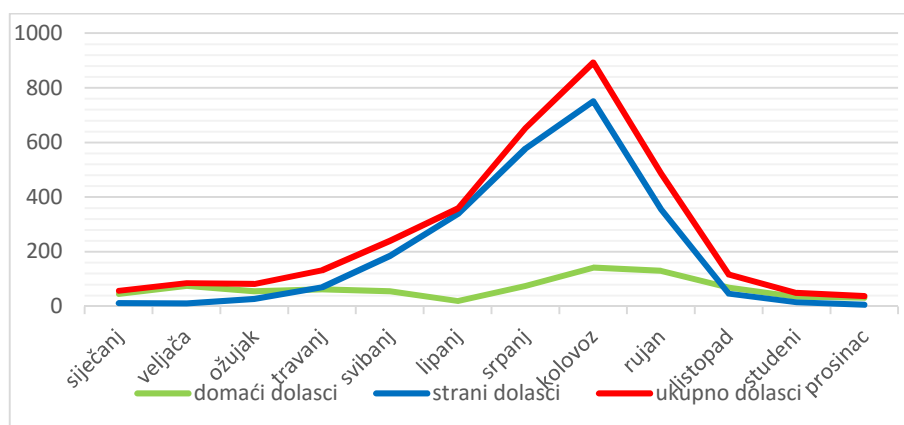
¹⁹ Podaci za cjelokupno istraživano područje, odnosno za područje u nadležnosti TZ Drniš (zona 1), nisu bili dostupni u vrijeme izrade ovog dokumenta.

	Broj kreveta	Naplaćena b.p.	Popunjenost (%)
2010.	68	6.275	11.73%
2011.	95	12.353	11.70%
2012.	110	7.948	16.59%
2013.	116	22.433	12.96%
2014.	126	21.848	17.10%
2015.	209	21.848	12.00%

Izvor: TZ Drniš

Tablica 18 - Razvoj smještajnog kapaciteta na području Grada Drniša

Sezonalnost turističkih dolazaka je primjetna kada se promatraju ukupan broj dolazaka i dolasci stranih posjetitelja, ali gotovo uopće ne postoji za dolaske domaćih posjetitelja. To nas upućuje na zaključak da je djelomični motiv za dolazak domaćih posjetitelja posjet rodbini i prijateljima te boravci službenog tipa (npr. pirotehničari). Naime, kako pokazuje istraživanje „Turistička aktivnost domaćeg stanovništva u 2013. godini“ taj motiv glavni je za 36% višednevnih putovanja domaćeg stanovništva. Analogno tome, identičnu situaciju pronalazimo analizom ukupnog broja noćenja te njihovom razdiobom na noćenja ostvarena od stranih i domaćih posjetitelja.

Izvor: TZ Drniš

Slika 41 - Turistički dolasci po mjesecima u 2015. godini

Što se tiče strukture gostiju prema zemlji podrijetla prevladavaju gosti iz Hrvatske s 798 dolazaka u 2015. Međutim, u 2015. gosti iz Njemačke su pretekli Hrvate i ostvarili 27,35% svih noćenja, odnosno ukupno 2.477 noćenja i 503 dolaska ili 29% rasta dolazaka i 26% rasta noćenja u odnosu na prethodnu godinu. Slijede gosti iz Francuske, Nizozemske, Belgije, Italije, Velike Britanije, Austrije, SAD, Švicarske...

Država	2015. dolasci	2015. noćenja	% noćenja	2014. dolasci	2014. noćenja	% noćenja	Indeks dolasci	Indeks noćenja
Hrvatska	798	1965	21.70 %	755	2352	30.00 %	1,06	0,84
Njemačka	503	2477	27.35 %	389	1967	25.09 %	1,29	1,26
Francuska	383	881	9.73 %	299	683	8.71 %	1,28	1,29
Nizozemska	308	1082	11.95 %	113	389	4.96 %	2,73	2,78
Belgija	165	511	5.64 %	111	474	6.05 %	1,49	1,08
Italija	148	279	3.08 %	112	294	3.75 %	1,32	0,95
Vel. Britanija	145	396	4.37 %	121	387	4.94 %	1,2	1,02
Austrija	99	272	3.00 %	79	215	2.74 %	1,25	1,27
SAD	79	122	1.35 %	32	60	0.77 %	2,47	2,03
Švicarska	68	137	1.51 %	92	237	3.02 %	0,74	0,58

Izvor: TZ Drniš

Tablica 19 - Struktura dolazaka i noćenja po zemljama

Najveći dio smještajnog kapaciteta istraživanog područja spada pod kuće za odmor, a zatim seljačka domaćinstva. *Opći problem je što veliki broj objekata radi samo po dogovoru, tako da je za precizno utvrđivanje njihova broja i sezonalnosti potrebno provesti istraživanje.* Najviše smještajnih jedinica izraženih u ukupnom broju ležajeva (209) ima jedinica lokalne samouprave Grad Drniš, a ostatak ukupnog smještajnog kapaciteta otpada na tri ostale općine Promina, Ružić i Unešić. Od toga dio ležajeva dostupan je u različitim vrstama smještaja tijekom cijele godine, a dio smještajnog kapaciteta je sezonskog karaktera obuhvaćajući period uglavnom od 1. svibnja do 1. listopada.

Vrste smještajnih jedinica	Drniš		Promina		Ružić		Unešić		UKUPNO	
	Br. lež.	Br. pom. lež.	Br. lež.	Br. pom. lež.	Br. lež.	Br. pom. lež.	Br. lež.	Br. pom. lež.	Br. lež.	Br. pom. lež.
Kuće za odmor	52	13	17	7	10	4	4	2	75	24
Seljačko domaćinstvo	45	5	26	4	0	0	3	0	74	5
Apartmani i sobe u domaćinstvu	58	11	0	0	8	4	0	0	66	15
Hotel	49	0	0	0	0	0	0	0	49	0
UKUPNO	185	24	43	11	18	8	7	2	264	44

Izvor: Ured državne uprave – ispostava Drniš

Tablica 20 - Struktura smještajnih kapaciteta

95,91% svih smještajnih kapaciteta otpada na kategorije smještaja iznad 3 zvjezdice ili sunca²⁰.

Kategorija smještaja	Broj ležajeva Drniš	Broj ležajeva Promina	Broj ležajeva Ružić	Broj ležajeva Unešić	UKUPNO
2 zvjezdice	9	0	0	0	9
3 zvjezdice	123	16	0	6	145
3 sunca*	40	8	3	0	51
4 zvjezdice	20	24	10	12	66
4 sunca*	20	22	0	0	44
5 zvjezdica	8	0	0	0	8
UKUPNO	220	70	13	18	323

Izvor: podaci TZ Drniš i Ureda državne uprave u Drnišu

Tablica 21 - Zastupljenost pojedinih kategorija smještaja

Na području nadležnosti TZ Drniš postoji ukupno 21 ugostiteljski objekt različitih kategorija. Najviše ih ima oblik „Izletište/vinotočje/kušaonica“ što i priliči ruralnom području i njegovim mogućnostima, a od kojih neki imaju i prilično veliki kapacitet npr. izletište „Rajčića dvori“ u naselju Nevest - Općina Unešić ima kapacitet za maksimalno 80 gostiju, a istog kapaciteta je i izletište/vinotočje/kušaonica „Pilipovi dvori“ u naselju Razvođe – Općina Promina. Prema podacima Ureda državne uprave – ispostava Drniš, evidentirano je da su od svih ugostiteljskih objekata tri registrirana da rade samo u turističkoj sezoni (01.05-31.10. i 01.06.-30.09.), a ostali tijekom cijele godine. Također valja napomenuti da od ukupno 20 ugostiteljskih objekata 14 ih je na području Grada Drniša, 4 na području Općine Unešić, 1 u Općini Promina i 1 u Općini Ružić.

²⁰ odnosi se na rangiranje po kategorijama seljačkih domaćinstava

Vrsta ugostiteljskih objekata	Broj jedinica
Izletište/vinotočje/kušaonica	8
Ugostiteljske usluge u sklopu privatnih smještajnih jedinica	6
Restoran/konoba	4
Gostionice	2
Pizzeria	1
Slastičarna	1
Tematski park (s uslugom prehrane)	1
UKUPNO	21

Izvor: Ured državne uprave – ispostava Drniš; TZ Drniš

Tablica 22 - Vrste i broj ugostiteljskih objekata na području nadležnosti TZ Drniš

U svrhu izrade diplomskog rada „Proces kreiranja turističke marke zaobalne destinacije na poslovnom slučaju“ univ. bacc. oec. Karmen Bučić uz mentorstvo prof.dr.sc. Nevena Šerića provedeno je anketno istraživanje na području Grada Drniša, u hotelu Park Drniš, u Nacionalom parku Krka te u pojedinim selima drniške regije, i to u razdoblju od 01.07.2014-31.08.2014. godine. Iz tog istraživanja proizašli su zanimljivi rezultati koje predstavljamo u nastavku.

Glavni motivi odabira zaobalne destinacije Drniš:

Svrha boravka u zaobalnoj destinaciji Drniš

54% ispitanika se želi odmoriti za vrijeme turističkog putovanja, a za tu svrhu je zaobalna destinacija Drniš idealno mjesto boravka. 33% ispitanika je posjetilo ovu destinaciju zbog zanimljivih prirodnih i kulturno-povijesnih sadržaja iako je njihova prezentacija u promotivnim materijalima oskudna obzirom na stvarni potencijal. 8% ispitanika je kao svrhu boravka navelo posjet rodbini no i takva svrha se može pozitivno iskoristiti u smislu proširenja turističke ponude i sezone. Samo 1% ispitanika kao svrhu boravka navodi gastronomsku ponudu drniške regije.

Razlozi odabira zaobalne destinacije Drniš

Skoro polovina ispitanika (njih 43%) je posjetila zaobalnu destinaciju Drniš zbog preporuke prijatelja ili rodbine. 34% ispitanika kao razlog odabira navodi promidžbene aktivnosti, a samo 16% navodi angažman turističkih agencija. Promocija od strane svih dionika turističke ponude zaobalne destinacije Drniš, posebno turističkih agencija, nije dovoljno kvalitetna ukoliko se želi kreirati snažna turistička marka.

E.7.2. Resursno-atraksijska osnova

Resursno-atraksijska osnova turističke destinacije predstavlja polaznu točku za osmišljavanje turističkih proizvoda i doživljaja. Zbog toga je potrebno napraviti identifikaciju i analiza prirodnih, kulturnih i drugih resursa od iznimnog značaja za ocjenu turističkog i razvojnog potencijala područja.

E.7.2.1. Prirodna baština

Djelovanjem prirode i čovjeka na prostoru Dalmatinske zagore, koji pripada mediteranskoj biogeografskoj regiji Hrvatske, oblikovale su se mnoge jedinstvene prirodne ljepote, za koje se može reći da su odraz mnogobrojnih procesa krškog podneblja. Zaštićene prirodne vrijednosti Dalmatinske

zagore ne samo da daju veliku važnost ovom lijepom kraju već su od velike važnosti za Hrvatsku, ali i za svjetsku prirodnu baštinu.

Kada se govori zaštićenim prirodnim cjelinama (objektima, lokalitetima), potrebno je spomenuti da oni pružaju izvanrednu priliku za osmišljavanje i pokretanje mnogih aktivnosti i ponuda, kao što su znanstveno-istraživačke, odgojno-obrazovne, sportsko-rekreativne, zdravstveno-terapijske (antistres), eko-turističke (turizam u prirodi), team-building, i druge tematske turističke ponude, osnivanje stručnih službi za prezentaciju i čuvanje (stručni vodiči, čuvari i sl.), održavanje kulturno-zabavnih manifestacija, održavanje stručno-znanstvenih, društveno-gospodarskih, poslovno-razvojnih i kulturno-umjetničkih skupova i događanja u prostoru zaštićenih objekata prirode i slično. Zaštićena područja idu u red najatraktivnijih turističkih odredišta s velikim potencijalom za razvoj kompleksne turističke ponude. U suvremenom konceptu održivog turizma, zaštićena područja čine specifičan turistički proizvod koji je kombinacija različitih sadržaja, uključujući geomorfološke, klimatske i krajobrazne značajke prostora, lokalitete posebnih atrakcija, biološke resurse, ali i vrste transporta, vrste smještaja, specifičnu turističku infrastrukturu i specifične aktivnosti.

Na području Šibensko – kninske županije zaštićeno je trinaest prirodno vrijednih područja, od toga dva su na području nadležnosti TZ Drniš:

- Nacionalni park Krka (*dijelom*)
- Značajni krajobraz „Vodeni tok i kanjon Čikole“

Prostornim planom Šibensko – kninske županije za zaštitu prirode predloženo je, u skladu sa Zakonom o zaštiti prirode, dvadeset novih područja od kojih su dva u užem lokalnom okruženju TZ Drniš:

- Značajni krajobraz Promina
- Spomenik parkovne arhitekture – Otavice (drvored)

NACIONALNI PARK KRKA

Krka izvire u podnožju planine Dinare, 3,5 km sjeveroistočno od Knina, podno 22 m visokog Topoljskog slapa (kojeg nazivaju još i Slap Krčić, Veliki buk ili Topoljski buk), a utječe u Jadransko more kraj Šibenika. Duga je 72,5 km, od čega slatkovodni dio 49, a bočati 23,5 km. Ukupni pad toka je 224 m. U slatkovodnom dijelu toka prima pet pritoka: Krčić (10,5 km), Kosovčicu (12,5 km), Orašnicu (5,3 km), Butišnicu (39 km) i Čikolu s Vrbom (37,8 km), a u potopljenom dijelu ušća rijeku Guduču (7 km).

Cijelim svojim tokom Krka, u pogledu krajobraza, predstavlja izniman krški vodotok. Unutar granica Nacionalnog parka tu osobitost čine duboki kanjon usječen u vapnenačku zaravan, vodotok rijeke sa slapištima raznih oblika i veličina, ujezereni dijelovi toka, otoci, vrela, sklopovi vegetacijskog pokrova, kultivirane površine polja u riječnim zavalama i dr.

Područje Skradinskog buka najposjećeniji je dio Parka zbog dostupnosti i zanimljivosti samih slapišta. Središnji su element kompozicije brojna sedrena slapišta, koja s vegetacijskim pokrovom stvaraju izrazito mozaičnu sliku, naglašenu dinamičnošću i bukom vode. Ujezereni dio toka proteže se do Visovačkog jezera.

Uzvodno, tok rijeke Krke opet je stiješnjen u kanjonu strmih litica, nepristupačnih obala, te protječe područjem potpune divljine. Na nekoliko mjesta nalaze se slapišta, koja daju dinamiku mirnom toku

rijeke. Osobito su lijepi slap Miljacka i vrelo Miljacke, no kako se nalaze uz hidroelektranu, nisu dostupni javnosti, iako predstavljaju još jedan biser Krke. Slijedi maleni slap Rošnjak, koji se u omjeru s visinom kanjona gotovo izgubi, te predstavlja sitni detalj koji privlači pažnju. Manojlovački slapovi najveći su na Krki, no akumulacija im ljeti oduzima vodu pa su tada suhi. Brljanski slap širok je, ali nizak, na njegovim sedrenim barijerama izgrađen je most koji povezuje Bukovicu i Prominu pa ima i povijesno značenje u životu ljudi na ovim prostorima. Na nj se nadovezuju Brljansko jezero, nastalo izgradnjom brane, koje ujezeruje tok uzvodno u dužini od 1,3 km, potom Bilušića buk, devastiran snižavanjem nekoliko puta u prošlosti. Zbog svog položaja na prijelazu iz područja vazdazelene mediteranske u listopadnu submediteransku vegetaciju Nacionalni park Krka odlikuju brojna mozaično raspoređena staništa (sedrene tvorevine, riječni tok, stajaće vode, stijene, točila, kamenjari...) s izuzetnom biološkom raznolikošću i velikim brojem enedemičnih, rijetkih i ugroženih svojti²¹.

Slika 42 - Karta NP Krka sa označenim svim značajnim lokalitetima

Posjetitelji mogu nacionalni park obilaziti postojećim prometnicama, vodenim putem i pješačkim stazama. Moguće aktivnosti uključuju razgledavanje, šetnju pješačkom stazom, izlet plovilom, vožnju kanjonom, posjet franjevačkom samostanu i manastiru Krka, posjet prezentacijskim sadržajima (mlin, tkalački stan, valjavica, stupa i kovačnica), razgledavanje etnološke zbirke, vožnju biciklom, promatranje ptica, fotografiranje i sl.

Smještaja unutar nacionalnog parka uključuje Hotel Roški slap s 22 ležaja, ali je dodatan hotelski smještaj ili boravak u kampovima moguć u neposrednoj blizini u Skradinu, Lozovcu, Drnišu, Kninu, Šibeniku i drugdje.

Posjetiteljski centar Puljani

Značajan problem koji ekološki opterećuje prostor Nacionalnog parka je ekstremna prostorna koncentracija posjećenosti u južnom dijelu. Potrebno je napomenuti da je uprava Parka prepoznala

²¹Marguš D., Babačić Ajduk A., Zekanović H., Dragutin T.: Zaštićene prirodne vrijednosti Šibensko – kninske županije, 2011.

ovaj problem, ali i potencijal sjevernog dijela parka te je krenula u projekt izgradnje Posjetiteljskog centra Puljani, 19 km sjeveroistočno od Drniša. U bivšim vojnim objektima u Puljanima uredit će se kompletan centar, škola u prirodi namijenjena najmlađim uzrastima, smještajni objekt i prateći sadržaji. Već danas je u funkciji muzejska zbirka sa izloženim arheološkim iskopinama iz obližnjeg arheološkog lokaliteta Burnum te ostalim multimedijским sadržajima. Jedan od planova je lokalitete Puljani i Burnum povezati sinergijski s lokalnom agroturističkom ponudom.

Izvor: <http://www.nprka.hr/stranice/ulaz-burnum-puljani/32/hr.html>

Slika 43 – Dio postava arheološke zbirke u Posjetiteljskom centru Puljani

Prirodne vrijednosti NP Krka uokvirene u prostorne i krajobrazne cjeline predstavljaju ključne atraktore prostora koje omogućavaju raznovrsnost posjetiteljskih iskustava vrijednih višednevnog zadržavanja. Tu svakako spadaju:

Roški slap

Drnišu i njegovim posjetiteljima najdostupniji dio NP Krka je svakako 18 km udaljeni Roški slap. Još uvijek nedovoljno iskorišten i posjećen, a vrlo atraktivan lokalitet s bogatim slapištem, pučkom arhitekturom i mlinicama. Kanjon se u ovom dijelu širi u obliku lijevka. Početak sedrene barijere čini niz malih kaskadica (u narodu zvane Ogrlice), dok je sredina sastavljena od brojnih rukavaca i otočića. Dužina barijere je oko 650 m, najveća širina oko 450 m, a ukupna visinska razlika 22,5 m. Glavni slap se nalazi na kraju barijere gdje se Krka u širokoj lepezi 15 m duboko ruši u Visovačko jezero. Na desnoj obali 1910. godine izgrađena je protočna hidroelektrana „Roški slap“. Preko slapa prelazi cesta još od rimskih vremena. Roški slap je izuzetno zanimljiv i zbog osebujne i bogate kanjonske vegetacije na kontaktu suhih i svijetlih, s jedne, te vlažnih i sjenovitih staništa, s druge strane.

Uz desnu obalu nalazi se elektrana iz 1910. godine, a iznad nje je nekoliko oblikom neuklopljenih novosagrađenih kuća domicilnog stanovništva. Preko cijelog kanjona prelazi tranzitna cesta Drniš Benkovac koja pored ekološkog opterećenja vrši pritisak i na oslabljenu konstrukciju mosta na Roškom slapu, zaštićenog kao spomenik kulture, te opterećuje sedrenu barijeru. Širenje ceste uzrokovalo je eroziju padine pri dnu kanjona, a primjetno je, na žalost, i ilegalno odlaganje građevinskog otpada s vrha ceste. Po blagoj strmini desne obale vidljivi su stari maslinici i voćnjaci koji se postupno obnavljaju. Prostranost i panoramska sagledivost ovog dijela kanjona upućuje na strogo čuvanje vrijednosti, a intervencije moraju biti što manje vidljive uz još strože mjere zaštite.

Izvor: http://bsa-tours.com/?attachment_id=608

Slika 44 - Roški slap

Turistička ponuda od travnja do listopada, osim razgledavanja vodenica, stupe, tkalačkog stana, uključuje raznovrsnu ugostiteljsku ponudu te šetnju pješačkom stazom. Moguće je uključiti se na vožnju brodom do manastira Krke i utvrda Trošenj i Nečven.

Slika 45 - Turistička karta Roškog slapa

Visovac

Otok Visovac, 15 km zapadno od Drniša, ubraja se u najvažnije prirodne i kulturne vrijednosti RH. Na njemu se od 1445. godine nalazi franjevački samostan Majke od Milosti i crkva Gospe Visovačke koji s prekrasnim krajobrazom Visovačkog jezera čine jedinstvenu ambijentalnu cjelinu. Tijekom burne povijesti, Visovac je bio i ostao otokom mira i molitve a franjevački samostan tvrđavom duhovnosti i vjere. Samostan posjeduje važnu arheološku zbirku, zbirku povijesnog crkvenog ruha i posuđa te bogatu knjižnicu s više povijesnih rukopisa, vrijednih knjiga i inkunabula. Zbog stoljetnog štovanja Majke Božje nazivaju ga Gospinim otokom. Visovac je oduvijek privlačio hodočasnike, koji i danas organizirano hodočaste koristeći izletničke brodove NP Krka. Za posjećivanje Visovca organizirani su izleti brodom sa Skradinskog buka, Stinica i Remetića. U zimskom razdoblju posjet je moguć uz najavu NP Krka ili direktno samostanu.

Visovačko jezero čini jako proširen, u odnosu na tok Krke poprečno položen, dolinski prostor iznimne otvorenosti s otočićem koji ovu cjelinu čini jednu od najprivlačnijih krajobraznih slika sagledivih s panoramskih vidikovaca (dostupnih bez plaćanja ulaznice) na rubu kanjona. Cjelina se proteže od suženja između Gradine i Pojatine do tjesnaca Među gredama. Na sjevernoj obali jezera nalazi se zaravan Polje s kultiviranim poljoprivrednim površinama, uz koju se na blago položenoj uzvisini naslanja maslinik Bili brig. Na ostalim obroncima oko jezera razvijena je niža vegetacija u kojoj odskaču vrijedna šuma medunca u Stinicama na istočnoj i šuma hrasta crnike u Mačkovici na zapadnoj obali jezera. Postojeći građevinski zahvati (pristupna cesta sa serpentinama, garaže uz obalu, kružno okretište) konkuriraju vizurama otoka pa se trebaju prikriti zelenilom, a svi budući zahvati moraju biti pomno promišljeni kako bi se ova krajobrazna slika očuvala.

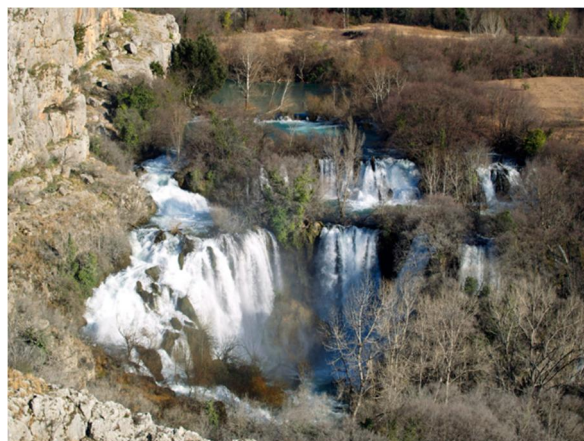

Izvor: NP Krka

Slika 46 – Otok Visovac

Manojlovački slap

Pola kilometara nizvodno od Brljana, gdje rijeka radi oštar zaokret, ruši se Manojlovački slap, najviši i, kako mnogi misle, najljepši slap rijeke Krke, čijoj se ljepoti divio i car Franjo Josip I. Sastoji se od niza sedrenih barijera, ukupne visine 59,6 m. Najveća barijera visoka je 32,2 m. Kanjon oko slapa obrastao je bujnim submediteranskim raslinjem, a uz tok rijeke nalaze se mala polja i pašnjaci. U razdoblju visokih voda slap se zaglušujuće obrušava u dubinu. Najljepši pogled na Manojlovački slap pruža se s ruba kanjona na desnoj obali Krke, nekoliko stotina metara od ostataka rimskog vojnog logora Burnum. Do Manojlovačkih slapova i Burnuma može se doći jedino cestovnim putem, slijedeći putokaz za Kistanje. Manojlovački slap najbolje je promatrati s obnovljene pješačko poučne staze s vidikovcem (parkiranje moguće na ugibalištu ceste Knin – Kistanje).

Slika 47 - Manojlovački slap u zimskom razdoblju

Jezero Brljan (Ćorića jezero, Bjelober)

Dva kilometra nizvodno od Bilušića buka, na izlazu iz kanjona, Krka se proširuje u 400 m široko i 1300 m dugo Ćorića jezero (Bjelober, Brljansko jezero). Voda jezera prelijeva se preko slapa Brljana samo za visokih voda jer se voda prokopanim tunelom odvodi do hidroelektrane. Slap je okružen bujnim submediteranskim raslinjem, malim pašnjacima i kultiviranim poljima. Najljepši je u proljeće kada zazeleni, a bujna vegetacija još ne zakrili sedrene kaskade. Preko sedrene barijere prolazi i današnji put iz Bukovice prema Promini. Na lijevoj strani rijeke vidljivi su brojni ostaci mlinova. U toplom dijelu godine slap je suh i beživotan, a presuši i gotovo pola kilometra dugo ujezereno korito rijeke Krke između Brljana i Manojlovačkih slapova.

Slika 48 - Slap Brljan

Oziđana pećina

Lokalitet u sklopu poučno-pješačke staze Stinice - Roški slap - Oziđana pećina, mjesto je od izuzetne prirodne, kulturološke i povijesne vrijednosti. Arheološka istraživanja potvrdila su u pećini nazočnost svih neolitičkih kultura na jadranskom prostoru (impresso, danilske i hvarske kulture), zatim eneolitičkih, te onih ranoga i srednjega brončanog doba. Čovjek je u pećini bio neprekidno prisutan u razdoblju od 5.000 do 1.500 godina prije Krista. U pećini je, *in situ*, uređena arheološka zbirka.

Slika 49 – In situ arheološka zbirka u Oziđanoj pećini

Kanjon rijeke Čikole (od utvrde Ključica nizvodno)

Dio kanjona Čikole od utvrde Ključica nizvodno dio je NP Krka. Odlikuje ga izrazita surovost, s imponantnim oblicima brana, neprohodnošću kanjona i čestim presušivanjem korita, s dvjema pećinama s paleolitičkim nalazima te srednjovjekovnom utvrdom Ključicom. Novi zahvati uključuju manji dio nove prometnice od Pakova sela prema Ključu. U nižem toku prema ušću kanjon se široko otvara, s bogatom vegetacijom travnjaka, grmlja i skupina jablanova koje prate sami uski vodotok. Ušće Čikole ujezereni je dio toka, znatno širi od ostalog dijela toka. Zanimljive krajobrazne pojavnosti uključuju lijepu kružnu formu vrela Torak, linijska sedrena barijera Kalički busen koja dijeli tok dviju rijeka, Krke i Čikole. Prostor odlikuju izuzetna prirodnost i otvorenost i izimna panoramska vrijednost pa se Planom potiče pomna analiza prije donošenja odluke o turističkom korištenju ovog prostora.

Tjesnac među gredama

Proteže se od Visovačkog jezera do Roškog slapa, te predstavlja slikovit i geomorfološki zanimljiv uski dio kanjona sa špiljom Šuplja stina ili Šupljom peći za koju su vezana imena nekih od najpoznatijih hrvatskim plemićkih obitelji. Gotovo okomite litice kanjona gole su stijene svijetle sive boje koje u kombinaciji s vodenom površinom bliješte svjetlinom te stvaraju poseban vizualni doživljaj. Teren je izrazito nepristupačan, stoga nema opasnosti od zahvata koji bi mogli ugroziti prirodnu ljepotu tjesnaca.

Slika 50 – Spektakularni pogledi s vidikovca Rogovo

S vidikovca Rogovo puca senzacionalan pogled na otočić Visovac, Roški slap i tjesnac Među gredama, a do njega vodi nova poučno pješačka staza u koju je uloženo 460.000 Kn i koji je otvoren od ožujka 2015.

Tjesnac Brzica

Obuhvaća vrlo stiješnjen kanjon Krke koji se pruža u dužini od 6 km od Roškog slapa do Carigradske drage. Strme su litice kanjona izbrazdane te se izmjenjuju stjenovite vertikale s potezima padine pokrivene vegetacijom. Miran i stiješnjen tok rijeke stvara ugođaj intime i opuštenost za potpuni doživljaj prirodnog predjela. Ostaci utvrde Bogočin grada vidljivi su na vrhu kanjona na lijevoj obali te dopunjuju vrijednost krajobraza povijesnim aspektom. Obale su nepristupačne i neprohodne, stoga je kanjon saglediv iz plovila ili vidikovaca na objema stranama vrha kanjona.

Slika 51 - Ostaci utvrde Bogočin

Carigradska draga

Treće je u nizu proširenje kanjona rijeke Krke u kojem je smješten manastir sv. Arhanđela. Između strmih litica kanjona formirala se zaravan trokutasta oblika kroz koju Krka nastavlja svoj tok jednakom širinom tek rubno tangirajući zaravan. U procijepu na desnoj obali nalazi se močvarna nizina nalik jezeru. Litice kanjona jednaku su strme kao i u ostalom dijelu kanjona, a obrasle su vegetacijskim pokrovom. Zanimljiv uzorak čini vegetacija koja prati tok rijeke i uokviruje pojedine parcele i manastir. Od drugih građevina, u novije vrijeme izgrađena je zgrada bogoslovije, a uočljiva je i pristupna cesta od Kistanja koje se trebaju uklopiti u krajobraznu cjelinu sadnjom prikladne vegetacije.

Slapišta uzvodno od Carigradske drage

Tok rijeke Krke opet se sužava u kanjonu strmih litica, nepristupačnih obala, te protječe područjem potpune divljine. Na nekoliko mjesta nalaze se slapišta koja daju dinamiku mirnom toku rijeke. Osobito su lijepi slap Miljacka i vrelo Miljacke, maleni slap Rošnjak, najveći Manojlovački slap, široki, ali nizak Brljanski slap, s jezerom, Bilušića buk, a na desnoj obali rijeke stoji osobito vrijedan kulturni spomenik, ostaci rimskog Burnuma, jednog od najvažnijih gradova na istočnoj obali Jadrana iz kojeg je nadziran prijelaz preko rijeke Krke s nedavno otkrivenim amfiteatrom koji s drugim nalazištima ovaj krajobraz od predjela prosječnog platoa postaje mjestom prvorazredne važnosti koje otvara novi vid prezentacije gornjeg toka rijeka Krke.

Pješačke staze u NP Krka (sjeverno od Skradinskog buka)

- Staza Stinice – Roški slap – Oziđana pećina

Radi se o biološko-geološkoj poučno-pješačkoj stazi, dugoj je 8,5 kilometara, i koja ima veliki broj prilaza, ulaza i izlaza. Proteže se od tjesnaca Među gredama do Oziđane pećine iznad Roškog slapa i vodi oko cijelog Roškog slapa što čini i njen središnji dio kružnog oblika.

- Staza Manojlovac i vidikovac Brljan

Također se radi biološko-geološkoj poučno-pješačkoj stazi, ali dugačkoj samo 360 metara. Staza vodi do vidikovca s kojeg se pruža nezaboravan pogled na Manojlovac, najviši slap na rijeci Krki. U blizini vidikovca (desetak minuta hoda) nalazi se rimski vojni logor *Burnum*, a u blizini je i vidikovac Brljan s kojeg se pruža pogled na istoimeni slap i jezero.

- Staza Bilušića buk

Bilušića buk, prvi slap na rijeci Krki nizvodno od njenog izvora, gotovo je izgubljen u bujnoj vegetaciji zbog koje se razlikuje od svih ostalih slapova na toj rijeci. Sa svojih 300 metara staza je najkraća u NP, ali je se nikako zbog toga ne smije zanemariti. Silazak tom stazom do prekrasnog sjenovitog odmorišta, a zatim drvenim stubama do jezerca lak je i ugodan.

Plovne dionice Krke su Skradinski buk – Visovac – Roški slap ili Roški slap – manastir Krka (i ostaci utvrda Trošenj i Nečven) u prosječnom trajanju od 2 do 3,5 sati ovisno o izabranom programu i obilasku samostana i manastira²².

Značajni krajobraz „Vodeni tok i kanjon Čikole“

Ovaj krajobraz nalazi se na području Grada Drniša te pruža mogućnost za sljedeće aktivnosti: pješačenje, planinarenje, fotografiranje, slobodno penjanje i kanjoniranje.

Rijeka Čikola, najduži pritok Krke, izvire podno planine Svilaje u jugoistočnom dijelu Petrova polja u blizini zaseoka Čavoglave. Kanjon Čikole izniman je geomorfološki fenomen krša. Zaštićeno područje obuhvaća 13 km kanjona, dubine i do 130 m, od kraja Petrova polja do granice NP „Krka“ tristotinjak metara nizvodno od mosta preko rijeke Čikole na cesti Pakovo selo – Ključ. U kanjonu se za ljetne suše mogu vidjeti vrtložni lonci, pješčani sprudovi, valutice i sedra, a na rubovima kanjona bore, slojevi i sipari ili točila. Na svom toku Čikola tvori i više jezeraca, među kojima se ističe Ovčjak, u blizini zaseoka Knezovi, i slapove Lasmač i Saranču (Kotline). Za kišna vremena tok je aktivan, a u sušnom razdoblju rijeka presuši na početku kanjona, neposredno iza Drniša. U to vrijeme suhim koritom može se doći sve do izvora Torak.

Pogled s drniške Gradine jedan je od najatraktivnijih pogleda na rijeku Čikolu i njezin kanjon s kojeg se jasno može vidjeti kontrast rijeke kad mirno prolazi Petrovim poljem i kako se pretvara u bujicu i približava ušću u Krku.

Unutar stijena koje okružuju strmi kanjon rijeke Čikole otkrivene su pećine u kojima je obitavao paleolitički čovjek. Osim pećina, potencijal rijeke Čikole za stvaranjem turističkih atrakcija imaju i zapuštene mlinice, drveni kameni mostovi i vrtovi te raznovrsna vegetacija makije, graba i hrasta.

Zanimljivo je spomenuti da u špiljama u brini u zapadnom dijelu kanjona, 4 km udaljenim od Drniša pronađeni su prvi tragovi prisutnosti čovjeka na prostoru županije iz razdoblja mlađeg paleolitika (oko 18.000 g.pr.Kr.). Uz samu rijeku postoji nekoliko vodenica ili mlinica koje su uglavnom u ruševnom stanju (mlinica u Drnišu u kojoj se upravo uređuje etno-postav te suvenirnica, slijedeća nizvodno je tzv.

²²Plovidba na gornjem toku nije predviđena Prostornim planom NP Krka zbog plićine

Nonova mlinica, potom mlinica kod Knezova u neposrednoj blizini Napoleonove ceste, s ostacima Napoleonova mosta, mlinica ispod mosta Pakovo Selo -Ključ - vlasništvo obitelji Zoričić).

Slika 52 - Kanjon Čikole urezan duboko u Miljevački plato

Kako je rijeka Čikola jedna od najmanje poznatih i najslabije istraženih hrvatskih rijeka, Javna ustanova zaštićene prirodne vrijednosti Šibensko–kninske županije planira provoditi aktivnosti inventarizacije, kartiranja te praćenja stanja značajnih vrsta i staništa, s prioritetom praćenja stanja populacije riba dalmatinske gaovice (zbog koje je kanjon uvršten u ekološku mrežu) i trskog klena. Obzirom na otvoreno ispuštanje kanalizacije kod Drniša, treba istaknuti da je biljni i životinjski svijet rijeke jako ugrožen. Prostorni plan Šibensko–kninske županije za rijeku Čikolu predviđa i mogućnost izgradnje dviju akumulacija za hidroelektrane i dviju hidroelektrana koje bi dodatno mogle ugroziti ovo područje.²³

Područje značajnog krajobraza privlači sve više posjetitelja pogotovo onih okrenutih aktivnom odmoru pa Javna ustanova u suradnji sa zainteresiranim partnerima planira provedbu niza promotivnih aktivnosti, osmišljavanje programa posjećivanja te uređivanje pješačkih staza, a u skladu s procijenjenim kapacitetima područja. Turističko korištenje se dozvoljava nakon prethodno ishodenog dopuštenja od strane Odjela za zaštitu okoliša i komunalne poslove Šibensko-kninske županije i sklopljenog ugovora o koncesijskom odobrenju s Javnom ustanovom.

U sklopu projekta „Razvoj turizma na dijelovima NP Krka“ javna ustanova provodi sljedeće aktivnosti u svrhu povećane turističke valorizacije i mogućnosti korištenja rijeke Čikole i njezina kanjona:

- ZIP-LINE – dionica započinje 1400 metara uzvodno od mosta na cesti Pakovo Selo – Ključ. Upravljanje ovom infrastrukturom imati će onaj ponuđač koji ponudi bolje koncesijske uvjete, ali također postoji i mogućnost da buduće upravljanje preuzme Javna ustanova.
- SLOBODNO PENJANJE – uređenje stijene za penjanja u blizini mosta na cesti Pakovo Selo – Ključ. Stijene na kojima će biti postavljeno 40 penjačkih smjerova, nalaze se 1000m uzvodno od mosta. Postavljanje sigurnosne opreme za penjanje obaviti će se u okviru trodnevnog penjačkog i kanjoning kampa listopada 2015. Početna točka budućeg penjališta je N43° 50.373 E16° 03.018, a završna N43° 50.344 E16° 03.320.
- KANJONING STAZE - 10 km kanjoning rute počevši od Napoleonovog mosta (ispod zaseoka Knezovi) do ulaza u NP Krka. Ruta će biti opremljena sa nužnom opremom poput sjali, ferata, spiteva, klinova i slično.

²³ Plan upravljanja zaštićenim područjima kojima upravlja JUZPVŠKŽ

- UREĐENJE SPILJE ŠTRIKINICA – arheološko i paleontološko istraživanje i predstavljanje rezultata turista putem postavljenih info ploča
- PJEŠAČKE STAZE I VIDIKOVCI – 2 kilometra kružne staze uz kanjon. Pored pješačke staze nalaze se tri značajna speleološka objekta - špilje, do kojih će se osigurati pristup.

Prijedlog obilaska:

1. Krenuti iz Drniša, tri kilometra nizvodno od Drniša na desnoj strani rijeke. Za iskusiti avanturu zvanu *kanjoning*²⁴ obavezno je biti u pratnji stručne osobe (planinarskog vodiča). Za obilazak se preporučuje početak ljeta, dok još ima vode, ili u ranu jesen. Kraj obilaska je na cesti/mostu Pakovo Selo – Ključ.
2. Za ljubitelje penjanja idealne stijene se nalaze na desnoj strani rijeke i lijepo se vide s mosta ceste Pakovo Selo – Ključ.

PRIJEDLOG ZNAČAJNOG KRAJOBRAZA PROMINA

Ovaj se krajobraz nalazi u Općini Promina, a moguće aktivnosti su planinarenje, planinsko trčanje, speleologija, sportsko penjanje, zmajarenje, *paragliding*, biciklizam, *off-road*, itd.

Planina s koje puca prekrasan pogled na miljevački plato, Krku, Čikolu pa čak i more smjestila se sjeverno od Drniša i južno od Knina. Visoka je 1.148 metara. Do vrha vodi više planinarskih staza koje su označene, a gotovo do vrha moguće je doći i autom. Od izlaza iz Drniša prema Oklaju skreće se prema selu Lišnjak. Od njega vodi asfaltirana cesta oko četiri kilometra, a potom makadamska. Na putu prema vrhu, točnije na 885 m.n.v. smješten je planinarski dom o kojem se brine PD „Promina“ i koji nudi 40 kreveta, dnevni boravak i kuhinju. Od planinarske kuće, više staza vodi prema atraktivnim izletištim na Promini, od kojih su najznačajniji za posjet izvor Veliki točak (35 minuta), izvor Bukovac (25 minuta), vrh Promine - Čavnovka (1h) do kojeg se dolazi postojećim makadamskim putem, te dalje do "Kosovačke lokve" (1h 30'). Sa svih spomenutih predjela vidljivo je više zanimljivih lokacija u ovom dijelu Dalmatinske zagore. Posebno zadivljuje pogled na cijeli kanjon rijeke Krke i Čikole, šibenski arhipelag s Kornatima, Velebit i Dinaru.²⁵

Planinarsko društvo Promina održava 40-ak km planinarskih staza isto toliko i biciklističkih koje se protežu oko cijele planine i zalaze u područja više susjednih općina. Kvalitetu samih pješačkih staza su prepoznali i brojni "trackeri" i planinski trkači koji rado dolaze na natjecanja koja su se intenzivirala u zadnjih par godina na Promini. Uz brojne staze pogodne za brdski biciklizam, dio biciklističkih staza je "lagan" i može ih konzumirati prosječan biciklist, odnosno turist bez znatnijeg iskustva i kondicije.

Jedna od ideja za koju su zainteresirani u hrvatskom avio-savezu (prema riječima predstavnika PD Promina) je uzletišta za paraglajdere i "zmajeve". Promina je jedna od rijetkih planina u Hrvatskoj (ako ne i jedina) sa koje, nakon što se uzleti, može sletjeti na sve četiri strane, a uz to je dovoljno daleko od granice da se ne ugrožava tuđi zračni prostor. Zbog svoje visine (1.149 m.n.v.) nudi i dalek domet "zmajarima".

Na Promini postoji i veliki broj speleo-objekata koji su pogodni za posjet "prosječnog" turista npr. Liluša i Skelinove pećine. Osim spilja, napušteni rudnici boksita poput onog u Siveriću i u podnožju planine, (Kalun) koji je ujedno bio i najdublji rudnik boksita u ovom dijelu Europe, nude mogućnost turističke

²⁴ Kanjoning predstavlja šetnju duž riječnog toka te uključuje niz fizičkih aktivnosti poput penjanja, skakanja, plivanja i hikinga.

²⁵http://www.pd-promina.hr/index.php?option=com_content&view=article&id=49&Itemid=56

valorizacije koji ne zahtijevaju posebna znanja za posjetitelje, niti postavljanje posebne opreme. Svakako je potrebno ispitati mogućnosti valorizacije ovih lokaliteta od Hrvatske gorske službe spašavanja. Isto tako, Promina ima potencijal i za slobodno penjače koji mogu koristiti već uređena penjališta (Margaretaš, Mali točak) ili penjati po sportskim smjerovima na Kneževoj gredi ili Crvenim gredama.

Slika 53 - planinarski pohod na Prominu

Sama vojarna koja je na vrhu planine, trenutno ne može biti dio turističke ponude jer je zaključana i ograđena te je pod nadležnosti MUP-a ili vojske. Za izletnike koji vole prirodu, Promina nudi desetak mogućnosti za jednodnevne izlete. Svaka šetnja pojedinom planinarskom stazom može imati svoju temu (šetnja preko 7 izvora) i na taj način obogatiti ponudu.

PRIJEDLOG SPOMENIKA PARKOVNE ARHITEKTURE OTAVICE

Ovaj lokalitet nalazi se u Općini Ružić i nudi mogućnost pješačenja i fotografiranja. U naravi je to drvodred u predivnom pastoralnom krajoliku koji se nalazi u sklopu kompleksa Crkve Presvetog Otkupitelja / Grobnice obitelji Meštrović i koji vodi prema brežuljku na kojem se isti nalazi te kao takav može obogatiti doživljaj posjeta Crkvi, odnosno lokalitetima Meštrovićeve ostavštine.

Slika 54 – Drvodred u Otavicama

OSTALI ZNAČAJNI LOKALITETI PRIRODNE BAŠTINE

Prašuma Ljutina

Istočno od Unešića između Zmajevog brda, uzvisine Orlovac i Divojske kukuljice prostire se prašuma Ljutina. Iako se čini neprohodnom moguće je u nju zaći i diviti se golemim hrastovima starim više od 500 godina. Najljepši hrastovi zaštićeni su i nose imena znamenitih hrvatskih povijesnih ličnosti. Na sjevernom prilazu Ljutini izletnike privlači proplanak Zmajevica koji zastiru goleme krošnje drevnih stabala, a krase ga bunari nepoznate starosti duboki i do 10 metara.

Do lokaliteta se dolazi cestom Unešić – Prugovo i zatim skreće u naselju Gornje Utoje u zaseok Milići. Put do lokaliteta je dijelom asfaltiran, a dijelom makadamski i označen je putokazom. Za obilazak je potrebno svega desetak minuta budući da ima svega nekoliko značajnijih stabala, međutim posjetitelj će zasigurno oduševiti mir i ljepota krajolika te bi se na lokalitetu moglo duže zadržati ukoliko se postavi makar minimalan sadržaj (stol, klupe, koševi i sl.)

Slika 55 - Hrastovi i bunari u prašumi Ljutina (Općina Unešić)

E.7.2.2. Kulturna baština

Kratak pregled razvoja Drniša kroz povijest

Nagađa se da se Drniš prvi put spominje pod imenom Ključić oko 1340. godine, a najstariji nalaz s drniškog područja star je otprilike 2 milijuna godina (zglob bedrene kosti mlađeg primjerka slona). Godine 1522. Drniš pada pod tursku vlast, a 1528. godine postaje stalna sudska ispostava – nahija (sud za vrijeme Turaka). Gradom dominira današnji spomenik kulture, Gradina, koja se nalazi na 334 m nadmorske visine, a strateški „kontrolira“ Petrovo polje i putove prema gradovima Šibeniku i Kninu. Odlaskom Turaka, Drniš preuzimaju Mlečani. Nakon 1683. godine mletački general Leonardo Foscolo u početku nalaže rušenje drniške utvrde (Gradine), no kako je sve do 1715. godine postojala opasnost od prodora Turaka, Gradina se ubrzo dodatno obnavlja. Prolaskom turske opasnosti, Drniš se „spušta“ s Gradine i 1786. godine gradi se „palazzino“ i „kvartir“. Ovi objekti su rađeni u vojno-upravne svrhe. Označili su početak „novog“ Drniša s centrom na Poljani, gdje je i dan danas. Austrija vlada ovim

područjem od 1798.-1806. godine, te opet od 1813.-1918. godine. U kratkom periodu od 1806.-1813. godine ovdje je vladala i Francuska.²⁶

Kulturno-povijesna cjelina Drniš

Drniš se smjestio na rubu Petrovog polja, uz kanjon rijeke Čikole, a između obronaka planina Promine i Moseća. Povijesna gradska jezgra današnjeg Drniša svoje obrise dobiva u 18. stoljeću za mletačke vlasti, a malobrojne sačuvane građevine toga razdoblja nose barokne stilske karakteristike. Jačanje gospodarske osnovice u 19. i početkom 20. stoljeća, donosi i Drnišu izrazitiju urbanizaciju u smislu oblikovanja uličnih poteza i stilski definiranih građevnih sklopova. Novi dio grada nastaje oko središnjeg trga Poljane gdje se formiralo upravno, kulturno i političko središte Drniša. Uključuje i pojedinačna nepokretna kulturna dobra: Kuća Divnić, Kuća Kulušić, sklop Nakić-Vojnović, zgrada Gradskog muzeja Drniš, zgrada hotela „Danica“.

Mjesto	Naziv	Vrsta kulturnog dobra
Biočić	Arheološko nalazište Biočić-Čakljine	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Bogatić	Kuća Skelin na Roškom slapu	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Bogatić	Mlinica Kulušić na Roškom slapu	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Bogatić	Mlinica na Roškom slapu	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Brištani	Inventar crkve i Franjevačkog samostana na Visovcu	Pokretno kulturno dobro - zbirka
Brištani	Orgulje u crkvi Gospe od Anđela	Pokretno kulturno dobro - pojedinačno
Brištani	Utvrda Kamičak	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Drinovci	Dokumentacijske zbirke arhivskog građiva u posjedu Franjevačkog samostana Majke od Milosti na Visovcu	Pokretno kulturno dobro - zbirka
Drniš	Crkva Gospe od Ružarija	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Drniš	Crkva sv. Ante	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Drniš	Crkva sv. Roka	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Drniš	Crkva Uspenja Presvete Bogorodice	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Drniš	Ikone iz crkve Uspenja Bogorodice	Pokretno kulturno dobro - zbirka
Drniš	Kuća Divnić	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Drniš	Kuća Kulušić, Trg kralja Tomislava 24	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Drniš	Kulturno-povijesna cjelina Drniš	Nepokretno kulturno dobro - kulturno – povijesna cjelina
Drniš	Orgulje u crkvi Gospe od Ružarija	Pokretno kulturno dobro - pojedinačno
Drniš	Ostaci tvrđave	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Drniš	Ostatak turskog minareta	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Drniš	Portal i ostaci sklopa Nakić-Vojnović, Ulica Nakića-Vojnovića	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Drniš	Sklop kuća Divnić	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Drniš	Starohrvatska nekropola	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Drniš	Zgrada Gradskog muzeja u Drnišu	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Drniš	Zgrada hotela "Danica", Poljana 1	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Ključ	Tvrđava Ključica	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Kričke	Crkva Bogorodičinog Pokrova	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Pokrovnik	Arheološko nalazište Copića njive	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Širitovci	Crkva sv. Petra i Pavla	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Štikovo	Crkva sv. Luke	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Trbounje	Arheološko nalazište Trbounje	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Žitnić	Migalov most	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Žitnić	Most kod Mrđenovih mlinica	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno

Izvor: Registar kulturnih dobara Ministarstva kulture

Tablica 23 - Evidencija zaštićenih kulturnih dobara za Grad Drniš

²⁶<http://www.tz-drnis.hr/hr/upoznaj-drni/povijest.html>

Ostatak turskog minareta

Nalazi se u povijesnoj jezgri Drniša ispod tvrđave na Gradini. Minaret je ostatak džamije koja je uz njega bila sagrađena i koja se nalazi u podnožju minareta. Od minareta je sačuvan samo donji dio (visine 12 metara), bez kamenog balkona – šerefe i vrha nad njim. Unutar minareta je djelomično sačuvano spiralno stubište. Iz kvadratnog postolja koje služi kao postament cijelom objektu, uzdiže se trup glavnog dijela minareta koji preko zakošenih uglova prelazi u osmerostrani poligon, a zatim u dvanaestostrani trup stabla minareta. Minaret je najvjerojatnije sagrađen u 16. stoljeću za vrijeme turske vladavine Drnišom i to lokalnim kamenom „muljikom“, a na grafici Drniša iz 1708. godine, minaret je već bio porušenog vrha kao posljedica mletačko-turskih ratova. S obzirom da se radi o jedinom sačuvanom minaretu u Dalmaciji, svakako je lokalitet koji oslikava dio burne prošlosti cijelog prostora na kojem su se sukobljavale, ali i susretale razne kulture, te je njegova valorizacija u kontekstu priče Drniša vjerojatno važan dio ukupne slike i priče koji treba biti kvalitetno promišljen i predstavljen, ali i sačuvan, odnosno zaštićen, uz odgovarajući interpretacijski sadržaj (primjerice interpretacijska tabla, uređena lokacija).

Slika 56 – Ostaci jedinog sačuvanog minareta u Dalmaciji

SREDNJOVJEKOVNE UTVRDE

Srednjovjekovna utvrda Kamičak

U narodu je poznata i kao Utješinovića grad. Smještena je na lijevoj obali Krke, između Roškog slapa i Visovačkog jezera, nekoliko stotina metara uzvodno od tjesnaca “Među gredama” uz kraj sela Brištane. Teren na kojem je utvrda izgrađena je krajnje nepristupačan. U povijesnim se izvorima spominje već 1345. godine kao Kamichech. Bila je u posjedu Nelipića, zatim Utješinovića i Mišljenovića. U temeljima Kamička su sačuvani obrambeni zidovi i temelji četvrtaste kule građeni od nepravilnog klesanog kamenja. Pristupni put na utvrdu je bio uzak i udubljen u prirodnoj stijeni. Provalom Turaka na ove prostore i njihovim zaposjedanjem čitavog kraja, Kamičak je izgubio značaj i od tada je napušten.

Slika 57 – Lokacija tvrđave Kamičak s pogledom na rijeku Krku

Prema predaji, podno Kamička se nalaze ostaci dvora posljednjeg hrvatskog narodnog kralja Petra Svačića, odnosno Snačića (1093.-1097.) te oranice zvane Svačice. Svakako je zanimljivo razmotriti mogućnost povezivanja ovog lokaliteta s pričom o posljednjem hrvatskom kralju i njegovim spomenikom (u blizini njegova rodna mjesta) i vidikovcem „Kamičak“ na miljevačkoj visoravni koji se prema nekim navodima nigdje ne spominje u turističkim vodičima, a nalazi se na fantastičnoj lokaciji s koje se pruža pogled na Krku i Visovačko jezero.

Slika 58 - Pogled na Visovac s vidikovca Kamičak na Miljevačkoj visoravni

Tvrđava Ključica

Sagrađena je na desnoj obali Čikole na strmoj hridi u 14. stoljeću od velikaške obitelji Nelipića s ciljem kontrole prolaza prema Kninu i Drnišu. Ključica je utvrda pačetvorinastog tlocrta s podgrađem djelomično sačuvanim na jugu s kruništem. Tvrđava je građena od raznolikog kamena, nejednakih dimenzija. Glavni je ulaz na zapadnoj strani. Stambeni dio tvrđave je palača na sjevernoj strani s tri reda prozora zidana krupnim kamenom. Na sjeveru, ispred palače, je i visoka okrugla petokatna kula s tragovima svodne konstrukcije. Unutar tvrđave su postojali i objekti za posadu, gradske tamnice i cisterne za vodu od čega se danas malo sačuvalo.

Slike 59 - Pogled na tvrđavu Ključica

Slika tvrđave Ključica preuzeta je s web-stranice www.motori.hr na kojoj članovi enduro moto-crossa predstavljaju zanimljive rute. Kao jednu od tih ruta predstavljena je tvrđava Ključica sa svojim spektakularnim položajem među krševitim klisurama što svakako ukazuje na potencijal i za kvalitetnu turističku valorizaciju i za ovu ciljnu skupinu. Ovdje je svakako potrebno razmotriti mogućnosti njezinog uključenja u turističku ponudu različitih ciljnih skupina pa i ovih vrsta moto-turista, pješaka/trekera, brdskih biciklista i drugih. Kritične točke su mogućnost pristupa, interpretacijski sadržaji, konzervatorska zaštita, sigurnost posjetitelja, ali i eventualno uređenje lokacije za organizirane posjete.

Ostaci tvrđave - Gradina

Tvrđava se uzdiže na kamenitom brijegu u dijelu grada zvanom Gradina iznad kanjona rijeke Čikole na dominantnom položaju. Nalazi se na 334 m nadmorske visine, a strateški „kontrolira“ Petrovo polje i putove prema gradovima Šibeniku i Kninu. Sagrađena je u 14. stoljeću vjerojatno u doba Nelipića, kasnije je pregrađivana i nadograđivana za vrijeme vladavine Turaka. Zidovi su postavljeni u dva pojasa prstenasto jedni oko drugih i s jednom visokom okruglom kulom u sredini. Sačuvan je sjeverni obrambeni zid. Kula je imala prizemlje i tri kata. Mlečani su u 18. stoljeću znatno proširili i dogradili tvrđavu tako da je njen srednjovjekovni i turski dio uklopljen u novo utvrđenje postavši njen jugoistočni dio.

Gradina je nedavno uređena za primanje posjetitelja, postavljena je rasvjeta i info ploče. U sklopu projekta „Razvoj turizma na rubnim dijelovima NP Krka“ urediti će se i staza koja će povezati Gradinu i mlinicu na Čikoli nizvodno od mosta u Drnišu.

Gradina svakako ima potencijalnu polazišnu vrijednost atraktivne tematske staze koja bi obuhvatila sve vojne utvrde ovog prostora u promišljanju prezentacije burne prošlosti Dalmatinskog zaleđa na za ovaj, a možda i daleko širi prostor originalan i zanimljiv način koji bi spojio rijeku/vodu, kamen/krš i priču o teškoj borbi za opstanak kroz povijest. U tom scenariju, Drniš bi se mogao pozicionirati i kao svojevrsni središnji atraktor mudrom, inovativnom i vizionarskom eksploatacijom dinamične povijesti, atraktivnih vidikovaca koji povezuju uzbuđujuću prošlost (sa svim svojim povijesnim pričama, usmenim predajama i legendama) i magični krajobraz u doživljajni spektakl za gotovo sve ciljne skupine gostiju.

Slike 60 - Pogled na drnišku Gradinu

ARHEOLOŠKA NALAZIŠTA

Na ciljanom području nalazi se velik broj arheoloških nalazišta od pretpovijesti do nedavne povijesti. U smislu turističke valorizacije ovih lokaliteta, trebalo bi analizirati trenutačno stanje svakog lokaliteta u smislu mogućnosti obilaska, prezentacije/interpretacije te eventualno istaći one koji imaju posebnu vrijednost i koje bi trebalo uvrstiti u programe posjeta uz odgovarajuće intervencije.

Badanj

U selu Badanj, sjeveroistočno od Drniša na jugozapadnoj strani Promine, nalaze se brojna arheološka nalazišta koja potvrđuju kontinuiranu nazočnost ljudi od pretpovijesnih, preko antičkih i srednjovjekovnih vremena do danas. Tu se nalaze ostatci pretpovijesne gradine s ulomcima pretpovijesne keramike, a pronađeni su 1921. tijekom popravka seoskog puta, dva sarkofaga, a jedan od njih je danas ispred Gradskog muzeja Drniš. Obnova u Domovinskom ratu porušene crkve Sv. Ivana otkriva postojanje starije crkve, a pronađeni su i stećci s reljefnim ukrasima.

Balek

Na ovoj lokaciji je pronađen fragment kosti mlađeg primjerka slona koji je na drniškom području obitavao pred 2 milijuna godina.

Biočić-Čakljine

Arheološko nalazište Biočić-Čakljine nalazi se južno i u neposrednoj blizini groblja i parohijske crkve sv. Petra i Pavla u selu Biočić, 5 km sjeveroistočno od Drniša. Ovdje su pronađeni ostatci brončanih sjekira, tzv. „keltova“ iz brončanog doba. U antici ovdje se nalazila jednim svojim dijelom antička Promona čiji se ostatci arhitekture mogu naći na terenu. Na nalazištu se nalaze ranokršćanska crkva i memorija. Crkva je jednobrodni, longitudinalni trikonhalni objekt. Orijentirana je svetištem prema jugoistoku. Svetište crkve nije trolisno nego se bočne apside nalaze u sjevernom i južnom perimetralnom zidu. Nekoliko metara istočno od crkve nalazi se memorija, također trikonhalna longitudinalna građevina.

Ranokršćanski kompleks na nalazištu Biočić-Čakljine na temelju tipologije arhitekture možemo datirati oko sredine 6. stoljeća. Ovdje se također nalaze i ostatci srednjovjekovnog naselja s nekropolom.

Brine

Ovaj lokalitet na zapadnom dijelu kanjona rijeke Čikole udaljen je 4 km od Drniša. Njegovu vrijednost čine pećine s tragovima najstarije nazočnosti ljudi na prostoru Šibensko-kninske županije s ostacima alata starih oko 18.000 godina, ali i životinja iz pleistocena.

Brištani

Na području ovog miljevačkog sela pronađeni su ostatci rimske „villae rustica“ u kojem je živio Gaj Terencij Celso, rimski vojni veteran iz I. stoljeća poslije Krista.

Cecela

U Petrovom polju, istočno od Drniša, smještena je uzvisina Cecela na kojoj se nalaze ostatci dviju crkava, te nekoliko natpisa iz rimskog vremena.

Copića njive

Arheološko nalazište Copića njive u Pokrovniku otkriveno je 1979. godine. Riječ je o iznimno značajnom višeslojnom nalazištu koje je bilo kontinuirano naseljeno od ranog neolitika do ranog eneolitika. U starijoj fazi naseljavanja mogu se pratiti tri faze razvoja starijeg neolitika što do sada najbolje pokazuje evoluciju kulture starijeg neolitika u središnjoj regiji istočne obale Jadrana. Značaj arheološkog nalazišta u Pokrovniku je i u mogućnosti proučavanja odnosa između starije impresso faze i mlađe danijske faze neolitika. Od pronađenog pokretnog arheološkog materijala, posebno je značajan nalaz dviju keramičkih figurina.

Lišnjak

Na ovom podprominskom lokalitetu, nalaze se ostatci pretpovijesne gradine iz brončanog i željeznog doba, te kameni stećci iz srednjeg vijeka.

Pakovo selo

U Pakovom selu nalazi se pretpovijesna gradina Osoje.

Promina

Promina je, prema nekim tumačenjima, lokacija pretpovijesnog ilirskog naselja ili grada Promona u kojem su živjeli Liburni i koja je prema istim tumačenjima bila smještena na brežuljcima Promine. U antičko doba, Promona se pod istim imenom nastavila razvijati na prostoru između sela Tepljuha i Biočića nakon što ju je 34. pr.Kr. zauzeo rimski trijumvir i budući car Oktavijan.

Roški slap

Na ovom lokalitetu, nalazi se više arheoloških nalazišta od pretpovijesti s ostacima keramike i gradina, antičkih nalaza, poglavito grobova rimskih vojnika.

Trbounje

Ranokršćanska arhitektura nastala je na rubu antičke građevine, vjerojatne vile rustike. Sastoji se od centralne lađe sa svetištem, krstionice koja ima oblik pačetvorinaste prostorije s apsidom, katekumeja, cisterne, nartekusa, diakonikona, te niza prostorija nepoznate namjene. Pretpostavlja se da je najstariji dio kompleksa oratorij s nartekсом izgrađen u 4./5. st., a ostali dio u 6. st.

MLINICE

Kuća Skelin na Roškom slapu

Kuća Skelin nalazi se na Roškom slapu južno od mosta na sedrenim barijerama uz samu rijeku Krku. Objekt je prizemnica kvadratnog tlocrta, građena od sedre sa završno žbukanim fasadama. Na glavnom pročelju, koje je orijentirano prema sjeverozapadu, nalaze se pravokutna vrata s lučnim nadvojem, a lijevo i desno od vrata je po jedan pravokutni prozor. Lijevo od glavnih ulaznih vrata je latinski natpis: PARVA DOMUS AVUM. Krovnište objekta je drveno s rogovima koji prelaze preko strehe i s pokrovom od crijepa (izvorno dijagonalne salonitne ploče). U unutrašnjosti je objekt zadržao izvorni raspored prostorija. Kuća Skelin, sagrađena za tadašnjeg načelnika Drniša Ivana Skelina početkom 20. stoljeća, služila je ladanju obitelji Skelin. Sagrađena je zajedno s hotelom koji predstavlja začetak turističkog poduzetništva na Roškom slapu. Kuću Skelin, koja ima elemente historicističke gradnje onog vremena, treba zaštititi kao povijesnu uspomenu početaka turizma na Roškom slapu.

Slika 61 - Hotel obitelji Skelin iz 1909. zanimljiv je prvi primjer obiteljskog turističkog poduzetništva u suglasju s prirodom i društvenim okruženjem

Priča o obitelji Skelin je iznimno zanimljiva jer se radi o pionirima turizma na ovim prostorima, velikim dobrotvorima i podupirateljima koji su pomogli i školovanje Ivana Meštrovića pa se svakako može staviti u kontekst ukupne ponude i priče ovog kraja.

Mlinica Kulušić na Roškom slapu građena je kamenom nepravilnog oblika. Sastoji se od prizemlja i kata. Ima ožbukana pročelja, tlocrtni oblik u obliku slova L i krovnište na dvije vode, nekad pokriveno kamenim pločama. Svi otvori su s kamenim pragovima. Na južnom pročelju postavljena su vrata u prizemlju oko kojih su dva manja prozora i na katu dva prozora, a na bočnom krilu nalaze se jedna vrata u prizemlju

i prozor na katu. Mlinica ima mlinove koji rade po principu horizontalnog kola - "mlina kašikara", a kašike su nekada bile drvene. Mlinica Kulušić na Roškom slapu zbog tradicijskog oblikovanja i ambijentalne vrijednosti ima svojstva kulturnog dobra.

Mlinica na Roškom slapu

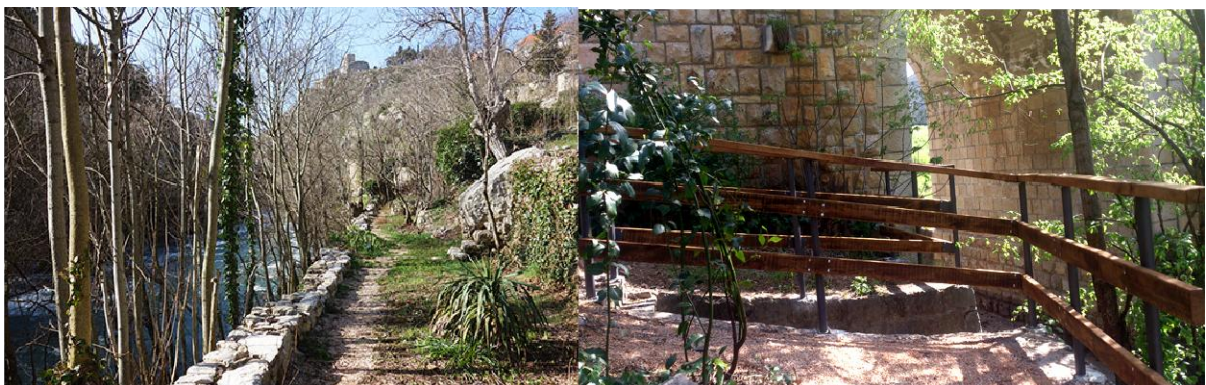
Mlinica je građena od kamena te izvana ožbukana. Krovište na dvije vode nekada je bilo prekriveno kamenim pločama. Zgrada je prizemnica. Ulazna vrata s kamenim dovratnicima su na istočnoj fasadi. Na jugu su tri prozora s kamenim okvirima. Mlinica ima šest koševa – mlinova koji rade na principu horizontalnog kola – mlina kašikare. Kašike su nekada bile drvene. U unutrašnjosti uz južni zid je tzv. Pozda – kamena klupa za ostavljanje tereta. Do mlinice je i tzv. "koš".

Most kod Mrđenovih mlinica (Napoleonov most)

Korito rijeke Čikole kod Drniša premošteno je masivnim kamenim mostom s četiri otvora polukružnog oblika i tri riječna pilona. Most je građen od lomljenog kamena različite veličine i oblika rustične obrade, dok su piloni i kljunovi trouglastog oblika bili zidani uslojenim kamenom. Kolnik je bio izrađen od kamena različitih dimenzija stvarajući polja koja su ispunjena sitnim riječnim oblukom.

Vodenica / mlinica ispod Čikolskog mosta

Mlinica se nalazi u samom gradu Drnišu. Nije korištena od početka 17. stoljeća, a potječe iz 15. st. i prostire se na površini većoj od 100 m². Mlinica je građena od kamena, a njezin donji dio (do rijeke Čikole) je građen od velikih kamenih blokova. Prilaz mlinici koji se nalazi jugozapadno povezan je sa starim dijelom Drniša vinskom cestom. Prema ostacima građevine, može se zaključiti da se mlinica sastojala od 5 manjih mlinova. Nakon završetka rekonstrukcijskih radova u sklopu projekta „Razvoj turizma na rubnim područjima NP Krka“, biti će postavljena etnografska kolekcija i namještena suvenirnica s rustikalnim namještajem koja će biti otvorena za posjetitelje pri završetku projekta. Mlinica će biti šetnicom sa stepenicama povezana sa 800 metara dugom stazom do drniške Gradine. Staza će prolaziti uz rub kanjona rijeke Čikole i povezat će dva atraktivna kulturna turistička objekta. Rekonstrukcija mlinice u kanjonu rijeke Čikole, uređenje pristupnog puta od mlinice do drniške tvrđave kao i postavljanje putokaza i interpretacijskih tabla omogućit će ovim lokalitetima da budu uključeni u turističku ponudu. Također će omogućiti da u skladu s potrebnim sigurnosnim standardima imaju organizirane posjete velikih grupa, stranih turista i djece.

Slika 62 – Staza/šetnica od Mlinice do Mlinice i Mlinica na rijeci Čikoli izvjesno mogu biti odličan atraktor za sve goste Drniša, ali i za domaće stanovništvo željno opuštanja i rekreacije

Crkva Gospe od Ružarija

Župna crkva Gospe od Ružarija je trobrodna građevina s polukružnom apsidom. Na glavnom pročelju građenom u kamenu, koje je raščlanjeno istaknutim pilastrima, na sredini su vrata lučnog završetka sa strehom. Iznad vrata je rozeta. Na istočnom i zapadnom ožbukanom pročelju raščlanjenom kamenim pilastrima, koji završavaju slijepim arkadama, su lučni prozori i vrata sa strehom. U unutrašnjosti je crkva podijeljena na tri broda masivnim kamenim stupovima kvadratne osnove koji su povezani širokim lukovima. Projekt za crkvu je napravio arhitekt Emilis. Gospa od Ružarija je neoromanička crkva sagrađena u drugoj polovini 19. stoljeća.

Slika 63 - Crkva Gospe od Ružarija - Drniš

Crkva sv. Ante

Crkva sv. Ante izvorno je bila džamija iz 16. stoljeća s kupolom na trompama. U 18. stoljeću pretvorena je u katoličku crkvu. Od nekadašnje džamije ostao je samo srednji dio s trompama bez kupole. Na taj glavni prostor sa zapadne i istočne strane u 18. stoljeću dozidana su još dva prostora koja su u unutrašnjosti spojena s prvobitnim prostorom pomoću dva otvora na luk. Na pročelju crkve su sačuvani izvorni turski prozori s lucima na šiljak, vijenac od kamena i zazidana turska vrata, a u unutrašnjosti ispod trompa vidljivi su stalaktiti bogato obrađeni na tursko-maurski način. Uz jugozapadni dio crkve je dozidan četverokutni zvonik s prizemljem, katom i lođom s piramidalnim završetkom.

Slika 64 - Crkva sv. Ante još jedan spomenik kulturno-povijesnih srazova prostora koji može slikovito nadopuniti priču o utverdama

Crkva sv. Roka

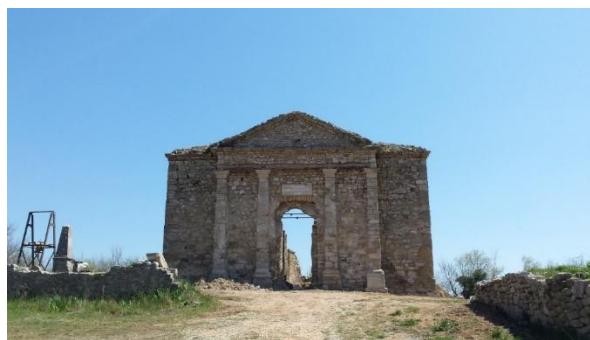
Crkva sv. Roka je jednobrodna pravokutna građevina s pravokutnom apsidom. Nepravilne je orijentacije okrenuta svetištem prema jugozapadu. Crkva je građena od kamena. Na pročelju crkve su jednostavna pravokutna vrata s kamenim pragovima i profiliranim kamenim vijencem iznad nadvratnika. Iznad vrata je okrugli prozor iznad kojeg je kamena ploča s posvetnim natpisom. Vrh zabata pročelja nalazi se betonska preslica za dva zvana. Crkva je podignuta kao zavjetna kapela 1731. godine kada Drniš i okolicu zahvaća velika epidemija kuge.

Crkva Uspenja Presvete Bogorodice

Crkva Uspenja Presvete Bogorodice nalazi se u središtu grada Drniša. Trobrodna je građevina bazilikalnog tipa s transeptom, pravokutnim oltarnim prostorom i polukružnom apsidom. Nepravilne je orijentacije s apsidom prema sjeverozapadu. Na jugoistočnoj strani je narteks čiji je središnji dio rizalito izbačen i uz koji je prislonjen zvonik s ulazom u crkvu u prizemlju. Crkva je građena od klesanog kamena dok su plohe bočnih zidova završno žbukane. Crkva je sagrađena 1908. godine u duhu eklekticističkog historijskog stila neoromanike prema projektu arhitekta Ćirila Ivekovića.

Crkva Bogorodičinog Pokrova

Grkokatolička crkva u Kričkama posvećena Bogorodičinom Pokrovu podignuta je početkom 19. stoljeća prema projektu poznatog friulanskog klasicističkog graditelja Valentina Presanija. Smještena je na blagoj uzvisini u Petrovom polju u selu Kričke. Do danas su joj sačuvani vanjski zidovi, a dva zvonika crkve uništena su miniranjem tijekom Domovinskog rata. Unutrašnjost crkve gotovo je u cijelosti urušena u Drugom svjetskom ratu, tako da crkva danas nije u funkciji. Longitudinalna je trobrodna građevina s polukružnom apsidom na istočnom zidu glavnog broda. Na glavnom zapadnom pročelju dominira središnji zabatni rizalit, koji je raščlanjen s četiri plitka toskanska pilastra. Iznad glavnog ulaza je posvetna ploča. Lokacija na kojoj se nalaze ostaci crkve Bogorodičina pokrova udaljena je desetak minuta vožnje od centra Drniša. Makadamski pristupni put koji vodi do crkve dugačak je stotinjak metara, a direktno se spaja na cestu Drniš – Muć – Split u naselju Kričke.

Slika 65 - Ostaci grkokatoličke crkve Bogorodičinog pokrova - Kričke

Crkva sv. Petra i Pavla

Crkva sv. Petra i Pavla nalazi se u Širitovcima na groblju. Crkva sv. Petra i Pavla je jednobrodna crkva s polukružnom apsidom orijentirana svetištem prema sjeveroistoku. Na pročelju joj je prigraden dvokatni kameni zvonik koji završava piramidom. U crkvu se ulazi kroz prizemlje zvonika. Crkva je građena od kamena pravilnim klesancima. Pokrivena je dvovodnim drvenim krovom. Prema

arhivskim podacima već u predtursko, srednjovjekovno doba na tom mjestu je postojala crkva. Nakon oštećenja u turskom periodu crkva je obnovljena u 18. stoljeću da bi današnji oblik dobila preoblikovanjem 1912. – 1913. godine.

Crkva sv. Luke

Crkva sv. Luke nalazi se na groblju u naselju Štikovo. Jednobrodna je longitudinalna građevina s polukružnom apsidom. Pravilne je orijentacije. Brod je prekriven krovom na dvije vode s pokrovom od kupe kanalice, a apside ima polukalotu s pokrovom od kamenih ploča. Na pročelju se nalazi jednostavni pravokutni glavni portal uokviren kamenim pragovima. Crkva sv. Luke u Štikovu prostornom koncepcijom i detaljima izvorni je srednjovjekovni romanički objekt koji je u poslijeturskom periodu doživio adaptaciju u kasnobaroknom duhu da bi recentnim preinakama bio devastiran izvorni ambijent.

Zbirke arhivskog gradiva, posjed Franjevačkog samostana Majke od Milosti, Visovac

Arhivsko gradivo nastalo od 1618. do 1986. godine, u posjedu Franjevačkog samostana Majke od Milosti na Visovcu sadrži jedinstveno arhivsko gradivo koje ima osobitu vrijednost ne samo kao izvor za povijesna i druga društvena istraživanja, nego i kao nenadomjestiv dio ukupnog povijesnog i kulturnog naslijeđa Republike Hrvatske u cjelini.

Orgulje u crkvi Gospe od Anđela

Manje orgulje talijansko-dalmatinskog tipa s jednim manualom i pedalom. Vjerojatno potječu iz 1777. godine, a pripisuju se Nakićevoj školi.

Mjesto	Naziv	Vrsta kulturnog dobra
Baljci	Crkva Preobraženja Gospodinova	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Gradac	Crkva Male Gospe	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Gradac	Kasnobarokna česma	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Otavice	Antimalarična stanica	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Otavice	Kuća obitelji Meštrović	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Otavice	Zgrada Osnovne škole "Ivan Meštrović"	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Ružić	Crkva Presvetog Otkupitelja (Mauzolej obitelji Meštrović)	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno

Izvor: Registar kulturnih dobara Ministarstva kulture

Tablica 24 - Evidencija svih kulturnih dobara - Općina Ružić

Crkva Preobraženja Gospodinova

Grkokatolička crkva Preobraženja Gospodinova u mjestu Baljci podignuta je prema projektu poznatog friulanskog klasicističkog graditelja Valentina Presanija, vjerojatno u prvoj polovini 19. stoljeća. Do danas su joj uglavnom sačuvani vanjski zidovi i zvonici kojima su se urušile kupole. Unutrašnjost crkve gotovo je u cijelosti urušena u Drugom svjetskom ratu, tako da crkva danas nije u funkciji. Longitudinalna je trobrodna građevina s polukružnom apsidom na istočnom zidu glavnog broda. Na glavnom zapadnom pročelju dominira središnji zabatni rizalit, koji je bio raščlanjen s četiri plitka toskanska pilastra (krajnji sjeverni pilastar se u cijelosti srušio). Iznad glavnog ulaza je posvetna ploča. Napomena: Crkva je u ruševnom stanju, a do nje se dolazi uskom cestom iz mjesta Gradac uz koju je na više mjesta postavljeno ilegalno odlagalište uglavnom građevinskog otpada. Neposredno prije crkve

nalazi se neoznačeno cestovno račvanje te bi neupućeni posjetitelj mogao lako pogriješiti smjer te nastaviti dalje prema Svilaji i minskim sumnjivom području. Obzirom na veliki broj srušenih i zapaljenih objekata posjetitelja nesumnjivo asocira na ratna zbivanja u ovom području.

Slika 66 - Crkva Preobraženja Gospodinova - Baljci

Crkva Male Gospe

Crkva Male Gospe jednobrodna je kamena građevina pravilne orijentacije s kvadratnom apsidom i sakristijom. Građena je u baroknom stilu na mjestu srednjovjekovne crkvice sv. Petra. Na glavnom portalu glatkih kamenih okvira dvije su stilizirane konzole s ukrasom lišća. Iznad je plitka polukružna luneta s rustičnim kipom Madone i pločom s natpisom koji spominje godinu restauracije crkve. Sakristija je uz sjevernu stranu svetišta dodana sredinom 19. stoljeća Crkva Male Gospe je uništena u Domovinskom ratu pa je obnovljena metodom faksimila. Ispred crkve su postavljeni stećci i drugi arheološki kameni ulomci te se pruža lijep pogled na cijelo naselje Grada te prostor općine Ružić u Petrovom polju. U crkvi se nalazi i muzej, a ulaz je moguć u dogovoru sa župnikom.

Slika 67 - Crkva Male Gospe - Gradac

Kasno-barokna česma

Česma ima javni karakter i nalazi se u središtu naselja Gradac. Česma je sagrađena 1792. godine u obliku duguljastog kamenog zida s trokutastim povišenjem na sredini u kojem su dva otvora kroz koje protječe voda. Iznad je kamena ploča s urezanim natpisom i godinom gradnje, oivičena reljefnim stupićima s bazama i kapitelima, lišćem i stiliziranim šiljastim završecima, a pri dnu svinutim reljefnim

ukrasima. S lijeve strane točila u zidu je kamena ploča za odlaganje, a nešto podalje šest željeznih prstenova za vezivanje stoke.

Slika 68 - Kasnobarokna česma - Gradac

Crkva Presvetog Otkupitelja / Grobnica obitelji Meštrović

Sagrađena na brežuljku južno od sela Otavice i posljednje je počivalište velikog hrvatskog kipara Ivana Meštrovića (1883-1962) te najbližih članova njegove obitelji: majke Marte, oca Mate, braće Marka i Petra, sina Tvrtka i supruge Olge. Gradnjom ovog objekta ispunio je namjeru da svojoj obitelji izgradi grobnicu, a svom rodnom kraju podari crkvicu. Za gradnju crkvice odabrao je Paraćevu glavicu, brežuljak u Petrovom polju udaljen samo desetak minuta hoda od kuće obitelji Meštrović. Njezin tlocrt oponaša centralne antičke građevine nadsvođene kupolom, a jednostavnost oblikovanja vanjskog plašta i čistoća plastičnih oblika odraz su Meštrovićevih promišljanja arhitekture. U podnožju brežuljak je ograđen zidom, a do Crkve Presvetog Otkupitelja se dolazi 121 stepenicom.

Slika 69 - Crkva Presvetog Otkupitelja - Grobnica obitelji Meštrović (Mauzolej Meštrović) – Otavice

Crkva Presvetog Otkupitelja svakako predstavlja potencijalno značajan posjetiteljski lokalitet, kako zbog svoje arhitektonsko-krajobrazne vrijednosti, tako i kao moguća završna točka tematsko-životnog putovanja velikog hrvatskog i svjetskog umjetnika čiji turistički potencijal nije još dovoljno valoriziran. Drniško područje bi svakako u životnoj priči (rođenje i posljednje počivalište jednog od najznačajnijih kipara novijeg doba) moglo ostvariti daleko veći turistički i razvojni učinak kapitaliziranjem i ispreplitanjem životne priče ovog umjetnika s povijesnim i kulturno-umjetničkim, ali i drugim, povijesnim, etnološkim, geomorfološkim (kamen, krš, voda, Vrelo života, bunari, česme),

humanističkim (odnos umjetnika s primjerice obitelji Skelin, začetnicima turizma, ali i dobrotvorima ovog kraja) univerzalnim vrijednostima prostora. Ovaj će simbolički okvir svakako biti razmotren u dijelu razvoja brenda i pratećih izvornih turističkih proizvoda ovog prostora.

Zgrada osnovne škole

Još jedno dijelo znamenitog hrvatskog kipara Ivana Meštrovića podignuto u njegovim rodnim Otavicama. Zgrada je građena od fino klesanog fugiranog kamena, a podanak je izveden u bunjatu. Tlocrtno je u obliku slova L. Od glavnog pročelja objekta koje gleda prema jugu i ima prizemlje i kat, šire se prizemni prostori učionica prema zapadu i sjeveru. Učionice imaju po tri jednostavna pravokutna prozora. Na glavnom pročelju, iznad glavnog ulaza lučno zasvedenog nalazi se bifora na katu i desno od nje balkonska vrata s lučnim nadvratnikom, kamenim balkonom i željeznom ogradom. Građena je prema ideji Ivana Meštrovića od 1930. do 1932. godine i prema projektu riječkog arhitekta Davida Benette.

Slika 70 – Osnovna škola u Otavicama

Slika 71 – Ivan Meštrović drugi s desna na Akademiji u Beču

I ova škola mogla bi dobiti svoje mjesto u ukupnoj ponudi kao dio priče o Meštrovićevom životu koji ima iznimnu vrijednost kao odraz vremena, ali i kao dramaturški okvir prepun epsko-filmskih elemenata koji mogu biti jako kvalitetno nadopuniti priču prostora te stvoriti vrijedan kulturno-obrazovno turistički atraktor. Upravo bi u tom smislu i ova škola mogla imati svojevrsni edukativni karakter o Meštroviću humanistu kojeg su podržali brojni drugi europski humanisti (obitelj Skelin, majstor Pavao Harold Bilinić i njegova supruga, učiteljica srednje škole iz Splita kod kojih je šegrtovao i školovao, bečkog vlasnika rudnika Karla Wittgensteina koji je bio zajednički mecena njemu i Rodinu i koji je financirao Ivanovo preseljenje i školovanje u Beču iako Meštrović nikada nije išao u školu i nije znao njemački jezik). Meštrovićev odgoj i obrazovanje bilo je toliko živopisno da bi se ova škola mogla iskoristiti i kao svojevrsni interpretacijski prostor Meštrovićevog odgojno-obrazovnog puta koji je

snažno kombinirao informalno i tek kasnije formalno obrazovanje koje je bilo usredotočeno na njegov talent koji je dovoljno rano prepoznat i potican od strane svih kojih su na njega naišli što mu je u konačnici omogućilo i svjetsku slavu i izjavu velikog Rodina da je „Meštrović čudo od kipara i veći umjetnik od njega“.

Bivša antimalarična stanica

Građena je finim klesanim fugiranim kamenom, a podanak je izveden u bunjatu. Sastoji se od dva spojena dijela: južnog prizemnog pravokutnog tlocrta pokrivenog trovodnim krovom i sjevernog jednokatnog kvadratnog tlocrta pokrivenog četverovodnim krovom. Na južnom pročelju prizemnog krila zgrade su vrata zasvedena lukom, a istog oblika su i dva manja prozora sa strane. Vrata u prizemlju veće zgrade su četverokutna, a na katu je dvojni prozor zasvedenih lukova s malim balkonom sa željeznom ogradom. Na zapadnom pročelju su polukružna vrata za balkon i prozor. Građena je od 1930.- 1932. prema ideji Ivana Meštrovića i projektu riječkog arhitekta Davida Benette.

Slika 72 - Antimalarična stanica - Otavice

Kuća Meštrović

Kuća se sastoji od dvije zgrade. Starije, manje jednokatnice s trijemom s lukovima u prizemlju i terasom na prvom katu s kamenim stupovima. Ovaj objekt ima dvostrešno krovno s pokrovom od kupe kanalice. Sa zapadne strane nalazi se dogradnja veće dvokatne zgrade s prizemljem i prvim katom kvadratnog a drugim katom osmerokutnog tlocrta i krovom na osam voda s pokrovom od kupe kanalice.

Slika 73 - Kuća obitelji Meštrović - Otavice

Zgrade su građene velikim fugiranim klesancima u stilu pučke arhitekture. Kuća Meštrović je ograđena kamenim zidom sa željeznom ogradom. Dogradnja obiteljske kuće Meštrović je izvedena 1913. prema ideji Ivana Meštrovića u stilu retardirane secesije.

Banovača

Radi se o kamenom reljefu ugrađenom u česmu u naselju Otavice, desetak metara udaljenom od Meštrovićeve rodne kuće. Reljef prikazuje konjanika za kojega je narod vjerovao da je slavni ban. No, reljef je zapravo nadgrobni spomenik iz I. stoljeća; možda je to bio prvi susret mladog Ivana Meštrovića s figuralnom umjetnošću, pa i poticaj za njegovo buduće plodno stvaralaštvo. Prema legendi, predio Banovača dobio je ime po banovcu Neoriću koji je u XVI. st. Na tome mjestu izgubio život u borbi s Turcima. Nekoliko metara južnije uz cestu bila je Bojčićeva oštarija, nekadašnje mjesto okupljanja Otavičana. Upravo tu je 1899. godine mladi Meštrović priredio svoju prvu izložbu crteža i pjesama. Kao i ostale znamenitosti u Općini Ružić i ova je prezentirana na način da je postavljena info ploča, a lokacija je označena na karti u središtu naselja Grada ispred općinske zgrade.

Svi ovi navedeni lokaliteti predstavljaju izniman potencijal u pričanju priče o životu i djelu velikog umjetnika te se trebaju zaokružiti u ukupni kontekst disperziranog memorijalnog posjetiteljskog centra koji se izvjesno, po svom ukupnom atrakcijskom potencijalu, treba pretvoriti u tematski park.

Slika 74 – Česma u Otavicama

Mjesto	Naziv	Vrsta kulturnog dobra
Mirlović Zagora	Arheološko nalazište Škarin samogred	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Unešić	Crkva sv. Jurja Mučenika	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno

Izvor: Registar kulturnih dobara Ministarstva kulture

Tablica 25 - Evidencija svih kulturnih dobara – Općina Unešić

Arheološko nalazište Škarin samogred

Radi se o špilji smještenoj tristotinjak metara sjeverno od zaseoka Škaro u Mirlović Zagori, usred krša s ulazom s prisojne strane u dnu duboke vrtače okružene visokim liticama. Unutrašnjost je prostrana dvorana duga 49 i široka 28, s visinom do 10 metara. Sondažna istraživanja u 7 metara debelom sloju šišmišjeg i golubinjeg izmeta otkrila su brojne ulomke keramike, kostiju i kamenih predmeta datiranih u vremenski široko razdoblje od preko 5 tisuća godina, koje obuhvaća sva razdoblja pretpovijesti.

NAPOMENA: unutrašnje uređenje lokaliteta u turističke svrhe i postavljanje rasvjete unutar istog nije moguće obzirom da je lokalitet prirodno stanište nekoliko različitih vrsta zaštićenih šišmiša.

Unatoč tome, lokalitet može biti razmotren kao dio ponude arheološko-istraživačkog turizma, ali i kvalitetno prezentiran odgovarajućim interpretacijskim sadržajima.

Unešić, Crkva sv. Jurja Mučenika

Crkva sv. Jurja nalazi se na groblju u Unešiću. Jednobrodna je izdužena longitudinalna građevina s kvadratnom apsidom. Pravilne je orijentacije s malim odklonom svetišta prema jugoistoku. Lađa u unutrašnjosti ima svod prelomljenog luka, a apsida jednostavni polukružni svod. Na glavnom zapadnom pročelju crkve nalaze se pravokutna vrata s kamenim okvirima i po jedan kvadratni prozor sa svake strane vrata s jednostavnim kamenim okvirima. Vrh zabata je zidana kamena preslica za jedno zvono. Po sredini južnog pročelja crkve dograđena je vanjska kapela zidana uslojenim klesancima.

Slika 75 - Crkva sv. Jurja na groblju u Unešiću

Vijanjac – živa voda

Vijanjac, Vinovo Gornje, pokraj ove "žive vode" odnosno bunara nedaleko od crkve Sv. Marka se u 18. stoljeću dogodio pokolj svatova Stipana Nakića iz Mirlović Zagore koji su se sa mladenkom Anđom Bailo vraćali iz Livna i kod Vijanjca stali na odmor. Svatove je dočekao i pobio harambaša Nikola Maleta (s družinom od 30 hajduka) čiju je prošnju Anđa odbila. Grobovi, kameni spomenici, živa predaja i epska pjesma od 596 stihova su ostali kao uspomena na ovaj događaj. Grobovi kao i bunar („živa voda“) nalaze se u mjestu Vinovo Gornje u neposrednoj blizini jedno drugom.

Slika 76 – Bunar Vijanjac skriva mračnu priču o tragičnoj ljubomori koja može biti turistički zanimljiva

Bez obzira na okrutnost ovog narativa, on ima iznimnu dramaturšku, a time i turističko-valorizacijsku vrijednost koja se nadovezuje na narativ Vrela života te ljubavi (uključivo i tjelesnom) kojom je i Ivan Meštrović bio gotovo opsjednut (poznato je da je imao mnogo ljubavnica koje mu je čak dovodila prva žena kako bi ga spriječila da ga otme njezina suparnica). Cijeli kraj obiluje tim snažnim kontrastima života i smrti, ljubavi i mržnje, ali i jednog snažnog humanizma koji nadrasta sve ove suprotnosti bezvremenom porukom o snazi ljudskog duha. Stoga, ovaj lokalitet predstavlja potencijalno vrlo značajnu atrakciju u kontekstu tematskog parka.

Mjesto	Naziv	Vrsta kulturnog dobra
Bogatić	Mlinica Na Krki (Bogatić Miljevački)	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Bogatić	Mlinica Skelin	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Bogatić	Utvrda Bogočin	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Lukar	Crkva Gospe Čatrnjske	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Mratovo	Crkva sv. Martina	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Oklaj	Crkva sv. Mihovila	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Oklaj	Utvrda Nečven	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno
Puljane	Gradina	Nepokretno kulturno dobro - pojedinačno

Izvor: Registar kulturnih dobara Ministarstva kulture

Tablica 26 - Evidencija svih kulturnih dobara – Općina Promina

Srednjovjekovna utvrda Nečven

Nalazi se na lijevoj strani rijeke Krke oko 5 km zapadno od Oklaja, u istoimenom selu koje je po njoj i dobilo ime. Tvrđava je sagrađena na litici, a u njenom podgrađu su pronađeni temelji sakralnog objekta. Građena je od nepravilnog klesanog kamenja. Gradski obrambeni zidovi spuštaju se prema jugozapadnoj strani prateći prirodnu kosinu terena. Zidovi s istočne i jugoistočne strane su imali opkope zbog lakše obrane. Ulaz u grad je bio na sjeverozapadnoj strani gradskih zidina.

Slika 77 – spektakularni pogled na epske tvrđave Nečven i Trošenj - kvalitetan atraktor kojeg treba pomno valorizirati, ali i konzervatorski zaštititi, a eventualno i rekonstruirati

Posebno bi bilo važno ovu tvrđavu interpretacijski obogatiti u najmanju ruku rekonstruiranim slikama koje prikazuju mogući izgled obiju tvrđava i mosta između tvrđava u pojedinim fazama razvoja lokaliteta. Pored toga, potrebno je unaprijediti signalizaciju te pristupe ovom lokalitetu. Svako spada u dio ukupnog narativa potencijalnog disperziranog tematskog parka o drevnim vojnim i drugim građevinama ovog prostora.

Utvrda Bogočin

Bogočin se u izvornoj povijesnoj građi prvi put spominje 1486. godine kao Bogochin, ali je velika vjerojatnost da postoji već i u ranom srednjem vijeku. Od utvrde se danas vide samo ostaci nešto zida s vratima na sjeveroistočnom dijelu dok se na drugim dijelovima ostaci jedva zamjećuju. Zidovi su rađeni od nepravilno klesanog kamena. I ova utvrda zavrjeđuje razmatranje o konzervaciji i valorizaciji u kontekstu prethodno navedene tematske ponude.

Crkva Gospe Čatrnjske

Prema natpisu nad glavnim vratima crkva Gospe Čatrnjske je sagrađena 1797. godine u baroknom duhu i posvećena Gospi Porođenja. Jednobrodna je s ravnim stropom i četvrtastom apsidom. Ima dvoslivno krovšte. Brod je ožbukani, a apside nije. Zvonik je sagrađen 1937. godine i ima prizemlje, kat i ložu s piramidalnim završetkom.

Crkva Svetog Martina

Crkva sv. Martina sastoji se od starije crkve koja se spominje početkom 15. stoljeća i novije koja je sagrađena 1840. godine. Starija crkva je jednobrodna građevina presvođena bačvastim svodom i pokrivena kamenim pločama. S istočne strane joj je dograđen kasnobarokni zvonik na preslicu. Starijoj crkvi je sa zapadne strane dograđena nova u klasicističkom stilu. Osnova joj je osmerokut.

Crkva Svetog Mihovila

Crkva sv. Mihovila je sagrađena 1784. godine u baroknom stilu. Crkva je jednobrodna s polukružnom apsidom zidana od kamena s krovštem na dvije vode. Na pročelju je portal s ravnim dovratnicima i trokutnim zabatom s profilacijom nad kojim je natpis o gradnji crkve. Iznad natpisa je bogato profilirana rozeta. Zvonik je ukrašen kasnobaroknim rozetama i kamenom plastikom. Zvonik je u kasnobaroknom duhu dovršen krajem 18. stoljeća.

Pretpovijesna gradina Puljane

Smještena je sjeverozapadno od Oklaja, na lijevoj strani kanjona Krke u selu Puljane. Pristup gradini s jugoistoka štiti snažni kameni nasip formiran u dužini od 160 m, mjestimično u bazi širok do 30, a visok do 6 metara. Unutar bedema dobro su vidljivi ostatci pedesetak kamenih nastambi, što svjedoči o gradini kao utvrđenom naselju. Keramički materijal naselje datira u vrijeme željeznog doba, u vrijeme rimske vladavine te u kasnu antiku.

Mlinice na Krki

Mlinica u Bogatiću je građena od nepravilnog kamena i ožbukanih pročelja. Mlinica ima mlinove koji rade po principu horizontalnog kola - "mlin kašikara", a kašike su nekada bile drvene. Mlinica Skelin sastoji se od više povezanih objekata. Na najjužniji objekt u kompleksu je dozidana neprimjerena betonska prigradnja okomito na pravac protezanja originalnih objekata.

Sklop Čorića kuća

Sklop Čorića kuća s crkvicom starom oko 1.000 godina predstavlja ostatke tradicionalnog seoceta ovog kraja te je vrijedan spomenik građevinskoj baštini kraja koji je međutim potrebno zaštititi od daljnjeg propadanja te kvalitetno interpretirati.

E.7.2.3. Turističke atrakcije okolnog gravitirajućeg područja

PRIRODNI ATRAKTIVNI LOKALITETI OKOLNOG PODRUČJA

Skradinski buk

Skradinski buk udaljen je 20 km od Drniša (27 min vožnje) te spada pod Grad Šibenik. nudi mogućnosti šetnje, fotografiranja i kupanje. Skradinski buk je posljednja, sedma, najduža sedrena barijera na rijeci Krki. Nalazi se oko 13 kilometara nizvodno od Roškog slapa, odnosno ukupno 49 km nizvodno od izvora. Rast sedrene barijere Skradinskog buka prouzročio je ujezerenje vode rijeke Krke do Roškog slapa i tri kilometra donjeg toka rijeke Čikole, tvoreći tako jedan od najneobičnijih i najljepših krajobraza Nacionalnog parka "Krka". Preko 17 stepenica Skradinskog buka raspoređenih na 800 metara dužine prelijevaju se zajedničke vode rijeka Krke i Čikole. Preko rijeke izgrađena je pješačka staza. Tijekom obilaska staze u svega 60 minuta laganog hoda, u dubokom hladu bujnog mediteranskog i submediteranskog raslinja, posjetitelj uživa u jedinstvenom mikrokozmosu čarobnih zvukova, svjetla, boja, tajanstvenog svijeta sedrotvoraca i brojnih biljnih vrsta sedrenih barijera i vodenih staništa.

Ulaz Lozovac – kopneni ulaz; od travnja do listopada prijevoz individualnih posjetitelja do Skradinskog buka i natrag obavljaju autobusi Parka, osim u zimskom razdoblju, kada je posjetiteljima dopušten pristup automobilom. Autobusi turističkih agencija sami vrše prijevoz svojih grupa

Ulaz Skradin – vodeni ulaz; prihvat i prijevoz posjetitelja do Skradinskog buka i natrag obavlja se po utvrđenom orariju brodovima Parka. Od travnja do studenog organizirane grupe trebaju se prethodno najaviti i rezervirati brod, što vrijedi za brodove turističkih agencija.

Slika 78 - Skradinski buk

Zrmanja

U Općini Obrovac (do naselja Kaštel Žegarski) u Zadarskoj županiji, 52 km od Drniša, 1 h i 2 minute vožnje, nalazi se rijeka Zrmanja koja nudi atraktivne mogućnosti raftinga, kanuinga, sportova na divljim vodama, te kupanja.

Zrmanja započinje svoje 69 kilometara dugo putovanje u južnom dijelu planine Plješevice. Na svojem putu prema Novigradskom moru, u koje se ulijeva, prolazi kroz uske doline i veličanstveni 200 metara dubok kanjon. Ona je tipična krška rijeka – ima brojne slapove i snažne brzace, što ju čini idealnom rijekom za sportove na divljim vodama. Ljubitelji raftinga su ju nazvali ljepoticom i zvijeri, jer je, za vrijeme visokih vodostaja, jedna od najboljih rijeka za rafting u ovom dijelu Europe. S druge strane, Zrmanja je sa svojom pritokom Krupom, tijekom ljeta mirna i spokojna, te lagano nosi posjetitelje kroz očaravajući krajolik.

Slika 79 - Rijeka Zrmanja

Peručko jezero

Peručko jezero nalazi se u Općini Vrlika, 28 km od Drniša, 39 minuta vožnje do mjesta Podosoje - preko Svilaje i Vrlike, te nudi aktivnosti kao što su veslanje, kupanje, ribolov, sportovi na vodi, te sportske pripreme. Akumulacijsko jezero na rijeci Cetini dugo je 20 km a duboko 64 m. Jezero je nastalo izgradnjom 56 m visoke brane u blizini sela Donji Bitelić, za potrebe HE Peruča. Tom prigodom potopljena su neka naselja i manastir Dragović sagrađen 1395. godine za vrijeme vladavine bosansko-hrvatskog kralja Tvrtka. U rujnu 2003. godine zbog velike suše koja je spustila razinu vode iz jezera je "izronio" manastir potopljen 1959.godine. Za vrijeme Domovinskog rata jezero i okolno područje od 1991.godine bili su okupirani a sama brana minirana. Oslobođenjem ovog kraja 1995. godine, nakon opsežnih radova brana je obnovljena i u funkciji je od 1996. godine. Peručko jezero još uvijek je nedovoljno prepoznato kao destinacija iako može uz mala dodatna ulaganja značajno preobraziti cijeli vrlički kraj. To je raj za sportove na vodi, ali je još nedovoljno iskorišten.

Izvor: <http://www.panoramio.com/photo/26348610>

Slika 80 - Peručko jezero i planina Dinara

Spomenik prirode Vrela rijeke Cetine

U Općini Civljane, 6 km sjeveroistočno od naselja Civljane, 35 km udaljeno od Drniša, cestom preko Svilaje i Vrlike, uz 47 minuta vožnje, dolazi se do vrela rijeke Cetine. Ovaj kraj nudi mogućnosti za pješaćenje i fotografiranje.

Vrela rijeke Cetine, uključujući prvih dvjesto metara toka, sastoje se od nekoliko vrela koja su nastavci izoliranih podzemnih tokova dinarskog masiva što u dodiru s nepropusnim laporima izbijaju na površinu. Tri su glavna vrela: Veliko ili Cetina vrilo, Vukovića vrilo i Batića vrilo. Nalaze se u podnožju Dinare, na sjeverozapadnom dijelu Cetinskog polja nedaleko od Vrlike. Vrela osim znanstvene imaju i estetsku vrijednost, a ubrajaju se među najljepša krška vrela Hrvatske. Šestotinjak metara sjeverno od izvora, u zaseoku Milaši, nalazi se špilja Gospodska pećina ili Gostinjska špilja u kojoj su pronađeni ostaci kamenog i kremenog oruđa iz neolitika. Do sada je istražena u 2800 m.

Javna ustanova zaštićene prirodne vrijednosti Šibensko – kninske županije u skorije vrijeme planira urediti izvor Glavaš, kao jedan od najdostupnijih i najatraktivnijih vrela Cetine. Za uređenje vidikovca i staze oko vrela već postoji projektno – tehnička dokumentacija, ali izvedba radova još nije započela.

Izvor: http://www.crorivers.com/obiljezja_krske.php

Slika 81 - Glavaševo vrelo – glavno vrelo Cetine

Značajni krajobraz Rijeka Krčić

U Općini Knin, 25 km ili 33 minute vožnje od Drniša nalazi se rijeka Krčić sa slapom Krčić. Izvor je na južnim padinama Dinare zapadno od sela Kijeva u blizini Bosnića i Vukovića stanova. Ovaj lokalitet nudi mogućnosti za pješaćenje, planinarenje, vožnju biciklom i fotografiranje.

Rijeka Krčić izvire u podnožju Dinare, a kanjon rijeke usječen je u 450 m visok vapnenački pod protkan vodonepropusnim dolomitima. Nastao je u plesitocenu, o čemu svjedoče ostaci „mrtve sedre“. Sedra je stara 125 000 godina, a nastala je u toplom međuledenom dobu. Rijeka je duga deset i pol kilometara, a na svom toku tvori tri slapa. Topoljski buk, Krčića slap ili Veliki buk, u neposrednoj blizini izvora rijeke Krke, najveći je na rijeci Krčić, i sastoji se od barijere visoke 22 m a široke oko 30 m, obrasle mahovinama. Topoljski buk svojevrsni je fenomen i prirodna znamenitost jer njime rijeka Krčić završava svoj tok, a sam slap ušće je kojim se ona ulijeva gotovo u izvor rijeke Krke. Unatoč tomu što nema stalni tok, sam izvor gotovo nikad ne presuši. Rijeka presuši jer postupno gubi vodu u koritu. Redovito presuši od srpnja do rujna, ali u izrazito suhim godinama sušno razdoblje zna započeti u lipnju i potrajati do sredine studenog. Iako presuši, ova zagonetna rijeka još uvijek pruža obilje prirodnih ljepota i petnaestak speoloških jama i špilja u iskonski očuvanom krajobrazu.

Izvori: <http://www.najboljeuhrvatskoj.info/ideje/rijeka-krcic-3249.html>, <http://www.flickrriver.com/photos/tags/kr%C4%8Di%C4%87/interesting/>

Slika 82 - Slap Krčić za sušnog i kišnog perioda

Svi sadržaji koji uključuju vodu i kamen, mogu se staviti u kontekst tematskog narativa o Vrelu života. Budući da narativ povezuje kulturno-povijesnu, prirodnu, znanstveno-stručnu, odgojno-obrazovnu, ali i životnu, vrlo aktualnu i kontrastno bogatu dimenziju potencijalno snažnog, transformirajućeg doživljaja, lokaliteti u blizini mogu biti pretvoreni u atraktorski magnet koji Drnišu daje poziciju ishodišta (spomenik Vrela života), te završne točke narativa ovakvog tematskog parka.

ATRAKCIJE KULTURNE BAŠTINE OKOLNOG PODRUČJA

Rimski vojni logor Burnum

Ovaj logor nalazi se 28 km ili 36 minuta udaljen od Drniša, kod naselja Ivoševci sjeverno od Kistanja na 19 kilometru ceste od Knina u pravcu Zadra. To područje pripada krševitoj bukovačkoj zaravni zapadno od rijeke Krke, a nalazi se u okvirima Nacionalnoga parka Krka. Sagrađen je na prijelazu stare u novu eru, na strateški važnom položaju s kojeg se kontrolirao prijelaz preko rijeke, a iz njega su otpočinjala vojna djelovanja prema kopnu, sve do sjevernih granica rimske države. Bio je sjedište XI. legije rimske vojske Claudiae Piae Fidelis i IV. legije Flaviae Felix. U njemu su bile smještene i pomoćne postrojbe (kohorte), za koje je bio izgrađen mali logor u istočnom dijelu.

Danas su posebno vidljivi ostaci lukova koji su pripadali zgradi pretorija (zapovjedništva logora). Odlaskom vojske na mjestu logora je, zbog povoljne infrastrukture, nastao grad municipalnog ranga koji je igrao važnu ulogu sve do kasne antike. Imao je veliko svetište, amfiteatar, akvedukt, popločane ceste i ulice te druga gradska obilježja. Burnumski amfiteatar tipološki pripada amfiteatrima s četiri ulaza. Djelomično je korištena prirodna situacija terena, u ovom slučaju stijena vrtače, što je bilo iznimno pogodno za graditelje. Pouzdano se zna da je mogao primiti između 6 i 10 tisuća posjetitelja.²⁷ Za Burnum je specifično što su u njemu za razliku od Tilurija (drugog rimskog logora u Dalmaciji) sačuvane sve strukture. Arheološki lokalitet Burnum i arheološka zbirka u Puljanima otvoreni su za posjetitelje tijekom cijele godine.

Ingerenciju za upravljanje i istraživanje arheološkom zonom Burnum ima Muzej Grada Drniša iako je lokacija nalazišta u Općini Kistanje, stoga ovaj lokalitet možemo smatrati i 1. zonom promatranja turističkih resursa.

²⁷<http://www.npkrka.hr/stranice/rimski-vojni-logor-burnum/97.html>

Slika 83 - Lukovi – jedan od poznatijih motiva Burnuma

Kompleks manastira Sv. arhanđela Mihaila (Manastir Krka)

Tri i pol kilometra istočno od Kistanja, 34 km ili 37 minuta vožnje od Drniša, cestom preko Oklaja ili Kistanja, u dragi na samoj rijeci Krki nalazi se duhovno središte pravoslavnih vjernika u Dalmaciji – Manastir Krka. Podignut na temeljima starijeg eremitskog samostana, u pisanim se dokumentima prvi put spominje 1402. Manastir je građen na padini brda iznad rijeke Krke. Manastirski kompleks sačinjava više manastirskih zgrada. Jezgru manastira formiraju zgrade koje sa tri strane zatvaraju dvorište. Četvrtu stranu dvorišta zatvara crkva. U prizemlju manastirskih zgrada prema dvorištu je trijem oblikovan pravokutnim nosivim stupovima i lukom koji ih povezuje. Na strani prema Krki između crkve i ogradnog zida kompleksa manastira izgrađena je jednobrodna kapelica. Ispod prezbiterijalnog dijela crkve je prirodna pećina u kojoj se nalaze grobovi djelomično istraženi. Unutar pećine su vidljiva, danas zazidana, vrata gotičkih karakteristika koja su vodila vjerojatno u nekadašnju crkvicu. Današnja arhitektura manastira najvećim dijelom pokazuje karakteristike gradnje 18. stoljeća.

Manastir Krka moguće je posjetiti organiziranim brodskim prijevozom na relaciji Roški slap – manastir Krka – srednjovjekovne utvrde Nečven i Trošenj, u trajanju od dva i pol sata, od travnja do listopada. Manastir je također moguće posjetiti automobilom ili izletničkim autobusom iz Kistanja tijekom cijele godine. Iz Kistanja treba slijediti putokaz za manastir i serpentinama se spustiti do samog manastira, gdje se nalazi parkiralište.

Arheološki lokalitet Bribirska glavica

Arheološki lokalitet Bribirska glavica udaljen je 46 km ili 58 minuta vožnje od Drniša, cestom preko Oklaja ili Kistanja, te se nalazi na istoimenom brdu koje dominira nad okolnim plodnim poljima nazvan je hrvatskom Trojom jer se na tom mjestu može sagledati nastanak, rast, procvat i propast naselja koje je postojalo punih šest tisuća godina. Sve su civilizacije shvaćale važnost tog naoko nevažnog brda i grčevito se borile za njega. Čovjek je na njemu obitavao i prije nego što je ilirsko pleme Liburna tu podiglo svoje naselje. Rimljani su mu dali status municipija, a prvi vladari hrvatskih državnih tvorevina uzdigli su ga do statusa sjedišta vladara Hrvatske i Bosne.

Arheološko nalazište crkve sv. Spasa

Crkva sv. Spasa nalazi se u selu Cetina u blizini izvora rijeke Cetine, 35 km ili 47 minuta vožnje od Drniša, cestom preko Svilaje i Vrlike. Podignuta je tijekom druge polovice 9. stoljeća ili na prijelazu 9. u 10.

stoljeće o čemu svjedoči tehnika gradnje i skulpturalno-epigrafički ostaci. Riječ je o jednobrodnoj longitudinalnoj građevini s troapsidalnim svetištem. Zidovi crkve s unutrašnje su strane ojačani pravokutnim lezenama, a s vanjske strane oblikom kontraforima. Najvažnija posebnost crkve oblikovanje je njezinog zapadnog dijela, gdje se na samom pročelju nalazi zvonik, a u predvorju crkvenog broda dvokatni tzv. westwerk. Zvonik crkve najstariji je očuvani zvonik u srednjovjekovnom graditeljstvu Hrvatske. Crkvu sv. Spasa okruživalo je srednjovjekovno groblje.

Prijedlog za Arheološki park Biskupija

Biskupija se smjestila 21 km ili 29 minuta vožnje od Drniša. Ime je dobila po nekadašnjem posjedu i sjedištu hrvatskih biskupa. Od XI. do XVIII. st. zvala se Kosovo. Poznata je po arheološkim nalazima iz neolitičkoga (keramika), antičkoga (sarkofazi, Minervin kipić, Mitrin reljef; ostatci starokršćanske jednobrodne crkve) te posebice ranosrednjovjekovnog razdoblja. Arheološkim istraživanjima potvrđeno je da se pet crkava nalazilo na lokalitetima: Bukurovića podvornici, Crkvini, Lopuškoj glavici, Stupovima, a na mjestu pete crkve podignuta je pravoslavna crkva sv. Trojice, koja nije arheološki istraživana. Arheološka nalazišta u Biskupiji idu u red najvažnijih nalazišta starohrvatske arheologije. Istraživao ih je fra L. Marun od 1886. do 1927. godine. Važna su i novija arheološka istraživanja S. Gunjače. Otkrićima starohrvatskih spomenika u Biskupiji utemeljuje se hrvatska nacionalna arheologija kao i Muzej hrvatskih arheoloških starina u Kninu (sada Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu)²⁸.

Kninska tvrđava

Kninska tvrđava udaljena je 24 km ili 31 minut vožnje od Drniša. Tvrđava se počela graditi u 9. stoljeću, za vrijeme nastajanja starohrvatske države. Pojedini hrvatski kraljevi su u Kninu imali povremenu prijestolnicu dok je kralj Dmitar Zvonimir imao stalnu. Tvrđava se dijeli na 5 dijelova koji su svi međusobno povezani i to: Donji grad, Srednji grad, Gornji grad ili Kaštel Knin, Kaštel lab ili Bandijera, te Južni grad ili postaja Belveder. Tvrđava se nalazi na 345 metara nadmorske visine i na visini od 100 metara iznad grada Knina, duga je 470 metara, a na najvišem dijelu široka 110 metara. Obrambeni zidovi, koji je opasuju sa svih strana u dužini od gotovo 2 kilometra, mjestimično su visoki i do 20 metara. Kninska tvrđava spada među najveće Hrvatske fortifikacijske spomenike i druga je po veličini vojna fortifikacija u Europi, izuzetno razvedena i sačuvana u svim svojim dijelovima. Ona je živući spomenik kulture, s muzejom, izložbenim prostorima i restoranom te, svakako predstavlja glavni brend kulturnoga turizma s ovu stranu Krke.²⁹

Trogir

Pitoreskni mediteranski gradić Trogir nalazi se 54 km ili 1 h i 9 minuta vožnje udaljen od Drniša. U prošlosti, grad je bio jedan od najvećih kulturnih centara Dalmacije: u 13. st. obogaćen je radovima majstora Radovana čiji je portal je završen u 1240. godini, monumentalno i jedinstveno djelo velikog hrvatskog umjetnika. Stara gradska jezgra je formirana između 13. i 15. stoljeća unutar obrambenog zida, a obnovila ju je Venecija u 15. stoljeću. Venecijanci su također dodali i dvije utvrde koje su još uvijek očuvane: Tvrđavu Kamerlengo i Kulu Sv. Marka. Trogir nosi titulu najočuvanijeg romaničko-

²⁸Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009.

²⁹<http://www.tz-knin.hr/index.php/o-kninu/povijesne-znamenitosti>

gotičkog grada u centralnoj Europi, zbog čega ga je i UNESCO uvrstio na listu svjetske baštine nudi jako mnogo znamenitosti (palače, muzeje, sakralnu arhitekturu, tvrđavu, katedralu i dr.)

Vrlika

Vrlika se nalazi 25 km ili 33 minute vožnje (cestom preko Svilaje) od Drniša. Okosnicu povijesne jezgre Vrlike tvori ulica položena u smjeru sjeveroistok - jugozapad koja prati slojnice uzvisine na čijem je vrhu tvrđava Prozor. Na nju se prema jugu okomito spaja ulica koja teče od centra naselja Trga fra Filipa Grabovca pred župnom crkvom do Česme. Uz istočni dio glavne gradske komunikacije koja se proteže od trga s Općinskim domom i župnom crkvom do pravoslavne crkve sv. Nikolaja, uz Ulicu Milana Begovića u kojoj je i njegova rodna kuća, izgrađene su kuće s obilježjima ruralne arhitekture – kamene jednokatnice ili dvokatnice sa sularima i dvorovima.

Česma (ili Vrilo) je izvor potoka u šumi u jugozapadnom dijelu Vrlike Godine 1875., uoči pohoda cara Franje Josipa vrličkom kraju, izvor je uređen. Oko izvora je izgrađen kameni zid koji uokviruje plato kružnog tlocrtnog oblika. Do izvora se silazi s tri strane kamenim stubama, a voda teče iz šest kamenih izljeva na kamenom zidu. Nizvodno od Vrila je uređeno kameno korito za pranje rublja. Na Česmi je spomenik Milanu Begoviću. Ona je pozornica na kojoj se svakog ljeta izvodi Gotovčeva opera. Česma (Vrilo) i njena okolica upisani su u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske.

Svi ovi povijesni lokaliteti idealno se nadovezuju na narativ drevnih vojnih, vjerskih i gospodarskih građevina ovog prostora koji zorno oslikavaju dramatičnosti živog tijeka vremena te se mogu povezati s tematikom života ispričanog kroz kamen i vodu kao svjedočanstvo prošlih vremena, koji utiskuje duboke doživljaje u sadašnjost te daje putokaze i poruke od vrijednosti za budućnost pojedinca i civilizacije.

E.7.2.4. Gastronomija

Pršut, kozji i ovčji sir, janjetina i vina Merlot i Debit (osim njih autohtone sorte su i Maraština, Plavina i Lasina) su autohtona hrana i piće drniškog kraja, jasno prepoznatljiva diljem Hrvatske, ali i nedovoljno pozicionirana na domaćem i stranom tržištu s obzirom na njihov potencijal. Iz tog razloga je potrebno ukupnu gastronomsku ponudu standardizirati i temeljito organizirati njen razvoj kroz proizvodnju i ponudu, posebno koristeći eko i etno obilježja³⁰. U gastronomskoj ponudi zaobalne destinacije zanimljivi su i dalmatinski arambašići, jela i kruh ispod peke, ukiseljena kapulica, te specifična priprema graha, pure i ječma.³¹

Drniški pršut je dobio certifikat zaštićenog autohtonog proizvoda uslijed čega je grad Drniš dobio službeni naziv Grad pršuta. Još jedan poznat i cijenjen autohtoni proizvod drniškog kraja je ovčji sir „iz mišine“. Njegov jedinstven okus razmrvljena tekstura rezultat je dvomjesečne fermentacije u vreći napravljenoj od posebno obrađene ovčje kože tzv. mišini. Sezona konzumacije mišnog sira počinje u kasno proljeće, a završava krajem ljeta zbog ograničenih količina. Moguće ga je kupiti direktno na gospodarstvima malih proizvođača, tržnicama i sajmovima, ili kušati u lokalnim restoranima.

³⁰Mlinarević, M., Bilić, M., Matijašević, S., Matoš, K., Mlinarević, K., Kuzmić, M., Bitanga, M., Mijatović, N., (2006), Zajednički projekt ukupnog razvoja grada Drniša i općine Promina, Ružić, Tisno, Pirovac i Murter-Kornati, Inženjerski biro d.d., Zagreb, str. 397.

³¹<http://www.tz-drnis.hr/hr/okusi/drniski-prsut.html>

Međunarodni festival sira se tradicionalno održava u lipnju u Drnišu, u organizaciji Hrvatske gospodarske komore. Manifestacija je 2013. godine četvrti put održana pod geslom "I mi sir za Europu imamo". Osim sireva izlagani su autohtoni proizvodi i suveniri iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Vrijednost pršuta i drugih drniških delacija kao izvornih turističkih proizvoda, prema svemu što smo tijekom procesa analize stanja mogli utvrditi, je gotovo pa u potpunosti neiskorištena.

Prema onome što je istaknuto na stranicama TZ Drniš, „biti u drniškom kraju znači uživati u delicijama. Drnišani su poznati kao veliki gurmani koji se izuzetno zdravo hrane, a svoje će posjetitelje srdačno ponuditi najboljim specijalitetima koje imaju“.

Za drniški pršut se ističe da je kraljevski proizvod, nadaleko poznat po svom vrhunskom okusu i kvaliteti sa stoljetnom tradicijom koja se povezuje na narativ krša, vode, vatre (dima) i podneblja (bura, jugo). Popularnost drniškog pršuta veže se uz kraljevske/carske dvorove austrougarske i Velike Britanije. Od davnih dana koristio se kao posebnu vrijednost svakog slavlja te je postao i svojevrsni zaštitni znak Dalmacije.

Međutim, drniški pršut i narativ o pršutu nije pretvoren u dovoljno atraktivno ispričanu, zaokruženu i promoviranu metaforu Drniša i regije kao gastronomske meke Dalmacije. Problem je prije svega u nedostatku svijesti o potencijalu ovog proizvoda kao simbola gurmanstva, a time i nedovoljno valoriziranoj i organiziranoj ponudi uz to vezanih turističkih proizvoda. Drniški pršut se suočava s brojnim izazovima (nedostatak kvalitetne lokalne sirovine, nedostatak prezentacijskih centara, kušaona, suvenira, itd.). Isto se odnosi i na sve ostale delicije ovog kraja. Stoga je potrebna posebna pažnja u osmišljavanju programa valorizacije ovog dijela kulturne i povijesne baštine koja uključuje i odgovarajuće prezentacijske i interpretacijske sadržaje kako u Muzeju Grada Drniša, tako i u posebno osmišljenim sadržajima ugostiteljske ponude u gradu i na agro-turističkim imanjima. O tome će posebice biti riječi u kreativnom, razvojnom segmentu plana upravljanja i marketinga.

Slika 84 - Gastronomski potencijali drniškog kraja

E.7.2.5. Etnološki i antropološki resursi - nematerijalna kulturna baština

USMENA POEZIJA I PREDAJA

Mitske su pjesme nastale u drevnim mnogobožачkim vremenima, a pjevaju o: mitskim bićima, prirodnim pojavama, nebeskim tijelima; pticama, te povijesnim osobama kojima se pripisuju mitska

obilježja. Vile su najčešća mitska bića. Vjetar, Mjesec, Sunce, ptice (soko, sinica i dr.), kuga (morija) su antropomorfirani. Od povijesnih osoba najčešći su: Marko Kraljević, Janko Sibirjanin, ban Derenčin, Ivo Senjanin, Mijat Tomić, Stojan Janković, Andrija Šimić i mnogi drugi sudbonosni povijesni događaji i osobe. Hrvati u Bosni i Hercegovini i danas kazuju mitske pjesme o caru Dušanu i posestrimi vili. Mitski su elementi česti u obrednim, posleničkim, povijesnim i epskim pjesmama.

Mnogobrojne su lirske i epske pjesme kao i priče koje kazuju o Marku Kraljeviću. Narod ga je upamtio kao velikoga junaka i borca protiv Turaka pripisujući mu mitske moći. Marko Kraljević sin je srpskoga kralja Vukašina kojega je na vrelu, dok je pio vodu, umorio njegov sluga kako bi se dokopao zlatnoga lančića koji je kralju visio o vratu. Mnogi Hrvati i Srbi i danas pripovijedaju priče i kazuju pjesme o Kraljeviću, a među njima je i slijedeća iz drniškoga kraja:

*Goru jaši Kraljević Marko,
susrela ga ostarjela baka.
Kuda ideš Kraljeviću Marko?
Idem, bako, tražiti divojku.
Uzmi mene Kraljeviću Marko.
A šta su ti bile kose bako?
Bila sam ti mlinarica Marko.
A šta su ti grbave kosti bako?
Ovo sam ja teško noseć Marko.
A šta su ti krive noge bako?
Ovo sam ja čvrsto hodeć Marko.
Uzmi mene Kraljeviću Marko.
Neću bako, odnile te vile.*

Legenda je vrsta priče koja ima vjerski karakter. U njezin se sadržaj vjeruje. U legendama su sudionici Isus Krist, sveci, svetece, crkveni dostojanstvenici, mučenice i mučenici. Legenda se dugo poimala kao pripovijest iz života svetaca, te o Božjim i svetačkim čudesima. Hrvati najviše pripovijedaju spomenute legende o propasti Gavanovih dvora, o Isusu Kristu i sv. Petru kad su hodali po zemlji, o čudotvornim moćima svetica i svetaca, kao i čudotvornim grobovima mučenica i mučenika, stradanju sakralnih objekata i predmeta.

Hrvatske legende o propasti Gavanovih dvora biblijske su provenijencije. Njihovo je izvorište u biblijskoj priči o propasti Sodome i Gomore koje su stradale zbog opočina svojih žitelja.

Predaja je vrsta priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja. Jedna od poznatijih je „Kako su Miljevci dobili ime“. Tragična priča govori o udaji mlade kneginje Miljeve koju je na dan udaje strašni zmaj odnio na jezero Brljan, a mladić u želji da spasi svoju buduću suprugu pojurio je za zmajem i na nesreću se utopio.³²

Ženidba Stjepana Nakića

Pitomo zagorsko selo Vinovo Gornje po narodnoj predaji 1721. godine bilo je svjedokom strašnog događaja. Na „živoj vodi“ Vijanjcu izginulo je 270 Nakićevih svatova iz sela Mirlovića. Narodni pjesnik Jakov Gotovac u suptilnom desetercu Kačićeva stila opjevao je tragediju punu epsko - lirskih naboja, a pripovijeda o pokolju svatova Stipana Nakića iz Mirlović Zagore koji su se sa mladenkom Anđom Bailo

³² Detaljnije u članku Dragić M. (2008)

vraćali iz Livna i kod Vijanjca stali na odmor. Svatove je dočekaio i pobio harambaša Nikola Maleta (sa družinom od 30 hajduka) čiju je prošnja Anđa odbila.³³

Kao što je u prethodnom poglavlju napomenuto, priče o životu i smrti, ljubavi i patnji, kako one stvarne i povijesne, tako i ove mitske koje proistječu iz narodne predaje i legendi, stvaraju snažnu dramsko-epsku komponentu narativa cijelog prostora koji daje posebnu doživljajnu vrijednost i koje se mogu iskoristiti i u stvaranju jedinstvenog turističkog proizvoda prostora cijele Dalmatinske zagore, a koje mogu imati svoje ishodište upravo u ovom drniškom prostoru. Za sve ovo, potrebno je stvoriti dodatne interpretacijske sadržaje, uključivo i umjetničke interpretacije stvarnih i mitskih događanja.

PJESME U KOLU, POSKOČICE

Poskočice karakterizira ritmičnost. Uz njih su se bez glazbene pratnje kola igrala. Pokatkad su te pjesme svirane na glazbalima: fruli (ćurliku), svirali (dvojnica), diplama, usnoj harmonici, šargiji i, od šezdesetih godina 20. stoljeća, harmonici. Uz tu glazbu igrali su djevojke i mladići. Mlade su djevojke uz poskočice nasamo učile igrati kolo. Poskočice su svojom strukturom najbliže brojalicama. Uz kola su djevojke i mladići pjevali ljubavne pjesme. Tako su se rađale mnoge ljubavi.

Drnišanke i Drnišani plesali su kola na Badnju večer, za vrijeme božićnih blagdana, na Uskrsni ponedjeljak, na sajmovima, dernećima, svadbama. Tijekom Božićnih blagdana počeli bi plesati na Gradini, da bi plesanjem sišli do općine. Sudjelovalo bi i po nekoliko stotina plesača. Povremeno bi se zaustavili, poigrali na mjestu i krenuli dalje. Najviše su plesale djevojke, za njima momci, te mlade udate žene. Nekada je u kolu bilo i oženjenih muškaraca, pa i starijih ljudi. Na velikim svečanostima skupilo bi se i po nekoliko kola. Svatko se hvatao za onoga tko mu je najdraži. Oko kola bi se skupilo mnoštvo naroda, a najviše žena koje bi raspravljale o curama koje su za udaju, kako izgledaju, igraju, rumene se ili blijede. Kola su pratile pjesme, primjerice:

*Poskočit ću neka kolo krene,
neka draga pogleda na mene.
Pisma zvoni, a okolo se vije,
draga mi se priko kola smije.
Ja namignem, ona spusti glavu,
e' da mi je sad bacit' na travu.
Kolo stane, pisma se razliže
draga mi se primiče sve bliže.*

U Zagori se gotovo bez iznimke plesalo na otvorenom prostoru. To su mogla na određene dane biti posebna brdašca i ravni, zatim na guvnima, pred kućom ili nekim drugim pogodnim otvorenim prostorom.

Nijemo kolo s područja Dalmatinske zagore ima svojstvo nematerijalnog kulturnog dobra i jedinstveno je po načinu izvođenja. Bez glazbene pratnje ili neovisno o njoj, kad ona postoji (svirka u tradicijski instrument diple, mijeh, tipa gajdi ili specifičan način pjevanja u malim skupinama potresanjem glasa - rera, ojkavica, vojkavica, ganga), jedino se na području Dalmatinske zagore izvodi u kolu koje se povremeno razbija u parove ili se tijekom cijeloga plesa izvodi u parovima koji se kreću po krugu ili slobodno po plesnom prostoru. U nijemom kolu svaki plesač izvodi svoj korak, poskakujući u zatvorenom kolu ili hvatajući se u par, šećući neko vrijeme i vodeći svoje partnerice, po jednu ili dvije,

³³ Pjesmu je u potpunosti moguće pronaći u knjizi Jakova Grbeše – „Unešić i okolica kroz tisućljeća“ (1997.)

da ih svi prisutni mogu dobro pogledati. Zatim opet snažno poskakujući s jedne noge na drugu, povlači istovremeno partnerice, isprobavajući javno njihovu vještinu, naizgled bez određenih pravila, spontano, ovisno o raspoloženju i trenutnoj želji za isticanjem pred drugima ili želji za zajedničkim snažnim i impresivnim kretanjem kola kad se hvata s ostalima u to šuplje kolo. Zbog međusobnih razlika u izvedbi strukture i koraka kola u pojedinim selima, ovo je kolo osnovni marker lokalnoga identiteta prema kojem se stanovnici pojedinih sela, uz ostale elemente kulturne baštine, međusobno razlikuju. Zajednička karakteristika tog plesa izvedba je bez glazbene pratnje čime je prepoznatljivo na cijelom području Dalmatinske zagore, ali i šire. Na širem području izvodi se isključivo u kolu, pa je zato upravo izvedba kola na području Dalmatinske zagore specifična u odnosu na šire područje (Lika, otoci zadarskog i šibenskog arhipelaga, Ravni Kotari, susjedna država FBiH)³⁴.

Ovaj dio nematerijalne baštine smatramo iznimno atraktivnim kako u narativnom, tako i u pojavnom (audio-vizualnom) i doživljajnom smislu te bi ga trebalo svakako posebno turistički valorizirati i kapitalizirati na vjerodostojan i atraktivan način (uživo, slika, audio-video snimke, drugi multimedijalni prikazi i prezentacije, mogućnost učenja i uključivanja gostiju u ples uz obučene lokalne instruktore...).

TRADICIJSKA NOŠNJA

U odjevne predmete ženske nošnje ubraja se: košulja ukrašena vezom, krožetin od pamučne tkanine, suknena aljina s našivenim oplećkom (prslukom), pregača (otkana od domaće vune) s raznobojnim dužim i kraćim resama, sadak (ženska bluza od modrog sukna). Sastavni dio muške i ženske nošnje je pas, pojas ili tkanica.

Muškarci su uglavnom koristili strukani pas, dugačak nekoliko metara, sastavljen od petnaestak crvenih vunениh struka. Na starijoj nošnji je bilo dosta ukrasnih oblika s različitim motivima; Ukrašavali su se ovi dijelovi nošnje: tkanica, bičve, nazuvci (terluci), krožet, a ponekad i vunene tkane torbe, zobnice. Čarape (bičve) su se plele isto od domaće vune, a na njih su se obuvali opanci oblikovani od komada sirove volovske kože. Tipično odijevanje muškaraca: suknene gaće, oko pasa pridržavane kurdelom (uzicom), košulja (bijela, platnena, širokih rukava, visokog ovratnika), krožet (prsluk od domaćeg modrog sukna), kaparen (kaputić s rukavima od smeđeg sukna), kaban (ogrtić s kapuljačom). Karakterističan element tradicijskog pokrivala za glavu je crvena kapa, prastari odjevni predmet iz ilirskih vremena (s vezenim uzorcima, crnom pređom i resama)

Slika 85 – Drniška (ili Šibenska) kapa

Poveznica na Ilirska vremena i plemena, po kojima je Dalmacija dobila ime, otvara ovom proizvodu posebnu turističku dimenziju, koja, smatramo, treba biti pomno analizirana u svim aspektima svog potencijala (uključivo i neki inovativni proizvodi – izvedenice poput kutija za suvenire i hranu – pršut,

³⁴ Rješenje Ministarstva kulture RH (15. lipnja 2009.)

sir, itd., podloški za stol i čaše, narukvice i drugi nakit, itd.). Naravno i svi ostali elementi tradicijske nošnje mogu se pretvoriti u atraktivne turističke proizvode.

OJKAVICA

Ojkavica se obično opisuje kao “grubo, primitivno, nestandardno, netemperirano” petoglasje pomaknutog takta. Nema sumnje, jedno je od posljednjih uporišta arhaičkog načina glazbenog razmišljanja dalmatinskog zaleđa i simbol regionalnog identiteta. Najprepoznatljiviji stil je dvoglasno pjevanje u tijesnim intervalima, kao u žanru rere i ojkavice. Uglavnom su posrijedi deseterački dvostihovi, najčešće u rimi, pa i sa cezuroom (4/6). Npr.: Otkad nismo, || za miloga Boga, / Zagangali || jedan kraj drugoga.

Interesno područje gange, njezina literarna potka je “sveopća, svestrana i raznovrsna”. Ona je kao pjevno-glazbeni pojam i usmeno stvaralaštvo “zabilježila svaku pojavu i svako zbivanje u društvu i području gdje živi, od najobičnijega i najbanalnijega do najznatnijega, opjevala je mnoga mjesta i mnoge osobe, kao kronika sačuvala je od zaborava prošlost ljudi i prošlost svoga kraja, svjedoči o ljudskim patnjama i nevoljama, o željama, htijenjima, srtajima i posrtajima, uspjesima i padovima, prenijela nam je mnoge etnološke i etnografske pojmove te mnogu šalu popraćenu humorom, ironijom i sarkazmom. Upravo ta njezina svestranost i obuhvatnost, iako se radi o glazbenom izričaju i poeziji, učinila ju je čuvaricom životnoga iskustva i životne filozofije je pučanstva u njezinu području”

U turističko-valorizacijskom smislu, potrebno bi bilo analizirati sve potencijale ovog vrlo karakterističnog i doživljajno snažnog dijela nematerijalne kulturne baštine koji se jako dobro uklapa u prethodne elemente te osmisliti integralna rješenja prezentacije.

BOŽIĆNI OBIČAJI U OTAVICAMA

Na Badnji dan, sve se kuće okite poljskim cvijećem i zelenilom. Potom domaćin u kuću donese dva drveta – badnjaka. Badnjaci se nalože na vatru i onda se sprema večera. Badnji dan se obvezno posti. Poslije večere, peku se fritule. Djevojke i momci kupe se po kućama ili iziđu vani i pjevaju božićne pjesme. Kad se ljudi susreću, čestitaju Badnju večer. Potom se ide spavati do pola noći kada se ustaju i spremaju oni koji će ići u crkvu. Oko dva sata od pola noći stavlja se meso kuhati za ručak. Ručak je oko jedanaest sati. Navečer se igraju kola. Božić se slavi tri dana. Na Stipandan cure idu na sajam u obližnje selo ili grad. Novu godinu karakteriziraju slični običaji. Pale se badnjaci i voštane svijeće. Cijeli dan se plešu kola i pjeva. U folklornom smislu, Badnjak je najbogatiji i najraznovrsniji dan u kršćanskoj tradicijskoj kulturi. Karakteriziraju ga: priprema hrane za Božić; škropljenje blagoslovljenom vodom ukućana, domova, štala, stoke, dvorova, njiva, voćnjaka, maslinika, vrtova, pčelinjaka, badnjaka; kićenje zelenilom, najčešće bršljanovim i lovorovim grančicama domova, štala, dvorova, njiva, voćnjaka, maslinika, vrtova, pčelinjaka, badnjaka, groblja; badnje pucanje; badnji krjesovi; slama; posipanje žitom badnjaka i onoga koji ga unosi; božićne svijeće; božićni bor; božićne jaslice; badnji post i badnja večera; večernja molitva; čekanje polnoćke; badnje koledanje; badnji ophodi; čestitanje te badnje zdravice.

MASKIRNI OPHODI

Maskiranje svoje korijene vuče još od pretkršćanskih vremena. Taj običaj karakterizira magija za plodnost i zaštitu od zlih sila. Sv. Tri kralja (6. siječnja) označavaju svršetak božićnih blagdana i od tada pa do Čiste srijede odvijali su se maskirani ophodi. U tom su se razdoblju održavale i svadbene svečanosti. Ophod maškara najčešće se odvijao u utorak uoči Čiste srijede, a karakteriziraju ga: zastrašujuće maske i drugi odjevni rekviziti, buka, galama, zvonjava zvona privezanih na maškare (mačkare), pjesme, šale i tako dalje. Time se htjelo otjerati demone od domova i štala; ljudi i stoke; a što ophod maškara čini apotropejskim.

Vuk je u tradiciji južnih Slavena i nekih drugih indoeuropskih naroda demonska životinja. U Hrvata su uz vuka vezani obredi: vukarski, vučarski i vukovi. Ti su običaji veoma stari, a u današnje vrijeme gotovo su iščezli. Do pedesetih godina 20. stoljeća izvodili su se u jesensko i zimsko doba kada su vukovi napadali i blago i ljude. Vučari su maskirani ophodnici koji su u skupinama od po tri do četiri čovjeka ophodili nakon što su ubili vuka, oderali mu kožu, nataknu je na kolac, napunili slamom i okitili je svilom, vunom i šarenim papirima, te tako hodali po svom i susjednim selima glasno pjevajući i tražeći darove za ubijenoga vuka. Vučare su za ubijenoga vuka darivali slaninom, mesom i drugim prehrambenim proizvodima od kojih bi pravili gozbu na kraju ophoda.

Miljevačke čarojice

Maškare se u Miljevcima zovu čarojice. Naziv baštine po čaranju lica ugljenom. Pripremanje je započinjalo već iza Tri kralja, kada su se za čarojice odabirali snažniji, izdržljiviji, otvoreniji ljudi i koji su bili spremni na šale, doskočice, ali i koji dišpet. Prije ophoda sastajale su se u jednoj kući gdje bi se dogovorile uloge. Najčešće su to bili baba, did, te obično jedna ili dvije mlade. Jedna bi bila malo starija, a u ruci je imala uvijek metlu tako da bi mogla počistiti kuću u koju stignu. Baba je uvijek sa sobom nosila lug i posula bi one koji joj se ne bi sviđali, a did je uvijek bio glavni u povorci i odlučivao kamo čarojice trebaju ići.

Čarojice su imale i torbonošu zaduženog da nosi torbu u koju bi skupljao darove i najčešće bi imao sablju, na koju bi zaticao slaninu i meso koje bi čarojicama darivali domaćini. Prije darova čarojice su morale otpjevati jednu od svojih pjesama, ali i ispuniti želju domaćinu. Najčešće se pjevalo: Domaćine, kume moj, evo mene pred tvoj dom. Najčešća je želja domaćina bila da «did povali babu». Taj običaj želio je potaknuti nadolazeću godinu da bude što plodonosnijom. Did bi najčešće povalio babu na drvima ili lozi. Obučeni u staru odjeću, zagrnuti u ovčju kožu i okićeni zvonima, čarojice su velikom bukom koju su proizvodili zvonima željeli protjerati demonske sile i probuditi proljeće i rodnu novu godinu. Osim s gostoljubivima domaćinima čarojice bi se susretale i s domaćinima koji ih ne bi htjeli primiti u svoj dom. Tada bi čarojice napravile dišpet: istjerale bi sve kokoši iz kokošinca, pobacale stvari u dvorištu i slično. Nakon povratka čarojica, organizirala bi se večera na kojoj bi se pripremili svi darovi koji su se skupili. Pozivali bi se svi članovi obitelji onih koji su sudjelovali u čarojicama, a kada je bilo mnogo darova u slavlju bi sudjelovalo i cijelo selo.

IVANJSKI OBREDI I PJESME

Uz blagdan rođenja sv. Ivana Krstitelja (24. lipnja) vezuju se pretkršćanski kulturni običaji paljenja krijesova (kresova, krisova). U Bosni i Hercegovini te Dalmaciji svitnjak je sinonim za krijes. Neki etnolozi paljenje ivanjskih krijesova interpretiraju kao ostatak Sunčeva kulta. Vatra je magijski izvor moći. Vatra

u kršćanskoj simbolici predstavlja mučeništvo i vjerski žar, kao i pobjedu svjetla nad tamom. Narod vatri pripisuje i karakteristike demona, te se vjeruje da onaj koji preskoči vatru pobjeđuje demone. Bolesti su u narodnoj percepciji demonska bića.

Običaj "paljenja svitnjaka" zadržao se do naših dana i iznimno je omiljen među djecom, mladima ali i starijima. Već poslije ručka, dan uoči blagdana Sv. Ivana djeca po susjedstvu skupljaju drva i sve ono što je od drveta, a da je staro i da ljudima ne treba. Kad bi sve to sakupili s nestrpljenjem su očekivali mrak kada bi netko od starijih i iskusnijih muškaraca zapalio svitnjak, a jedna od žena bi blagosloвила vatru. Kad bi se vatra rasplamsala, djeca bi se zatrkivala i preskakala vatru jer se vjerovalo da će onaj koji preskoči vatru biti sretan i zdrav. Vatru su uglavnom preskakali dječaci i mladići dok bi ostali stajali okolo i uživali u tom prizoru.

Narodni je pjevač, u Ružiću kod Drniša, stilskom figurom, antitezom te višestrukim deminutivima spjevao ritmičnu lirsku vjersku pjesmu:

*Poleti tić perutić,
Nije tić perutić,
neg anđeo krilutić.
Pod krilima krizmica,
u krizmici Marija,
Šta j' Boga rodila
i Ivana krstila.
Krst' Ivane i mene
da virujem u tebe,
U sve crkve zemaljske,
u anđele nebeske.*

TRADICIJSKE IGRE

Tradicijske igre i drugi slični sadržaji mogu se jako dobro turistički valorizirati kao dio izvorne turističke ponude te ih stoga treba posebno razmotriti. Tu spadaju šijavica, balote, tradionalne magareće trke u Promini / Oklaju, i slično. Među tradicijske zanate svakako spada proizvodnja drniške bukare, takozvanog suska i drniške kape koji se trebaju posebno turistički valorizirati.

E.7.2.6. Evaluacija resursno-atraksijske osnove

Evaluaciji resursno-atraksijske osnove pristupa se s aspekta inventarizacije prirodne i kulturne baštine te događaja i manifestacija promatranoga područja. Svaki resurs - atrakcija analizira se kroz dva elementa: (i) značaj, odnosno razinu privlačenja gostiju (lokalna, regionalna i nacionalna), te (ii) značaj u razvoju inovativnih turističkih proizvoda.

Resurs – atrakcija ocjenjuju se s 1, 2 i 3 gdje 3 predstavlja najveći, a 1 najmanji značaj.

Prostor drniškog kraja dio je Dalmatinske Zagore koji je specifičan po bogatoj prirodnoj osnovi koja se očituje prvenstveno kroz bogatstvo rijeka posebno (Krka i kanjonom s slapovima, Čikola), te planina koje obuhvaćaju vrlo atraktivan i prirodno nenarušen prostor.

Od kulturoloških i arheoloških znamenitosti posebno je potrebno izdvojiti Crkvu Presvetog Otkupitelja - Grobnicu obitelji Meštrović (poznatu i kao Mauzolej Meštrović), rimski vojni logor Burnum s interpretacijskim centrom u Puljanima te srednjevjekovne kule i utvrde. U promatranom području brojne su crkve uz koje se može graditi priča o sakralnom turizmu. Kao kulturološku posebnost potrebno je izdvojiti stara kamena poljoprivredna gospodarstva i cjeline koji imaju neprocjenjivu etnološku vrijednost.

Manifestacije su trenutačno isključivo lokalnog sadržaja osim Sajma pršuta koji ima tendenciju postati nacionalni događaj, ali svi imaju ogroman potencijal postati značajni i poznati izvan granica lokalnosti.

F. SWOT analiza

Temeljem prethodno navedenih analiza dostupnih izvora objektivno provjerljivih podataka i informacija o trenutačnom stanju, trendovima, ključnim potrebama, problemima i pitanjima definiranih relevantnim strateškim dokumentima, te kroz informacije i doprinose dobivene od strane ključnih dionika na sastancima i radionicama, sastavljena je analiza slabosti, snaga, prilika i prijetnji u sektoru turizma na području Grada Drniša i susjednih općina Ružića, Promine i Unešića.

Pri izradi SWOT analize razvoja turizma na ciljanom području slijeđene su upute sagledane i u ključnim aspektima održivog i odgovornog turizma, kako bi se ovaj sektor sagledao na način koji će uključiti sve bitne dionike, odnosno osigurati društvenu, okolišnu i ekonomsku održivost analize, a time i kasnijeg definiranja strateških razvojnih opcija. Rezultati SWOT analize prikazani su u tablici SWOT analize.

Snage	Slabosti
<ul style="list-style-type: none"> • Prirodne atrakcije Neke od prirodnih atrakcija na području NP Krka i u kanjonu Čikole imaju međunarodni atrakcijski potencijal, dok čitavo područje svojom očuvanom prirodom i ambijentom ima nesumnjivi atrakcijski potencijal na nacionalnoj osnovi ili u izletničkoj ponudi, kao dio širih programa. • Kulturne atrakcije Rad Ivana Meštrovića poznat je u međunarodnim razmjerima. Minaret u Drnišu najzapadniji je u Europi, što je izvrsno za komunikaciju. Rimski zbirka i amfiteatar pojmovi koje je lako predstaviti na tržištu. Utvrde i s njima povezani mitovi pogodni su za kreiranje doživljaja. Ostaci industrijske arhitekture otvaraju mogućnost kreiranja jedinstvenih edukativnih ruta, ali i posebnih doživljaja. Autentični folklor i seoska arhitektura upotpunjuju doživljaj i otvaraju mogućnost kreiranja atraktivnih suvenira. 	<ul style="list-style-type: none"> • Nedovoljni kapaciteti Relativno mali broj kreveta, posebno onih u kvalitetnim objektima više kategorije u ovom trenutku ne omogućava stvaranje kritične mase koja bi mogla trenutačno pokrenuti ozbiljniji razvoj turizma. Zbog nedostatka kreveta, početne aktivnosti bit će usmjere ostvarenju prihoda u ostalih djelatnosti • Nedovoljna turistička valorizacija S izuzetkom prostora pod upravljanjem NP Krka, najveći dio atrakcije nije dovoljno turistički valoriziran i kao takav stavljen na tržište. Unatoč njihovoj prepoznatljivosti, većina atrakcija u ovom trenutku ne ostvaruje željene ili moguće prihode. • Nerazvijena ponuda Trenutna ponuda uglavnom se bazira na individualnim gospodarskim aktivnostima. Ne postoje formirani paketi proizvoda, kompleksni proizvodi niti značajnija

Snage	Slabosti
<ul style="list-style-type: none"> • Gastro atrakcije Brend „Drniški pršut“ priznat je na EU razini, te posjeduje kvalitete za učinkoviti plasman na tržištu. Gastronomija je vrlo atraktivna i okusom prihvatljiva širokom sloju ljudi. Način pripreme većine jela omogućava plasman putem restorana. • Tradicionalna gostoljubivost Odnos domaćina prema gostima u ovim je krajevima stvar tradicije. Domaćini, posebno u seoskim domaćinstvima, će uvijek rado počastiti gosta, primiti ga, učiniti uslugu, ispričati poneku priču. Ne zato što je tako naučen, već zato što mu tako nalaže tradicija i kućni odgoj. • Očuvana autentičnost Zahvaljujući strogim kriterijima u radu NP Krka i JU Priroda ŠKŽ, priroda u okruženju se samo da je očuvana, već je zadržala autentičan izgled. Na autentičnost se izuzetno odrazi i nizak stupanj turističkog i industrijskog razvoja. Autentičnost na ovom prostoru nije dočarana za potrebe turizma, već je stvarna. • Donesena strategija i akcijski plan Postojanje strateških dokumenata ima pozitivan učinak na motivaciju, koordinaciju i ostvarenje željenih rezultata. Usklađenost s dokumentima višeg reda omogućava aplikacije na različite fondove. Sudjelovanje dionika u izradi dokumenata pokazao je i interes, ali i kapacitet dionika za razvojno djelovanje. • Cjenovna konkurentnost Cjenovna konkurentnost može biti prednost u početnoj fazi razvoja turizma. Privučeni nižim cijenama, turisti otkrivaju prostor i doživljavaju „wow“ efekt spoznajom da su dobili više nego su platili. To je izvrsno za promociju. • Geografski položaj Geografska lokacija omogućava pozicioniranje područja kao ishodišne točke za obilazak kompletnog NP Krka, ili kao baza za posjete atraktivnim, ali prenapučenim lokalitetima uz obalu. Područje se nalazi vrlo blizu šibenskog obalnog pojasa, ali jednako gravitira i mjestima u Splitsko – dalmatinskoj županiji. 	<p>organizirana promocija. Neke atrakcije teško su dostupne turistima, ili nisu dostupne uopće.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Niska razina gospodarske aktivnosti Turizam kao tercijalna, uslužna djelatnost, uvelike ovisi o kritičnom broju ljudi koji imaju slobodnog novca i vremena za rekreaciju i razonodu. Niska razina gospodarske aktivnosti, nezaposlenost i manja kupovna moć domaćeg stanovništva onemogućuje plasman proizvoda i usluga na domaćem tržištu. • Nedostatak financija Realizacija željenih projekata iziskuje velika financijska ulaganja, uz povrat tek na dugoročnoj osnovi. Lokalno gospodarstvo nema raspoloživih sredstava, a kreditna sposobnost je upitna. Za realizaciju projekata potrebno je privlačenje <i>greenfield</i> investicija i povlačenje sredstava iz fondova. • Nedostatak stručnog osoblja Područje obuhvaćeno projektom nema veliku turističku tradiciju, a samim tim niti dovoljno stručnih kadrove s potrebnim iskustvom. • Nedostatak institucionalnog, strukturiranog upravljanja Formiranje turističkih zajednica, turističkih ureda pri općinama i gradovima i akcijskih grupa još uvijek je u povojima. Administrativna rascjepkanost područja ne omogućava kvalitetnu koordinaciju među dionicima. Nekim atrakcijama upravljaju institucije koje nisu orijentirane na turizam. Neke atrakcije nemaju riješena pravno – imovinska pitanja, a nekima ne upravlja nitko. Nematerijalna baština dijelom ovisi o volonterskom radu pojedinaca i udruga. • Nepostojanje specijalizirane agencije za destinacijski menadžment (DMC) Specijalizirane agencije za destinacijski menadžment su pravi kreatori i nositelji ponude, visoko motivirani za razvoj, promociju i plasman konkretnih proizvoda. U ciljanom području, trenutačno ne postoji takva agencija što uvelike ograničava sustavan i održiv rad na razvoju kvalitetne, zaokružene ponude i njezine promocije na ciljanim tržištima.

Prilike	Prijetnje
<ul style="list-style-type: none"> • NP Krka Nacionalni park Krka dobrim se dijelom nalazi na području obuhvaćenim projektom. Posjeduje značajna financijska sredstva, ljude i znanje za realizaciju ozbiljnih projekata. Ciljevi NP Krka preklapaju se s ciljevima Strategije razvoja turizma na rubnim područjima. • JU Priroda ŠKŽ Područja kojima upravlja JU Priroda ŠKŽ nalaze na području obuhvaćenim projektom. JU ima institucionalnu potporu na razini županije i države, iskusne ljude u osmišljavanju i realizaciji projekata • Trendovi u turizmu Turizam doživljava i potraga za autentičnim krajolicima predstavljaju priliku za razvoj turizma na području Drniša i općina Unešić, Ružić i Promina. Turisti sve češće izbjegavaju napućena središta i traže nove, mirnije destinacije. Trendovi porasta ciklo, eko i ruralnog turizma također idu na ruku. Skupine poput DINK-sa i <i>Empty nesters</i>-a putuju više puta godišnje. • Blizina razvijenih turističkih središta Zahvaljujući bliskim lokalitetima u ŠKŽ i SDŽ koji godišnje broje preko 4 milijuna posjeta, otvara se relativno jednostavan kanal prodaje i promocije, posebno u kategoriji jednodnevnih izleta. Istovremeno, destinaciju je moguće promovirati kao oazu mira, ishodišnu točku za posjećivanje atrakcija uz obalu. Moguće je osloniti se na komunikacijske i prodajne kanale tih destinacija i cross-marketingom ostvariti velik učinak. • Uključivanje u nacionalne i međunarodne razvojne i turističke projekte Područje je pogodno za aplikacije na različite fondove i natječaje na razini RH i EU. Pojedine proizvode i atrakcije moguće je uključiti u šire, međunarodne projekte (transeuropske rute, europske biciklističke rute i sl.) • Turizam kao čimbenik očuvanja baštine Održivi i odgovorni turizam može doprinijeti boljem korištenju i održavanju te daljnjem 	<ul style="list-style-type: none"> • Izazovi održivog razvoja U razdoblju intenzivnijeg razvoja turizma uvijek prijete opasnost od nekontroliranog razvoja, koje ne bi bilo održivo u ekološkom, infrastrukturnom ili kulturološkom smislu. Potrebno je pažljivo izbjeći zamke pretjerane apartmanizacije, nerealnog rasta cijena nekretnina, inflacije, gubitka identiteta, i autentičnosti. • Sigurnosne prijetnje Turizam je vrlo osjetljiv na sigurnosne aspekte. U ovom trenutku, najveća prijetnja krije se u područjima pod minama, koja još nisu očišćena. Samo njihovo postojanje može negativno utjecati na osjećaj sigurnosti posjetitelja. Potencijalne prijetnje mogu biti eventualne političke nestabilnosti. • Gospodarski nerazvijeno okruženje Za razliku od unutrašnjosti Istre kojoj gravitira područje sjeverne Italije, Slovenije i Austrije, te Gorskog Kotara koje se nalazi u blizini razvijenih područja - Rijeke, Kvarnera, Zagreba i sjeverne Hrvatske, Drniško područje okruženo je gospodarski manje razvijenim područjima (Šibensko – kninska županija, BiH, Lika, zaleđe Splitsko - dalmatinske županije). S ponekim izuzecima (Grad Split), radi se o područjima slabe emitivne moći. • Mogućnost centralizacije upravljanja JU Postoje neslužbene i neformalne naznake da bi se u srednjoročnom razdoblju upravljanje nacionalnim parkovima moglo centralizirati s ciljem ravnomjernog razvoja parkova. Kako NP Krka spada među turistički najrazvijenije parkove, moglo bi doći do odljeva sredstava i eventualne promjene plana poslovanja. • Ubrzani razvoj konkurentskih destinacija Destinacije sličnog tipa također su započele proces ubrzane turističke valorizacije kroz projekte EU i nacionalne strategije, te će sigurno uzeti dio potencijalnog tržišta. • Sporost i neučinkovitost institucionalnog okvira Složenost birokratskih procedura, neprilagođenost zakona, složena imovinsko-

Prilike	Prijetnje
<p>razvoju povijesnih i kulturnih lokaliteta i prateće infrastrukture.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Turizam kao atraktor za ljudske resurse Cjelogodišnji, održivi turizam s naglaskom na posebne, inovativne oblike turizma može zadržati i/ili čak privući mlade i visokoobrazovne ljude u ciljani prostor koji će u neiskorištenim potencijalima, te kulturnim i prirodnim vrijednostima prostora prepoznati priliku i izazov za vlastitu ekonomsku i društvenu afirmaciju, kvalitetna i poticajna radna mjesta. • Turizam kao generator razvoja dionika Turizam može doprinijeti razvoju i boljitku svih dionika u javnom, privatnom i civilnom sektoru, povećavajući tako i njihovu održivost, razvojni potencijal, a time i kvalitetnije korištenje i razvoj lokalnih i regionalnih resursa. • Turizam kao okvir za suradnju i partnerstvo Turizam može doprinijeti unapređenju odnosa među dionicima, te stvaranju održivih i međusobno poticajnih suradnji i partnerstava u javnom, privatnom i civilnom sektoru. 	<p>pravna situacija i nestabilni političko-upravljački okvir s nedostatnim stručnim kapacitetima može se negativno odraziti na postojeća ili nova ulaganja, te smanjiti njihovu izvedivost i/ili isplativost te time usporiti ili zaustaviti razvojne procese.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Gubitak ljudske resursne osnove Daljnja ekonomska kriza područja može produbiti procese depopulacije i starenja stanovništva što može ugroziti razvojna nastojanja na svim područjima, pa tako i u sektoru razvoja turizma, posebice posebnih oblika turizma koji zahtijevaju specifične ljudske resurse. • Turizam može stvoriti nove sukobe interesa Ukoliko se načela održivog i odgovornog turizma izgube iz vida, te prevlada djelovanje dionika temeljeno na uskim, pojedinačnim interesima, moguće je stvoriti konfliktne situacije među pojedinim dionicima čime se gubi sinergijski potencijal, ali se može dovesti u pitanje i kvalitetan, odnosno održiv razvoj i turizma i gospodarstva čak i u situaciji kad se pojavi kratkoročan pozitivan učinak.

Ova analiza osnova je za sljedeće korake u promišljanju strateških smjerova razvoja turizma na ciljanom području što će, nakon analize trendova biti ključna zadaća Knjige II ovog Plana.

G. TRENDOVI U TURIZMU

G.1. Globalni turistički trendovi

Polazeći od analize globalnih turističkih trendova, potrebno je znati, detektirati, definirati i spoznati preferencije modernih turista. Današnji turisti su turisti treće generacije, zahtjevni su, znaju što žele i putuju zbog motiva, a ne samo zbog potrebe za putovanjem (turisti prve generacije) ili putovanja da se posjeti određeno mjesto – odredište (turisti druge generacije). Moderni turist je istraživač.

Turist treće generacije ili *NextGen* turist ima želju proživjeti svoj godišnji odmor, doživjeti iskustvo novih i različitih mjesta, imati individualnu, personaliziranu uslugu i otkriti autentične stvari. Želi biti dio lokalne jedinstvene i teško ponovljive (replicirane) kulture. Ne zanima ga samo jednostavan posjet nekom mjestu već interakcija ne samo s ostalim gostima hotela već i s domicilnim stanovništvom u smislu otvorenog i srdačnog kontakta te spoznati, naučiti, doživjeti, sudjelovati i stjecati nova iskustva.

G.1.1. Preferencije turista treće generacije

Preferencije turista treće generacije su sljedeće:

a. vrlo informirani i informativno osnaženi potrošači

Ti putnici su digitalni urođenici i Internet stručnjaci. To im omogućuje vrlo vještu i brzu informaciju o personaliziranim paketima putovanja pa ih stoga *status quo* i prosječne usluge ne privlače. Očekuju 24/7 pristup informacijama (permanentni pristup) i vrlo često će sami, direktno kreirati i „kupiti“ svoje putovanje. Stoga ne začuđuje činjenica da ovi putnici žele direktan pristup informacijama preko svojih „pametnih“ uređaja. Poradi toga, za *NextGen* putnika idealno je da su informacije dostupne na mobilnim uređajima, tabletima i na korisnikovom računalu. Kao kupci, *NextGen* putnici traže transparentne informacije o segmentaciji cijena i diferencijaciji proizvoda i usluga i/ili inovativnih kreiranih paketa (*packaging*).

b. iskorak od klasičnog turista u turiste "istraživače"

NextGen putnici su u permanentnoj potrazi za "nečim drugim", iskustvenijim i personaliziranim uslugama koje generiraju doživljaj. Od turističkih usluga žele i traže, pa čak i zahtijevaju sadržaj, a ne formu, koji je posebno prilagođen za njih i u mogućnosti je biti podložan promjenama i prilagodljiv sukladno potražnji skrojenoj po mjeri gosta. Bitno im je da ponuđač nudi autentičnost, inspiraciju i kreaciju, dakle punu inovativnost u pristupu organizacije usluga koje mogu takvim gostima ponuditi autentičan turistički doživljaj. Destinacijski pristup artikuliranju ponude koja potiče inspiraciju kod turista kao i dobro osmišljena i dobro ispromovirana tržišna marka (*brand*) bazirana na cjelovitom iskustvu koje gost može u odredištu doživjeti, pretpostavka je za izgradnju jakih i dugotrajnih odnosa s *NextGen* potrošačima.

c. snažna socijalizacija

NextGen putnici doživljavaju druženje kao urođenu osobinu, odnosno prirodnom potrebom. Vole biti u kontaktu s drugima (kako s domicilnim stanovništvom, tako i sa drugim putnicima) te vole svoje doživljaje i iskustva podijeliti direktno u kontaktu ili pak putem virtualnog svijeta, zahvaljujući razvijenoj tehnologiji komunikacije, koja omogućuje biti informiran i povezan gotovo permanentno. *NextGen* putnici učestalo na dnevnoj bazi koriste ovu povezanost kako bi bili povezani sa svojim omiljenim tržišnim markama i odredištima, a samim time i turističkim proizvodima kako za vrijeme putovanja, tako i izvan putovanja, te bili u mogućnosti s drugima podijeliti impresije i iskustva.

Na artikuliranje navedenih preferencija modernih turista – istraživača u potpunosti utječu globalni slijedeći činioci:

- društvene i demografske promjene: povećana potražnja od strane mladih turista koji imaju već ogromna iskustva u putovanjima; povećanje potražnje od strane turista treće dobi obzirom na dostatne izvore prihoda koji impliciraju putovanja; mogućnost kombiniranja radnog vremena i vremena za putovanja obzirom na razvoj tehnologije koja omogućuje radnu fleksibilnost;
- mobilnost: lakše i brže putovanje obzirom na razvoj avio-industrije; veliki porast *low-cost* avio-prijevoznika koji povezuju odredišta; višestruko poboljšana cestovna infrastruktura; razvijena automobilska industrija;
- tehnologija: obzirom na razvoj interneta i digitalne tehnologije protok informacija je mnogostruko ubrzan; povećanje individualnih rezervacija zbog dostupnosti informacija; kreiranje dinamičnih paketa proizvoda i *tailor-made* ponude;
- kvaliteta i održivost turističkih usluga: kvaliteta i sigurnost postali su najvažniji aspekt u odabiru turističkog odredišta; osim kvalitete direktnih usluga, vrlo važan aspekt odnosi se i na održivost

turističke industrije i cjelokupne turističke ponude u odnosu na okoliš te prirodno i kulturno nasljeđe.

Vežano za razvoj usluga smještaja globalni trendovi su slijedeći:

- „zeleni – eko“ smještaj – implementiranje visokih standarda zaštite okoliša i ambijenta;
- *boutique* hoteli;
- inteligentni smještaj s implementiranom naprednom tehnologijom kao npr. korištenje otiska prstiju kod prijave i odjave gostiju, ulaska u sobu, naručivanja usluga, plaćanje računa i dr.;
- visoko educirani i stručni kadar koji opslužuje moderne turističke kapacitete;

Prema podacima UNWTO (Svjetska turistička organizacija), predviđanja su da će se do 2020. godine broj dolazaka povećati na 1,6 milijardi od čega na Europu otpada 717 milijuna dolazaka. Također predviđanja su da će do 2030. godine broj turističkih dolazaka na Mediteranu (poglavito istočni dio) godišnje rasti po stopi od 4,4%.

UNWTO je sačinio i ključne karakteristike „novog turizma“ koji se počeo razvijati od 1990. godine:

- diversifikacija potražnje što rezultira rast segmentirane turističke ponude;
- turist „novog turizma“ je iskusan i informiran, traži i kupuje iskustvo, učenje i aktivno sudjelovanje u aktivnostima, preferira individualna putovanja te preferira aranžmane „po njegovoj mjeri“;
- „novi turizam“ je 6E turizam: experience, excitement, escape, education, entertainmemnt, ecology;
- gost je zahtjevan, kritičan, izbirljiv i ekološki svjestan;
- „novi turizam“ karakteriziraju kraća i češća putovanja;
- turistički proizvodi i usluge uklopljeni su u okoliš, koriste postojeće kapacitete (brownfield), održivi su, autentični i prezentiraju identitet destinacije;
- planiranje turizma u smislu upravljanja destinacijom je dugoročno i temelji se na principima održivosti te brendiranju destinacije;

G.2. Trendovi u Hrvatskoj

Hrvatska je tipičan primjer zrelog turističkog odredišta s dominacijom jednog proizvoda („sunce i more“) te visokom sezonalnosti poslovanja.

U osnovi je stvoreno premalo razloga (proizvoda i usluga) za putovanja i boravak u Hrvatskoj izvan ljetne sezone, što zbog izostanka poduzetničkog interesa, a što zbog razvojno-poslovnih barijera i nedovoljno aktivno vođenih procesa od strane javnog sektora. U uvjetima niske konkurentnosti operativnog poslovnog okruženja i pomanjkanja regulatornih funkcija između državne, regionalne i lokalne razine, doprinos turizma gospodarskom i društvenom razvoju zemlje stoga je manji od objektivno mogućeg.

U osnovi hrvatski turizam još uvijek obilježava:

- nedovoljna diferenciranost proizvoda i usluga;
- pomanjkanje inovativnih i kvalitetnijih sadržaja boravka gostiju;
- rast temeljen ponajviše na ekspanziji obiteljskog smještaja u kućanstvima;
- nedostatak kvalitetne i inovativne hotelske ponude praćen nedovoljnom investicijskom aktivnošću;
- nedovoljno dobra povezanost zračnim i morskim putem;
- statičan sustav nacionalnog marketinga;
- premalen broj globalno brendiranih odredišta;

- neadekvatna destinacijska turistička infrastruktura;
- naslijeđena orijentacija lokalnog stanovništva prema sezonskom poslovanju;

U takvim uvjetima bitan činitelj uspjeha razvoja turizma do 2020. godine je uklanjanje svih mogućih barijera za razvoj turističkih proizvoda i usluga sukladno globalnim trendovima s jasnom i konkretnom vizijom iskoristivosti komparativnih prednosti i specifičnosti Hrvatske kao odredišta.

Prognoze ukazuju da će se, uz 'sunce i more' kao i dalje globalno dominantan turistički proizvod, naročito brzo razvijati i cijeli niz proizvoda iz domene nautičkog, zdravstvenog, ciklo-turizma, pustolovno-sportskog, kulturnog i poslovnog turizma.

Od smještajnih kapaciteta, tendencije su u kreiranju *boutique* ponude u hotelijerstvu, tematski orijentirani smještaj ("smještaj s pričom"), visoko individualizirani smještaj u domaćinstvu (privatni smještaj) s dizanjem kvalitete od *standard* na *quality* i *luxury* te alternativni oblici ponude kao *eko* kampovi, smještaj u prirodi i sl.

Za Hrvatsku turizam je strateški sektor. Turizam ima ogroman utjecaj na gospodarsku, socijalnu i ekološku dobrobit odredišta. Promjene kojima se turistička poduzeća i dionici suočavaju determinirana su globalnim turističkim kretanjima i kreiranjem inovativnih destinacijskih proizvoda i neminovno dovode do promišljanja novih pristupa organizaciji diversificiranih turističkih usluga svih dionika u turizmu, bilo javnih ili privatnih. Unatoč povećanoj konkurenciji kroz rast i razvoj novih odredišta, ipak je kupac dominantni i isključivi faktor nove turističke ponude i turističkog proizvoda.

Tijekom nekoliko desetljeća prisutnosti na međunarodnim turističkim tržištima, hrvatski turizam predominantno nudi jednu kategoriju proizvoda – koji se temelji na prirodnom činiocu a to su "sunce i more", sa skromnom ponudom ostalih specifičnih vrsta turizma. Stoga, nedvojbeno postoji potreba za pomak ka konkurentnijim, održivim i odgovornijim oblicima turizma, koji će bolje odgovoriti na potrebe i želje kako budućih klijenata tako i lokalnom društvu. Hrvatska je pred izazovom u kreiranju novih iskustava i proizvoda za globalna turistička tržišta i boljeg iskorištavanja raznolikosti u smislu diferencirane turističke ponude iza buduće kupce.

To znači za kupca orijentirana i odgovorna strateška vizija turizma, koja mora počivati na slijedećim komponentama:

Turizam će ostati glavna gospodarska grana

Turizam će nastaviti rasti i postati još više značajan pokretač gospodarstva. Prema tome, postoji potreba za globalno konkurentnom vizijom i strategijom koja će odražavati ukupnu važnost turizma.

Kraj dominacije ponude koja se temelji na modelu "Sunce i more"

Tijekom posljednjih 30 godina, povijesno dominantna ponuda temeljena na "suncu i moru" turizmu nije značajno promijenjena. Uslijed većih pomaka na strani potražnje i na rastu novih konkurenata, postoji velika potreba za uspostavom novog odgovornijeg, inovativnijeg i natjecateljskog modela rasta koji je 100% usredotočen na vrijednosti dobro definiranih novih tržišnih segmenata.

Postizanje odredišta velike vrijednosti

Diljem svijeta, razlika između visokih i niskih prihoda građani ogleda se i u potražnji za turističkim proizvodima. Prosječna i srednje kvalitetna ponuda je u opadanju, prema preferencijama kupaca dok niske i visoke vrijednosti proizvoda su u porastu. Ukoliko je želja za odabirom ponude velike vrijednosti

u odredištu se mora razviti model diferencijacije i specijalizacije. Da bi se to postiglo, mora se usredotočiti na ključne konkurentske prednosti: kulturne specifičnosti i prirodne vrijednosti.

Prema podacima TOMAS istraživanja „Ljeto 2014.“ koje provodi Institut za turizam „odmor na moru“ je i dalje dominantni motiv dolaska turista. Nakon toga slijedi, „pasivan odmor“ i „zabava“ kao najznačajniji motivi. Međutim bitno je uočiti trendove. „Pasivan odmor“ kao motiv stagnira dok raste važnost „novih iskustava“ (25% na 30%) te daljnji rast „gastronomije“ (22% na 26%). Konstantan trend rasta tih motiva vidljiv je u posljednjih 10 i više godina. Upoznavanje prirodnih ljepota motiv je za 20% turista.

Europljanima za ponovni posjet destinaciji najvažnije prirodne ljepote, kvaliteta smještaja, kulturne i povijesne atrakcije te cijene.

1. Pasivni odmor, opuštanje	75%
2. Zabava	43%
3. Nova iskustva i doživljaji	30%
4. Gastronomija	26%
5. Upoznavanje prirodnih ljepota	20%
6. Sport, rekreacija	7%
7. Kulturne znamenitosti/događanja	7%
8. VFR	6%
9. Zdravstveni razlozi, wellness	5%

TOMAS 2010 – 2014

Tablica 26 - razlozi Europljana za odmor

Od aktivnosti u destinaciji, više od 70% gostiju:

- Pliva i kupa se
- Odlazi u slastičarnice, kafiće i restorane
- Odlazi na šetnje u prirodi

Između 50% i 70% gostiju.

- Odlazi u kupnju
- Razgledava znamenitosti
- Posjećuje lokalne zabave
- Odlazi na samostalno organizirane izlete

Između 30% i 50% gostiju:

- Odlazi na ples ili u disco
- Posjećuje nacionalne parkove
- Bavi se sportovima na vodi, ronjenjem
- Koristi zdravstveno-rekreacijske/wellness programe
- Posjećuje koncerte, muzeje i izložbe
- Odlazi na vožnju biciklom

Trend rasta u razdoblju 2010. – 2014. godina vidljiv je za sljedeće vrste aktivnosti: šetnje u prirodi, odlazak u restorane, razgledavanje znamenitosti, ronjenje, wellness, vožnja biciklom, obilazak vinskih i cesta maslinovog ulja.

Trend pada u razdoblju 2010. – 2014. godina vidljiv je za sljedeće vrste aktivnosti: posjet lokalnim zabavama, izleti u nacionalne parkove, posjet muzejima i izložbama, sportovi na vodi, posjet koncertima, tenis, jahanje.

Ono što bismo mogli nazvati *Ahilovom petom* hrvatskog turizma odnosno ono što kod gostiju rezultira niskim stupnjem zadovoljstva je sljedeće:

- Kvaliteta označavanja znamenitosti
- Bogatstvo sadržaja za zabavu
- Raznolikost kulturnih manifestacija
- Kvaliteta lokalnog prijevoza
- Prilagođenost destinacije osobama s posebnim potrebama

Najvažniji izvor informacija za posjetitelje je njihov prijašnji boravak (35%), zatim Internet (30%), preporuke rodbine ili prijatelja (27%) te različite vrste medija (20%). Uočljiv je trend rasta važnosti prijašnjeg boravka, preporuke agencija, interneta te pada važnosti medija.

Prosječna duljina boravka na nacionalnoj razini smanjuje se: 2010. g. – 9,5 noćenja, a 2014. g. 8,7 noćenja. Povećava se broj boravaka od 4 do 7 dana, smanjuje broj boravaka od 15 i više dana te stagnira broj boravaka od 8 do 14 dana.

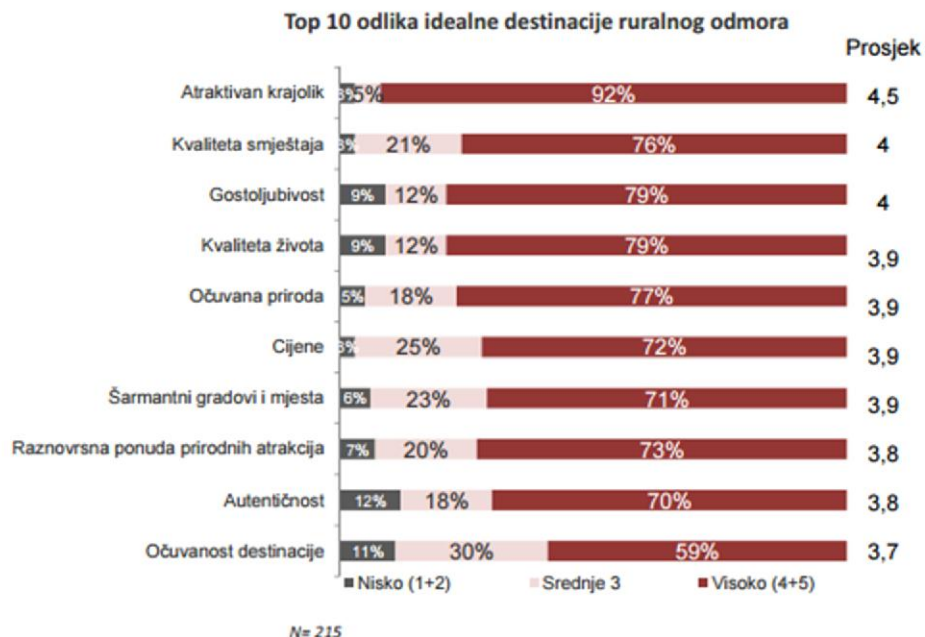
G.3. Trendovi u Šibensko-kninskoj županiji

Za Šibensko-kninsku županiju, turizam predstavlja strateški sektor. Turizam ima ogroman utjecaj na gospodarsku, socijalnu i ekološku dobrobit destinacije. Promjene s kojima se turistička poduzeća i dionici suočavaju determinirana su globalnim turističkim kretanjima i kreiranjem inovativnih destinacijskih proizvoda i neminovno dovode do promišljanja novih pristupa organizaciji diversificiranih turističkih usluga svih dionika u turizmu, bilo javnih ili privatnih. Unatoč povećanoj konkurenciji kroz rast i razvoj novih odredišta, ipak je kupac dominantni i isključivi faktor nove turističke ponude i turističkog proizvoda.

Tijekom nekoliko desetljeća prisutnosti na međunarodnim turističkim tržištima, turizam Šibensko-kninske županije predominantno nudi jednu kategoriju proizvoda – koji se temelji na prirodnom činiocu a to su "sunce i more", sa skromnom ponudom ostalih specifičnih vrsta turizma. Stoga, nedvojbeno postoji potreba za pomak ka konkurentnijim, održivim i odgovornijim oblicima turizma, koji će bolje odgovoriti na potrebe i želje kako budućih klijenata tako i lokalnom društvu. Šibensko-kninska županija nalazi se pred izazovom u kreiranju novih iskustava i proizvoda za globalna turistička tržišta i boljeg iskorištavanja raznolikosti u smislu diferencirane turističke ponude iza buduće kupce. To za kupca znači orijentirana i odgovorna strateška vizija turizma.

Iz „Programa tržišnih istraživanja 2013.“ Hrvatske turističke zajednice odnosno Istraživanju 2 - „Pozicioniranje brenda i konkurenti“ možemo izvući neke korisne zaključke o preferencijama turista u provođenju onog oblika odmora primjenjivog lokalnim specifičnostima drniškog kraja koje je okarakterizirano primarno kao ruralno područje.

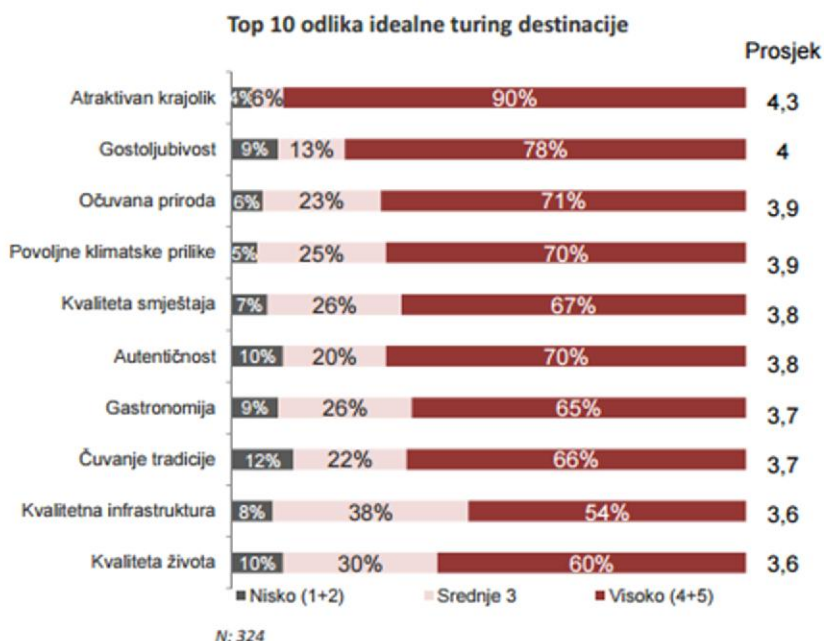
Prilikom odabira destinacije ruralnog turizma kao najbitnije odlike turisti navode atraktivan krajolik te kvalitetu smještaja, a zatim slijede gostoljubivost, kvaliteta života, očuvana priroda, cijene itd.

Izvor: <http://business.croatia.hr/Documents/3012/Program-trzisnih-istrazivanja-2013-.pdf>

Slika 86 – Odlike idealne destinacije ruralnog odmora

Slične karakteristike turisti žele doživjeti odabirom destinacije za turing. I tu je na prvom mjestu atraktivan krajolik, zatim gostoljubivost, očuvana priroda, povoljna klima, kvaliteta smještaja itd.

Izvor: <http://business.croatia.hr/Documents/3012/Program-trzisnih-istrazivanja-2013-.pdf>

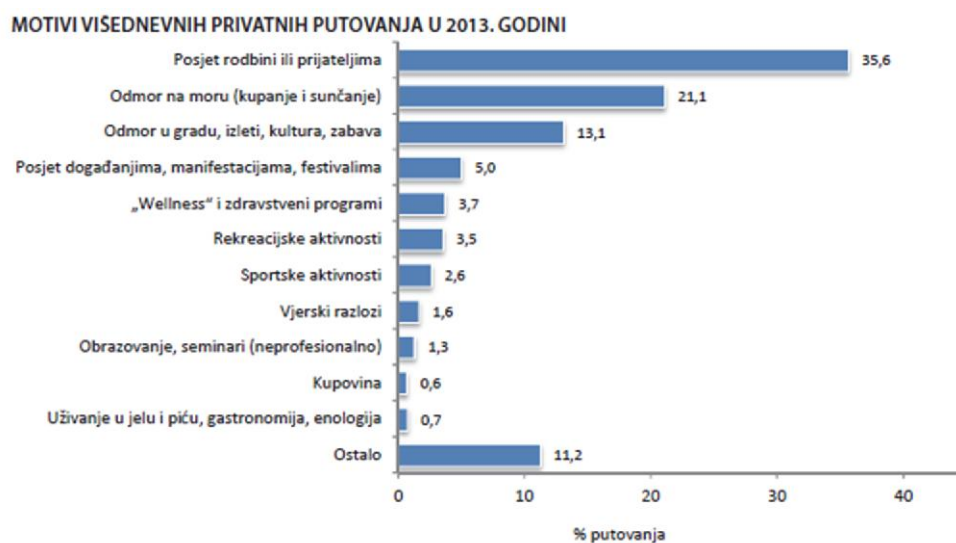
Slika 87 – Odlike idealne destinacije za turing

Obzirom da najveći ostvareni udio i noćenja i dolazaka prema zemlji podrijetla u općinu Drniš imaju hrvatski državljani, svakako je preporučljivo analizirati turističku potražnju domaćeg stanovništva. Za tu analizu najrelevantnije je istraživanje „Turistička aktivnost domaćeg stanovništva u 2013. godini“ koji provode zajedno Institut za turizam i Državni zavod za statistiku. Cilj istraživanja je prikupiti informacije o tzv. nacionalnom turizmu, tj. informacije o putovanjima stanovnika Hrvatske tijekom 2013. godine te procijeniti koliko putuju stanovnici Hrvatske, zašto odlaze na putovanja, kada odlaze

na putovanja, koliko traju ta putovanja te koliko troše na putovanjima. U ovom slučaju potrebno se osvrnuti samo na putovanja u zemlji.

Regija s najvećom učestalošću odlazaka na privatna putovanja (prosječno 5,9 putovanja tijekom godine), iako u isto vrijeme i s najmanjim udjelom onih koji odlaze na takva putovanja (38%) je Dalmacija. Dalmacija je najčešće odredište za stanovnike kontinentalnih regija te same Dalmacije.

Najčešći motivi odlaska na privatno višednevno putovanje su *posjet rodbini i prijateljima* (2,7 milijuna putovanja ili 36% svih putovanja), *odmor na moru* (1,6 milijuna putovanja ili 21%) te *odmor u gradu, izleti, kultura* i *zabava* (1,0 milijun putovanja ili 13%). Motivi putovanja izrazito se razlikuju s obzirom na duljinu i odredište putovanja. Tako je kod kraćih putovanja najčešći motiv posjet rodbini i prijateljima, dok se na putovanja s četiri i više noćenja najčešće ide zbog odmora na moru.

Slika 88 – Motivi višednevnih putovanja u 2013.

Najveći prosječni izdaci po putovanju ostvareni su na putovanjima motiviranim ‘wellness’-om ili zdravstvenim programima (2.163 kuna), posjetom događanjima, manifestacijama i festivalima (2.087 kuna) i sportskim aktivnostima (2.059 kuna). Na odmorišnim putovanjima na moru prosječni izdaci iznosili su 1.879 kune po putovanju (1.675 kuna po putovanju u Hrvatskoj i 6.190 kuna po putovanju u inozemstvo).

S obzirom na vrstu odredišta, najviše je *višednevnih privatnih putovanja* bilo u gradove (63%) pa na more (34%). I na kraćim i na dužim putovanjima najčešće se putuje u gradove .

Najčešći motiv odlaska na *privatna jednodnevna putovanja* je posjet rodbini i prijateljima (2,9 milijuna putovanja). Slijede odmor u gradu, izleti, kultura, zabava (1,5 milijuna putovanja) i kupovina (1,5 milijun putovanja).

H. ANALIZA OGLEDNIH PRIMJERA U PRAKSI (BENCHMARKING)

Područje Grada Drniša te općina Unešić, Ružić i Promina neosporno je područje od prirodnog značaja obzirom na prirodne resurse kao što su rijeke, planine, bioraznolikost flore i faune te krški krajolik kao i sam Nacionalni park Krka. Također, raznolikost kulturne baštine odnosno materijalna i nematerijalna ostavština ljudi tijekom dugog povijesnog razdoblja na ovome području, temelj su za razvoj inovativnih i atraktivnih turističkih proizvoda i turističkih usluga.

Sadašnja razina razvoja turizma na definiranom području svakako ostavlja velike mogućnosti za kreiranjem velikog broja novih i tematskih turističkih proizvoda, ali strogo poštujući načela odgovornog i održivog turizma, sukladno globalnim turističkim trendovima. Pri determiniranju razvojne strategije razvoja turizma drniškog kraja, korisno je analizirati uspješne destinacije istih ili približno istih parametara odnosno iste ili približno iste resursne osnove kao i društveno-gospodarskih prilika koje su karakteristika definiranoga područja. Osnovni kriterij odabira destinacija bazira se na potencijalu koji se u promatranim oglednim primjerima uspješno razvio u turistički proizvod, a koji posjeduje i drniški kraj. Redom su to destinacije u ruralnom okruženju kao što je i definirano područje, nalaze se tik uz zaštićeno prirodno područje te su bogata kulturnim znamenitostima, odnosno sličnost prema zemljopisnoj i prirodnoj osnovi uključujući elemente povijesti i kulture. Na ovaj način Planom upravljanja razvojem i marketingom turizma drniškog područja daju se primjeri modelskog pristupa u razvoju turističkih proizvoda.

Kao ogledni primjeri izabrale su se tri destinacije:

1. **San Daniele, Italija** – sam gradić i cjelokupni teritorij razvio se na principu destinacijskog pristupa. Osnovni koncept razvoja turističkog proizvoda leži na tradicijskom, odnosno tipičnom proizvodu, a to je pršut. Cjelokupni teritorij postao je svjetski poznati brand upravo po tržišnoj marki pršuta *San Daniele*. Taj resurs vrlo uspješno iskoristio se za izgradnju turističkih proizvoda: kušaonice pršuta, Festival pršuta. Također pored tipičnih proizvoda koriste i prirodni resurs rijeke Tagliamento te parka prirode Carnino. Ovaj primjer uzet je za ogledan upravo zbog činjenice što svoju prepoznatljivost drniški kraj želi graditi na drniškom pršutu obzirom da se želi pozicionirati i brendirati kao Grad pršuta. San Daniele i njegov destinacijski pristup razvoju turizma – cjelokupna okolica koja je okarakterizirana kao ruralno područje odličan je primjer diversifikacije ponude koja uključuje prirodne i kulturne atraktivnosti te tipične proizvode;
2. **Obidos, Portugal** – srednjevjekovni gradić koji svoju uspješnu turističku priču gradi na kulturnim znamenitostima te golf turizmu. Obzirom da je u Obidosu prevladavao izletnički turizam s jednodnevnim zadržavanjem, javna uprava pokreće ključne korake u cilju razvoja turističke ponude tj. turističkog proizvoda koji će motivirati goste na duži boravak u destinaciji. To su uspjeli kroz brendiranje mjesta kao grada festivala kao faktora privlačenja gostiju u grad te motiviranja na ostanak na način da se svaki mjesec tijekom godine odvija određeni festival. Također, na zaštićenom ruralnom krajoliku organiziran je golf teren s cjelokupnom održivom infrastrukturom i ponudom. Ova destinacija uzeta je kao odličan primjer upravljanja destinacijom i razvojem turističkog proizvoda kroz kreiranje posebne upravljačke strukture. Naime, javna uprava tj. općinska vlast oformila je posebno profitno poduzeće (upravljačku strukturu) koje upravlja razvojem i plasmanom turističkih usluga. Poduzeće pored turizma upravlja i kulturom, sportom,

javnim površinama i prodajom. Drugim riječima, javna uprava, tj. općinsko vijeće osnovalo je posebnu destinacijsku management kompaniju za upravljanje kulturnim, sportskim i turističkim proizvodima kao i prodajom istih. Vrlo važan značaj ovog DMC-a je uspjela motivacija lokalnog stanovništva za uključivanje u turističke tokove kroz poticanje i pomaganje malog obrtništva i zanatstva koja obogaćuje ponudu Obidos. Obidos je odličan primjer dobre prakse kako profesionalno upravljati destinacijom kroz kreiranje motiva i atrakcija za dolazak gostiju;

3. **St. Cergue, Švicarska** – mjesto u blizini Ženevskog jezera koje je zajedno s još drugih 30 planinskih mjesta na svom teritoriju utemeljilo park prirode s ciljem očuvanja prirodnog i životnog okoliša. Brendira se kao teritorij za outdoor aktivnosti: skijanje, pješčenje, brdski biciklizam te nove inovativne aktivnosti kao što je *footgolf*. Također kroz manifestacije promoviraju tradicijske običaje i folklor kao što je Festival silaska krava s planine. Pristup razvoju turističkih usluga i proizvoda je destinacijski. U turističkom smislu, teritorijem upravlja Park prirode na koji se naslanja privatni sektor sa svojom ponudom. Odabrana destinacija ogledan je primjer dobre prakse u pogledu zajedničkog raspolaganja resursima u smislu organiziranja turizma. Obzirom da je faktor privlačenja gostiju Park prirode, sva ostala ponuda naslanja se na ponudu Parka. Turistička politika i razvoj oslanja se isključivo na aktivnosti u prirodi te su glavni turistički proizvod St. Creguea i okolice aktivnosti u prirodi što ima za rezultat privlačenja velikog broja gostiju. St. Cregue je odličan primjer promišljanja razvoja održivog turizma Parka prirode zajedno s okolnim teritorijem tj. općinama.

<p>SAN DANIELE DEL FRIULI (teritorij San Daniele) ITALIJA</p>	
<p>OBUHVAT TERITORIJA</p>	<p>34,78 km², Grad San Daniele del Friuli, Općine: Dignano, Forgaria nel Friuli, Majano, Osoppo, Pinzano al Tagliamento, Ragnogna, Rive d'Arcano Spilimbergo</p>
<p>BROJ STANOVNIKA</p>	<p>8.071</p>
<p>BREND</p>	<p>Pršut San Daniele (Prosciutto San Daniele)</p>
<p>KULTURNA TURISTIČKA OSNOVA</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Biblioteka Guarniana – jedna od najprestižnijih knjižnica u Italiji koja sadrži neprocjenjive manuskripte oslikane minijaturama - Katedrala Sant'Antonio Abate s neprocjenjivim renesansnim freskama zbog kojih San Daniele nazivaju i malom Sienom - Muzej ruralnog života - Muzej srednjovjekovne umjetnosti - Muzej Velikoga rata – open air museum - Muzej teritorija - Eko-muzej voda – open air museum
<p>PRIRODNA TURISTIČKA OSNOVA</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Friulanska brda - Rijeka Tagliamento - Rijeka Cormor - Jezero Carnino – proglašen je parkom prirode - Jezero Ragnogna
<p>SMJEŠTAJNI KAPACITETI I</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Hoteli (5 hotela kategoriziranih s 1*; 2 hotela s 2*; 4 hotela s 3*); - B&B (50 objekata) - Difuzni hotel (1 objekt)

UGOSTITELJSKA PONUDA	<ul style="list-style-type: none"> - Agroturizam (16 domaćinstava) - Tipične <i>trattorie</i> i <i>osterie</i> koje u ponudi imaju tipična friulanska jela - Kušaonice pršuta, kušaonice dimljene pastrve, kušaonice vina
GLAVNI TURISTIČKI PROIZVOD	<ul style="list-style-type: none"> - “<i>Aria di festa</i>”- festival pršuta. Održava se svake godine u lipnju mjesecu. Odvija se na cijelom teritoriju proizvodnje pršuta San Daniele u kušaonicama pršuta in na otvorenom prostoru. Glavni događaj odvija se u gradu San Daniele del Friuli kada se centar grada pretvara u veliku salu za degustaciju i vinoteku. Organizator je konzorcij proizvođača pršuta San Daniele s regionalnom Destinacijskom management organizacijom TFGV (Turismo Friuli Venezia Giulia) - Festival utrke magaraca svakog rujna mjeseca - Festival brdskih proizvoda - Cesta utvrda i pršuta – tematski itinerer (spoj kulturne baštine i tipičnih proizvoda) - Brdski biciklizam po uređenim bike stazama kroz friulanska brda - Ture motociklima (vespama) po brdima - Ribolovni turizam na rijekama i jezeru - Birdwatching - Jahanje - Canoing
BROJ DOLAZAKA I NOĆENJA 2014.	U 2014. Godini ostvareno je 1.178.997 dolazaka i 4.887.376. Prosječna duljina boravka gostiju iznosila je 4,14 dana. Najznačajniju manifestaciju “ <i>Aria di festa</i> ” u četiri dana trajanja događanja posjetilo je 150.000 gostiju (25.000 Njemaca i 35.000 Austrijanaca, ostalo su domaći gosti - Talijani)
TIPIČNI PROIZVODI	<ul style="list-style-type: none"> - Pršut San Daniele - Dimljena pastrva - Sirevi iz Fagagne: Montasio (dimljena skuta) - Vino (Ramandolo, Picolit, Rosazzo) s geografskim porijeklom - Maslinovo ulje - <i>Pestat</i> – pašteta od slanine i vrtnog povrća

OBIDOS (teritorij Leiria) PORTUGAL	
OBUHVAAT TERITORIJA	141.55 km ² , Općine: Alcobasa, Alvaiazere, Ansiao, Batalha, Bombarral, Caldas da Rainha, Castanheira de Pera, Figueiro dos Vinhos, Leiria, Marinha Grande, Nazare, Obidos, Pedrogao Grande, Peniche, Pombal, Porto de Mos
BROJ STANOVNIKA	11.772
BREND	Festivali – grad festivala
KULTURNA TURISTIČKA OSNOVA	<ul style="list-style-type: none"> - Tvrđava Obidos, pretvoren u <i>Pousada</i> – hotel. <i>Pousada</i> je lanac luksuznih hotela koji su organizirani u tradicijskim i povijesnim objektima, pokrenut od strane Portugalske vlade još 1940. godine - Gradska vrata – glavni ulaz u tvrđavu - Rua Direita – glavna gradska ulica zajedno s mrežom uskih ulica u povijesnom centru koje čine bijele kamene kuće čiji su rubovi obojani plavom ili žutom bojom što je tradicija bojanja kuća u Obidosu

	<ul style="list-style-type: none"> - Pelourinho e Telheiro – granitni stup koji simbolizira moć i nezavisnost, također je služio za kažnjavanje osuđenika - Akvadukt iz 16 stoljeća – dug je 3 km i prolazi kroz vinograde koje se nalaze u okolici grada - Crkve: Sao Joao, Sao Pedro, Misericordia, Santa Maria, Sao Tiago, Sao Francisco - Gradski muzej - Župni muzej - Abillo de Matos e Silva muzej – muzej umjetničkih djela
PRIRODNA TURISTIČKA OSNOVA	<ul style="list-style-type: none"> - Laguna Obidos – jedinstveni sustav laguna u Portugalu sa svojim posebnim ekosistemom i bioraznolikosti - Zaštićeni ruralni krajolik Obidos sa vinogradima i vjetrenjačama - Gradski zidovi prekriveni cvijećem geranija i bugenvilijom te su postali prirodna atrakcija u povijesnom centru Obidos
SMJEŠTAJNI KAPACITETI I UGOSTITELJSKA PONUDA	<ul style="list-style-type: none"> - Hoteli (2 hotela kategoriziranih s 5*; 6 hotela s 4*; 4 hotela s 3*, 1 hotel s 1*; od toga 1 objekt čini hotel <i>Pousada</i>) - Pansioni (19 objekata) - Hosteli (2 objekta)
GLAVNI TURISTIČKI PROIZVOD	<ul style="list-style-type: none"> - Međunarodni festival čokolade – održava se svake godine u lipnju. Osim proizvoda od čokolade, organiziraju se škole kuhanja te natjecanja profesionalaca u spravljanju delicija od čokolade. Festival traje 12 dana i posjeti ga 200.000 ljudi. To je najznačajniji festival u Obidosu - Srednjovjekovni festival – održava se svake godine u srpnju i traje 15 dana. Grad se ponovno “vraća” u srednji vijek kada se prezentiraju svi aspekti života iz toga razdoblja. - Božićni festival – održava se tijekom prosinca mjeseca. - Veliki tjedan – religioznog je karaktera i pored tradicijskih procesija tijekom cijelog tjedna organiziraju se i popratni sadržaji, izložbe, koncerti itd. - Piano festival – međunarodni susret majstora na klaviru. Održava se svake godine u kolovozu mjesecu - Golf – Praia D’el Rey golf kompleks jedan je od vrhunskih golf resorta u Europi. Sadrži hotel s 5* te spa i wellness centre. Organiziran je unutar zaštićenog ruralnog područja tik uz obalu oceana. - Paddling po laguni - Jedrenje i škola jedrenja
BROJ DOLAZAKA I NOĆENJA 2014.	U 2014. godini ostvareno je 119.075 dolazaka i 381.040 noćenja od čega su 20% domaći i 80% strani gosti (najviše Španjolci, Francuzi, Brazilci i Japanci). Prosječna duljina boravka iznosila je 3,20 dana.
TIPIČNI PROIZVODI	<ul style="list-style-type: none"> - Vino - <i>Ginja de Obidos</i> – tradicionalni lokalni liker od trešanja

St. CERGUE
(teritorij
Dürrenwald)
ŠVICARSKA

OBUHVAT TERITORIJA

24,28 km², Machilly, Juvigny, Bons-en-Chablais, Lucinges, Saxel, Cranves-Sales

BROJ STANOVNIKA

2.259

BREND	Outdoor aktivnosti
KULTURNA TURISTIČKA OSNOVA	Uskotračna pruga u dužini od 26,7 km od mjesta Nyon (pored Ženevskog jezera) preko St. Cergue do La Cure
PRIRODNA TURISTIČKA OSNOVA	<ul style="list-style-type: none"> - Jura Vaudois Park – park prirode – 31 selo se udružilo i odlučilo zaštititi prirodnu i kulturnu baštinu organizirajući regionalni park prirode razvijajući održive turističke usluge - Planina Jura - Jezero Lac de Joux
SMJEŠTAJNI KAPACITETI I UGOSTITELJSKA PONUDA	<ul style="list-style-type: none"> - Hoteli (1 hotel kategoriziran s 3*, 5 hotela 2*) - B&B (3 objekta) - Kamp (1 objekt) - Privatni smještaj (9 objekata) - Planinske kolibe unutar parka prirode (11 objekata) - Alpski restorani - Čajoteke s pekarnicom - Trgovine s lokalnim proizvodima
GLAVNI TURISTIČKI PROIZVOD	<ul style="list-style-type: none"> - Tradicionalna manifestacija “Silazak krava s planine” početkom listopada mjeseca – alpska procesija siaska pastira s kravama i prolaskom kroz centar mjesta uz zvukove alpskog roga. Krave se za tu priliku posebno kite. Nakon toga započinje festival s folklorom te izborom najboljeg sira - Festival “Usred ljeta” – manifestacija prezentacije folkloru i običaja - Mountain bike utrka “La Barillette” – održava se u kolovozu mjesecu na visini od 1500 m. Dužina staze je 33 km - Pješačke staze – uređene pješačke staze u dužini od 523 km. Posebno atraktivna je pješačka staza uz uskotračnu prugu - Adrenalinski park St. George - Tereni za footgolf (nogo-golf) – pravila si ista kao za golf samo što je lopta nogometna i igra se nogama kao u nogometu - Kušaonice sira u planinama – otvorene od lipnja do prosinca - Skijanje, snowboarding, snowshoeing
BROJ DOLAZAKA I NOĆENJA 2014.	U 2014. godini ostvareno je 750.003 dolazaka i 2.455.009 noćenja. Prosječan boravak gostiju iznosi 3,3 dana. Najbrojniji su domaći gosti (Švicarci) 30% a 70% su inozemni gosti: Francuzi, Nijemci, Englezi i Kinezi
TIPIČNI PROIZVODI	<ul style="list-style-type: none"> - Sir: Gruyere i Raclette - Eterična ulja - Liker Encijan

PRILOG

Popis proizvođača tradicionalnih prehrambenih proizvoda od interesa za uključanje u turističku ponudu i usmjerenje dijela vlastitog poslovanja prema segmentu ugostiteljstva i turizma

Popis proizvođača pršuta i sira

R.br.	Naziv proizvođača	Lokacija poslovnog subjekta	Pružatelj/planira pružati usluge u turizmu
1.	DIM-MES d.o.o.	Čavoglave	Ne
2.	NIRA d.o.o.	Pakovo selo	Ne
3.	Pršutana, vl. Željko Ivić	Miljevci	Da
4.	BEL CRO TRADE d.o.o.	Drinovci	Da
5.	MI VAJDA	Mirlović Zagora	Da
6.	SUŠARA PERAJICA d.o.o.	Čvrljevo	Da
7.	PRŠUTANA PERAJICA d.o.o.	Vinovo gornje	Da
8.	BRANITELJSKA ZADRUGA PETROVO POLJE	Ružić	Da
9.	VELT d.o.o.	Drniš	Da
10.	Pršutana, vl. Marko Ivić	Vinovo gornje	Da
11.	Pršuti, vl. Branko Džaja	Mratovo	Da
12.	Seosko domaćinstvo Pletikosa	Brištane	Da
13.	Zvonimir Marin	Trbounje	Da
14.	Mirko Validžić	Podi	Da
15.	Nedjeljko Parać	Puljani	Da

Popis pčelara s područja Drniša, Ružića, Unešića i Promine

R.br.	Naziv proizvođača	Lokacija poslovnog subjekta	R.br.	Naziv proizvođača	Lokacija poslovnog subjekta
1.	Bilić Dražan	Drniš	28.	Šperanda Berislav	Ružić
2.	Blažević Pavo	Split	29.	Tatomir Gojko	Siverić
3.	Dugeč Ante	Kaštel stari	30.	Vidović Dražan	Split
4.	Dugeč Joško	Unešić	31.	Vujnić Petar	Drniš
5.	Goreta Frane	Split	32.	Vukušić Filip	Split
6.	Goreta Bere	Ružić	33.	Blažević Tomislav	Čavoglave
7.	Goreta Milena	Split	34.	Buovac Ana	Kaštel Sućurac
8.	Ivić Ivan	Ružić	35.	Buzov Ika	Mirlović polje
9.	Jukica Paško	Ružić	36.	Dugeč Tomislav	Kaštel Stari
10.	Jukica pero (Joso)	Ružić	37.	Goreta Ante	Split
11.	Ledenko Mile	Drniš	38.	Gotovac Mirko	Split
12.	Matić Josip	Drniš	39.	Marjanović Ante	Split
13.	Matić Petar	Drniš	40.	Mijatović Jakša	Ružić
14.	Mijatović Ante	Ružić	41.	Pauk Ante	Split
15.	Mrđen Željko	Siverić	42.	Perković Mate	Drniš
16.	Perković Božo	Solin	43.	Petojević Mira	Biočić
17.	Pervan Joško	Drniš	44.	Radoš Mirko	Kamen
18.	Pletiković Miro	Drniš	45.	Šuljak Ivica	Šibenik
19.	Pučo Ante	Ružić	46.	Igor Bekić	Oklaj
20.	Radovčić Krsto	Split	47.	Milenko Čavlina	Knin
21.	Ramljak Zdravko	Siverić	48.	Dragan Duvančić	Knin
22.	Reljanović Antonio	Ružić	49.	Josip Džepina	Šibenik
23.	Reljanović Marina	Drniš	50.	Milan Jurenović	Oklaj
24.	Reljanović Mate	Ružić	51.	Dalibor Mlinar	Oklaj
25.	Sinovčić petar	Žrnovnica	52.	Zoran Perica	Oklaj
26.	Stojanović Krešimir	Drinovci	53.	Zdenko Sarić	Knin
27.	Strunje Alen	Žrnovnica			

LITERATURA I IZVORI

- Španjol Ž., Miljas M., Barčić D., Rosavec R., Marković N.: Zaštićene prirodne vrijednosti dalmatinske zagore, Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije, Sveučilište u Zadru, 2010
- Marguš D., Babačić Ajduk A., Zekanović H., Dragutin T.: Zaštićene prirodne vrijednosti Šibensko – kninske županije, 2011.
- Hrvatska enciklopedija, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2009.
- Marko Dragić (2008) ETNOGRAFSKO-FILOLOŠKI PRINOSI TRADICIJSKOJ KULTURI DRNIŠKOGA KRAJA, God. Titius, god.1, br. 1 (2008.), 167-205
- Andabaka, D., Marić, S. A., Gudelj, I. 2012: Rijeka Čikola, u: 12. stručni sastanak laboratorija ovlaštenih za ispitivanje voda (ur. Raspor, B.), Hrvatske vode, Institut Ruđer Bošković, Zagreb, 101-101.
- Aralica, M., 2008: Petropoljska raskršća, *Godišnjak Titius* 1 (1), 317-328.
- Bralić, A., Ramljak, S. 2011: Drniški kraj u demografskim procesima od druge polovice 19. stoljeća do kraja 20. stoljeća, u: *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije* (ur. Matas, M., Faričić, J.), Sveučilište u Zadru, Kulturni sabor Zagore, Ogranak Matice hrvatske Split, Zadar, Zagreb, Split, 323-338.
- Bučić, K., 2014: *Proces kreiranja turističke marke zaobalne destinacije na poslovnom slučaju*, Diplomski rad, Sveučilište u Splitu, Ekonomski fakultet, Split.
- Crkvenčić, I. 1974: *Južno Hrvatsko primorje*, Školska knjiga, Zagreb.
- Durbešić, A., 2012: *Promjene pejzaža južne padine Svilaje – GIS pristup*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb.
- Hodžić, M., Šore, Ž. 2011: Neke klimatske posebnosti prostora Srednjodalmatinske zagore i njihov odnos prema priobalju, u: *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije* (ur. Matas, M., Faričić, J.), Sveučilište u Zadru, Kulturni sabor Zagore, Ogranak Matice hrvatske Split, Zadar, Zagreb, Split, 269-322.
- Lokalna razvojna strategija LAG-a Krka 2012. - 2014.*, LAG Krka, Drniš, 2012.
- Magaš, D., 2013: *Geografija Hrvatske*, Meridijani, Samobor.
- Magaš, D., Blaće, A. 2011: Geografske osnove razvoja Općine Unešić, u: *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije* (ur. Matas, M., Faričić, J.), Sveučilište u Zadru, Kulturni sabor Zagore, Ogranak Matice hrvatske Split, Zadar, Zagreb, Split, 131-194.
- Matas, M., Faričić, J. 2011: Zagora -uvodne napomene i terminološke odrednice, u: *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije* (ur. Matas, M., Faričić, J.), Sveučilište u Zadru, Kulturni sabor Zagore, Ogranak Matice hrvatske Split, Zadar, Zagreb, Split, 45-74.
- Plan upravljanja NP Krka* (ur. Marguš, D.), Javna ustanova "NP Krka", Šibenik, 2011.
- Prostorni plan Šibensko-kninske županije, Knjiga 2 – Odredbe za provođenje (pročišćeni tekst)* (2007). Šibenik: Županijski zavod za prostorno uređenje Šibenskogninske županije i Urbing d.o.o. za poslove prostornog uređenja i zašтитеokoliša.
- Radeljak, P. 2012: Prostorno planiranje na području Šibensko-kninske županije od druge polovice 20. stoljeća, *Sociologija i prostor* 50 (3), 345-377.
- Program ukupnog razvoja Primoštena i Unešića*, Appono d.o.o., Solin, 2007.
- Razvojna strategija Šibensko - kninske županije 2011. - 2013.*, Regionalna razvojna agencija Šibensko-kninske županije, Šibenik, 2011.
- Strategija razvoja Općine Promina 2014. - 2020.*
- Strateški plan gospodarskog razvoja Grada Drniša 2005 -2010*, The Urban Institute, Drniš, 2005.
- Šimunović, I. 2011: Naselja Zagore između planinske, dolinske i obalne ekonomije, u: *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije* (ur. Matas, M., Faričić, J.), Sveučilište u Zadru, Kulturni sabor Zagore, Ogranak Matice hrvatske Split, Zadar, Zagreb, Split, 75-88.
- Zajednički projekt ukupnoga razvoja Grada Drniša i Općine Promina, Općine Ružić, Općine Tisno, Općine Pirovac, Općine Murter -Kornati*, Inženjerski biro d.d., 2006.

POPIS IZVORA

- Agencija za plaćanja u poljoprivredi, ribarstvu i ruralnom razvoju.*
- Dinarides Trails, <http://www.dinaridestrails.org/> (16.04.2015.)
- Državni hidrometeorološki zavod, Zagreb, 2010.
- Grad Drniš, www.drnis.hr (16.04.2015.)
- HCR - Hrvatski centar za razminiranje, <https://www.hcr.hr/hr/index.asp> (16.04.2015.)
- Moj planinarski dnevnik - planine i planinarenje, <http://mbjelan.blogger.index.hr/> (16.04.2015.)
- Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001., CD-ROM, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2005.
- Općina Ružić, <http://www.opcina-ruzic.hr/> (16.04.2015.)
- Planinarsko društvo Promina, <http://www.pd-promina.hr/> (16.04.2015.)
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011., www.dzs.hr (16.04.2015.)